

Államforma

Szerző: TAKÁCS Péter

Affiliáció: egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Rovat: Alkotmányjog

Rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András

Lezárás dátuma: 2023.06.14

Idézési javaslat: TAKÁCS Péter: „Államforma” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: BODNÁR Eszter, JAKAB András) <http://ijoten.hu/szocikk/allamforma> (2023). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

Az államforma az állam jogi formájára vagy politikai alakzatára utaló alkotmánytani kifejezés. Jogi formaként az állam közjogi berendezkedésének alapvető megoldásait, így az államfő eredetét, jogállását és felelősségét jelzi, melyek befolyásolják más vezető tisztségek viselőinek kinevezését és felelősségét, s általában az állam szerkezetét és működését. Politikai alakzatként a tartós állami rend szerkezeteinek és intézményi megoldásainak jelzésére szolgál, gyakran nem formai, hanem közvetlenül is tartalmi kérdésekre utalva. A konkrét államformák mibenlétének megállapítása attól a fogalmi rendszertől függ, amelybe az általános államforma-kategóriát belehelyezzük. A hagyományos, részben ókori eredetű kategóriák mellett e szócikk elsősorban az újkor folyamán elterjedt két államforma, a monarchia és a köztársaság kérdéseivel foglalkozik, felveti az ún. köztes rendszerek lehetőségét, de utal számos más államformára is. Az államformák változásainak szabatos rekonstrukciója és elemzése szerepet játszhat a társadalmak és államok történelmének korszakolásában, aminek nehézségeire e szócikk elsősorban hazai kontextusban utal. Az államformák megítélésekor gyakran vesznek figyelembe különböző kiegészítő tényezőket, és a konkrét esetek kapcsán tekintettel lehetnek az államok nevére is, mely az esetek nagy részében jelzi az államformát, s amikor ezt nem teszi, akkor is sajátos viszonyban áll vele.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés

2. Az államforma fogalma

- 2.1. A formai tényező jelentősége: forma dat esse rei (filozófiai kérdések)
- 2.2. Az államforma mint jogi forma – a kategória ma szokásos jelentése
- 2.3. Az államforma mint politikai alakzat: a politikai rendezettség alapformái

3. Főbb államformák a dichotóm és a trichotóm rendszerben

- 3.1. A főbb államformák
- 3.2. A két rendszer elterjedtsége az állam- és az alkotmányelméletben
- 3.3. További államformák az államhatalom alanyai és gyakorlásának minősége alapján

4. Monarchiák és köztársaságok

- 4.1. Monarchiák és köztársaságok – általában
 - 4.1.1. Azonosságok és különbségek
 - 4.1.2. Az államforma megválasztása
 - 4.1.3. Érvek és ellenérvek a két fő államforma kapcsán

- 4.2. Átmeneti rendszerek, áthidaló fogalmak és ún. köztes vagy vegyes államformák
- 4.3. Magyarországi királyságok és magyar köztársaságok

5. Kiegészítő elemek az egyes államformák megítélésakor

- 5.1. Államszerkezet és államforma
- 5.2. Államméret és államforma
- 5.3. Kiegészítő jelzők és más minősítések a fontosabb államformák esetén

6. Az államforma az államok nevében

7. JEGYZETEK

1. Bevezetés

[1] Az államforma az állami berendezkedés alapvető jellemzőinek leírására használt alkotmánytani kategória. Jelentőségét illetően ma is érvényes rá a már klasszikusnak tekinthető német alkotmányjogász és államtudós, Rudolf Smend csaknem száz évvel ezelőtti megállapítása: „az államforma problémája az állam-, s különösen az alkotmányelmélet legnehezebb, s egyszersmind legdöntőbb és legvégső kérdése”.^[1] Fogalmát illetően – részben a „forma” szó poliszémikus jelentése miatt, részben az egyes elgondolások részleges volta következtében – két alkotmánytani és alkotmányjogi konvenció létezik.

[2] Az egyik elgondolás és az arra épülő elméleti konvenció szerint az állam formája elsősorban a főhatalom gyakorlójának és az állami egység megtestesítőjének vagy kifejezőjének, az államfőnek az eredetét, jogállását és felelősségét jelzi (->államfő), s ehhez viszonyulva befolyásolja az állam közjogi berendezkedésének más, alapvető megoldásait, így például a vezető tisztségek viselőinek kinevezését, jogállását és felelősségét is. Ebben az értelmezésben az államforma elsősorban *jogi forma*. Ez a szócikk az e hagyomány szerint felfogott államforma-kategóriát, valamint az ennek keretében értelmezhető öt fő és mintegy huszonöt-harminc további államformát mutatja be.

[3] A fogalom értelmezésének másik konvenciója szerint – arra tekintettel, hogy a jogi formák nemcsak kifejezhetik, de olykor épp ellenkezőleg: elrejthetik, sőt, el is leplezhetik valamely állami berendezkedés politikailag releváns elemeit – a politikai rend alapformáit tekintik államformának. Az államforma ebben az értelemben elsősorban *politikai alakzat*, s valójában az államhatalom alanyi körében és gyakorlásának módjában megnyilvánuló tartalmi kérdésekre utal (->az államforma mint politikai alakzat).

[4] A két hagyomány keretében kialakított államformák között néhány ponton átfedések, más pontokon pedig kollíziók figyelhetők meg. Továbbá az egyik hagyományban kialakult konkrét államformák az elemzések során olykor átkerülnek a másikba, sőt, az is előfordul, hogy fogalmilag a két konvenció között oszcillálnak, amint például az „alkotmányos demokrácia” részeként felfogott vagy más értelemben vett *demokrácia* esetén látható (->demokrácia). Előfordul az is, hogy egy hagyományos államforma az ilyen változások során elveszíti jelentőségét, és mintegy elenyészve valamely másik államforma kiegészítő jelzőjévé válik (mint például az *arisztokrácia* az *arisztokratikus köztársaság* esetén).

[5] Az államforma fogalmát mindkét rendszerben a kormányformáé egészíti, vagy legalábbis egészítheti ki (->kormányforma). Ezt egyes elemzők az államformán belüli, mások attól független kategóriának tekintik. A kormányforma-fogalom absztrakciós szintje mindkét esetben alacsonyabb az államformáénál, jelentése azonban komplexebb, a gyakorlati állami élettel kapcsolatos reflexiós kapcsolata pedig – legalábbis a kategória ma szokásos jelentését alapul véve – gazdagabb annál.^[2] Egyes szerzők, főleg az angolszász szakirodalomban, egyáltalán nem vagy bizonyos kontextusokban nem tesznek határozott különbséget az államforma és az államszervezés, illetőleg a kormányzás

általában vett struktúrájaként értelmezett kormányforma kategóriái között.^[3] Ezzel szemben a német nyelvű szakirodalom, valamint az azáltal befolyásolt más kultúrájú szerzők köre rendszerint megkülönbözteti e két fogalmat.

2. Az államforma fogalma

[6] Az államforma: forma, amire tekintettel a fogalom több absztrakciós síkon is értelmezhető. A *forma* lehet:

- *ideális forma*, mellyel a filozófia foglalkozik, megállapítva bizonyos társadalom-, állam- és alkotmányelméleti következtetéseket is, például a társadalom, a politika és a jog viszonyát egyfelől *anyag és forma*, másfelől *tartalom és forma* viszonyaként látva, illetőleg láttatva;
- *jogi forma*, amely az állam konkrét jellemzőit – például az államfő jogállását, felelősségét, az államakarat kialakításának módját stb. – meghatározó szabályok állandósult rendje; valamint
- *politikai alakzat*, vagyis az emberek közösségeit politikai egységgé integráló intézmény, az állam valamely általános jellemzőjével – így szuverenitásával, annak alanyával, gyakorlási módjával és technikáival, szerkezeteivel és intézményi megoldásaival, esetleg legitimitásával – összefüggő tartós rend.

2.1. A formai tényező jelentősége: forma dat esse rei (filozófiai kérdések)

[7] Valaminek a formája nem másodlagos vagy üres valami az annál fontosabb tartalmi, esetleg materiális elemekhez képest, hanem a dolog lényeges, fontos összetevője. A forma, amint azt az – eredetében Arisztotelészig visszavezethető, később római jogi értelmezést kapott, de a középkori skolasztikusok által elterjesztett – *forma dat esse rei* szólás^[4] jelzi, egyszerre mond valamit a dolgok létezéséről és lényegéről, az egzisztenciáról és az esszenciáról.

[8] A filozófiai hagyományban a formának az ókori görög filozófusok óta két értelmezése van. A forma lehet:

- elvont dolgok *ideája*, és ezen az alapon valaminek az *ideálja*, valamint
- érzékelhető dolgok *alakja*.

A görög filozófiában az előbbire az εἶδος (eidosz) szó utalt, mely Platónnál idea-jelentéssel bírt, az utóbbit pedig a μορφή (morphé) szóval jelölték. A *forma* azóta is poliszémikus terminus. A dolgok lényegének megragadása során egyfelől – mint forma – jelezheti az ideát, eszmét, eszményt, s ekként valaminek a *mintáját* és a mintaszerűségben rejlő *előírást*. Másfelől, a dolgok külső megjelenésének változatosságával kapcsolatban – mint alak – jelezheti egy alakzat csoportképző lehetőségét valamely *lényegesnek gondolt*, vagy bizonyos mértéken felül vagy alul azzá minősíthető^[5] tulajdonság esetén. Az ókori görög filozófiában az előbbinek volt nagyobb jelentősége, az újkori gondolkodásban az utóbbi vezetett sokszínűbb következményekhez.

[9] Közismert, hogy már Plátón megkülönböztette a jelenségek formáját és anyagát, valamint megjelenését, fenomenjét (φαινόμενα, phainómena) és látszatát (φαίνω, phainó). Úgy gondolta, hogy a természet (φύσις, phúzész) olyan, mint a faragott „fa” (ἄλη, hülé), későbbi latin kifejezéssel *materia* (anyag). Az így értett formát, az *eidoszt* ő a lét szellemileg megismerhető alapjának tartotta, s úgy vélte: az érzékelhető tárgyak „szemlélése” révén az ember nem juthat el a dolgok belső, rejtett lényegéhez; ezért e lényeg racionális megragadásához azok formáját kell keresni.^[6]

[10] Arisztotelész – aki Platónnál sokkal határozottabban tett különbséget forma és alak között – ugyancsak úgy vélte, hogy a tudományos megismerés a formára irányul: egy dolog megismerése nem más, mint formájának értelemmel való felfogása. A létezők Arisztotelész szerint *anyag és forma* egyesüléséből jönnek létre, amiben a forma mint a dolog alakító, formáló oka játsza az aktív szerepet. Mivel az anyag nem létezhet forma nélkül, ti. az mindig valamilyen formát ölt (vesz fel), miközben a forma – mint formaelv – az anyagtól függetlenül is létezhet. A forma egy dolog fogalmi

lényege és szubsztanciája. Az anyag az, amiből – valamely formának megfelelően – valami lesz; ezért az is kijelenthető, hogy az anyag minden keletkezés alapja. Az *anyag és alak* különbsége ezzel szemben viszonylagos: ami egyik vonatkozásban alak, egy másikban anyag.^[7] Ennél fontosabb, hogy az *anyag* önmagában nem létezik, az pusztán elvont fogalom. A forma ugyanakkor rendszerint a dolgokban létezik mint cél és mozgató ok: *entelecheia* (az anyagnak határozott létet adó és célját meghatározó ok). Az okok sora az első mozgatóhoz vezet (ti. hogy léteznie kell egy első oknak, amely minden ok oka), amit Arisztotelész formának nevezett, mert az első mozgató nem lehet anyag. Ahhoz ugyanis, hogy az anyag mozogjon, valamilyen mozgatóra szorul, ezért az első mozgató, mint a forma anyaga, tiszta aktualitás, isteni erő, energia.^[8] Az Arisztotelész által kifejtett aktualitás–potencialitás viszonyban az anyag valamely formája, vagyis a forma a dolog valósága, „energeiája”, amelynek alapján az anyag: lehetőség *dünamisz*. Így számára az állam formája „magát a konkrét államot jelentette; azt a megvalósult lehetőséget, amelyhez az anyag a forma útján jutott el”.^[9] Ezért kijelenthető, hogy a *Politikában* kifejtett arisztotelészi alkotmány-fajták^[10] – amennyiben a társadalmakat integráló hatalmi képződményeket a modernitás előtt is államoknak (->állam) tekintjük^[11] – egyben államformák is.

[11] Ettől a vázlatosan összefoglalt antik elmélettől lényegesen különböznek a modern filozófusok elgondolásai, akik nem az *anyag és forma*, hanem a *tartalom és forma* viszonyáról gondolkodtak. A XIX. század elején például Georg W. F. Hegel a tartalom és forma viszonyát elemezve – az ókoriakkal pont ellentétesen – úgy vélekedett, hogy e viszonyban a tartalom a meghatározó, a forma pedig másodlagos. Arisztotelésznél az anyag még olyan lehetőség volt, amely az aktív forma, vagyis a dolgokban ható, lényegét adó elv közvetítésével válik létezővé. Ezt az ókori görögök azért gondolták így, mert azt vallották, hogy a formák – miközben a dolgok maguk keletkeznek és elpusztulnak – úgymond „öröktől fogva vannak”, de nem a dolgokon kívül, hanem a dolgokban léteznek.

[12] A XIX. és a XX. századi gondolkodás bizonyos irányzataiban a forma még inkább függetlenedett mind az anyagi, mind a tartalmi elemektől, s bizonyos irányzatokban – összefüggésben a túlfeszített értékrelativizmussal és az általános értékrend elbizonytalanodásával – szinte teljesen önállósodott. Így vált jellegzetes gondolkodásmóddá a *formalizmus*, mely számos tudományban és művészeti ágban nagy befolyásra tett szert. Megjelent – példának okáért – egyfelől Georg Simmel formális szociológiájában, a Max Scheler által bírált formális etikában, Hans Kelsen jogi formákra figyelő tiszta jogtanában és a különböző egzisztencia-filozófiákban, másfelől Arnold Schönberg dodekafóniájában és szeriálista technikájában, valamint Vaszilij Kandinszkij, Kazimir Malevics, Piet Mondrian, Paul Klee vagy Moholy-Nagy László és mások nonfiguratív, absztrakt és konstruktivista műveiben is. Kiemelt helyet kapott a jogászai gondolkodásban és a jogi érvelésben is, ahol a *jogi formalizmus* – a jogi realizmussal ellentétben – a jogi kategóriák társadalmi kontextustól független, s ennek következtében etikai, politikai és egyéb érték-elemektől is függetlenített, ún. jog-immanens értelmezésének és alkalmazásának a lehetőségét és elsőbbségét jelenti (->jogi formalizmus). Bizonyos fokig ennek része az az alkotmányjogi elgondolás is, mely szerint az államforma jogi formaként értelmezendő.

2.2. Az államforma mint jogi forma – a kategória ma szokásos jelentése

[13] Az államforma ma jellegzetes – és a kormányzati formától megkülönböztetett – fogalma csak részben őrzi, részben azonban elhagyta, sőt fel is számolta az antik filozófiai előzmények formával összefüggő elemeit. Amennyiben a formának a mai fogalomban jelentősége van, az részben a *társadalmi-politikai tartalom* és a *jog mint forma* viszonyában értelmezhető. E viszonyban a társadalmi-politikai tartalom feltételezetten mindig hatást gyakorol, de a maga közvetlenségében nem mindig látszik vagy jelenik meg a formában. Pozíciója mögöttes, nem kifejezett, olykor egyenesen rejtett. Ebben az értelemben az államforma elsősorban, ha nem is kizárólagosan, *jogi forma*, ami az *alkotmányformában* nyilvánul meg vagy egyenesen azonos azzal. Az „alkotmányforma” nagyjából azt jelenti, amit már Arisztotelész is értett rajta: a „városállam [tartós] rendjét”, részben annak ideális mintáját, részben pedig valóságát, mai kifejezéssel: az államnak nevezett politikai

közösség tartós rendformáját.

[14] Az egyik leghatározottabb elgondolás szerint az államforma az államhatalom jogképző jellegének konkretizálása és részletezése. Hans Kelsen már a *Tiszta jogtan* első kiadásában úgy fogalmazott, hogy

az, amit államformaként ragadunk meg, csupán sajátos esete az általános jogi formának. Nem más ez, mint a jogi forma, vagyis a *jogalkotás módszere* a jogrend legfelső fokán, azaz az alkotmány területén. Az általános *normalkotásnak* az alkotmány útján szabályozott *módszerét* az államforma fogalmával jelölik.^[12]

Bár Kelsen elmélete később sokat változott, e gondolat mellett mindig kitartott, legfeljebb egy kicsit finomította azt.^[13]

[15] Az államformát a jogi formával kapcsolatba hozó elgondolással a Kelsen elméletét általában bíráló Hermann Heller is egyetértett, amikor az államforma egyik meghatározó előfeltételének az alkotmányozó hatalmat tartotta. Ezzel nemcsak az állam jogképző jellegére, hanem a jog államképző (hatalomformáló) jellegére is rámutatott.^[14] Az államforma az ő elméletében a *szuverenitás* problémáira ment vissza, s – az elméletében mindig nagy jelentőséget kapott államszuverenitás–szervszuverenitás problémán keresztül – az államforma a létező alkotmányos gyakorlat általánosítása lett.

[16] Az államforma és az alkotmány szoros fogalmi kapcsolatát a Kelsennel és Hellerrel másutt élesen szembenálló Carl Schmitt is osztotta. Az alkotmány abszolút fogalmának egyik jelentése alapján (amikor is az „egy meghatározott állam politikai egységének és társadalmi rendjének konkrét összállapota”, vagyis amikor az állam nem más, mint alkotmány, s az alkotmány nem más, mint állam) az alkotmány az *államformával azonos*: „Vefassung ist hier = Staatsform”. Hozzátette, hogy a forma itt az államban már valami létezőt jelöl – monarchia, arisztokrácia, demokrácia, tanácsköztársaság –, s nem pusztán azt, hogy monarchikus vagy másfajta alkotmánya van. Az alkotmány „a formák formája, *forma formarum*”.^[15]

[17] Ezeknek a más területeken egymás elméletét szinte mindig vitató gondolkodóknak az államforma mibenlétével kapcsolatos nagy egyetértése abból eredeztethető, hogy ők Jellinek köpönyege alól léptek elé, mint ahogy az orosz írók (legalábbis Dosztojevskij szerint) Gogol köpönyegéből bújtak elő. Kelsen, Heller és Schmitt megközelítésének magva ugyanis már Georg Jellinek elméletében megtalálható volt. Az ő *Általános államtan*ában azt olvashatjuk, hogy „[a]z antik államtudomány legzseniálisabb gondolata az, hogy az államforma az alkotmányformával azonos”, illetőleg „az államformákra irányuló kérdés az alkotmányok jogi megkülönböztetésére vonatkozó kérdéssel azonos”.^[16] Az alkotmányok jogi megkülönböztetésére vonatkozó kérdés aztán Jellinek elméletében a közösségi akaratképzés módjával és részben pszichológiai elemzésével került kapcsolatba^[17] – e módot illetően azonban már senki nem követte őt.

[18] A XX. századi alkotmányjogászoknak és az államtan művelőinek egy másik nagy csoportja e jogi formák *kiegészítő* elemeit keresve nem „pszichologizált”, mint Jellinek, hanem „szociologizált” vagy „politologizált”, azaz társadalmi vagy politikai elemekkel egészítette ki azokat. Reinhold Zippelius például az állam és az államhatalom *szervezeti* formáját,^[18] Roman Herzog az államhatalom hordozójának *legitimációs* potenciálját,^[19] Karl Doehring pedig, aki az államformát egyébként is közel vitte a kormányzati formához, az „alkotmányos döntés” társadalmi meghatározottságát^[20] tette a jogi forma mögé. Ezek a kiegészítések az államformát olyan *többelemű* – egyfelől tényeket, másfelől normákat; illetőleg egyfelől jogi, másfelől társadalmi és politikai elemeket vegyítő, de a jogi formában e vegyes jelleget elrejtő – kategóriaként mutatják fel, mint amilyeneket az állam általános elméletéből jól ismerünk.^[21] E többelemű, vegyes jelleg tovább erősíti az államforma *többjelentésű* jellegét.

2.3. Az államforma mint politikai alakzat: a politikai rendezettség alapformái

[19] Az államforma nem csupán poliszémikus, hanem *rétegzett* fogalom is: olyan, amelyben egyes jelentések elfednek másokat. A közjogi konstrukciókban állandósult jogi formák például könnyen elhalványítják, mi több, elrejtik azokat a társadalmi és politikai tartalmakat, amelyeket az újkor kezdete, vagyis a modern állam születése után az állami hatalomgyakorlás alanyaihoz, annak módszereihez és jellegéhez, vagyis összességében a szuverenitás kérdéseiehez társítottak. E tartalmakat az újkori elméleti gondolkodás folyamatosan bontotta ki, és XVI. századtól kezdve egészen korunkig folyamatosan átfordította, s ma is átfordítja az államformák elméletébe. Ezen a módon olyan államformákat különböztethetünk meg, mint a despotizmus és az autokrácia, a demokrácia és a diktatúra, jurisztokrácia és maffiokrácia és így tovább. A döntő változás mindazonáltal nem is csupán a politikai rend alapformáinak államformakénti értelmezése volt, ami a XVIII–XIX. századi elméletekben nyert teret, a XX. századiakban pedig általánossá vált, hanem az így felfogott államformáknak a jogi formákként felfogott államformák rendszeréhez hasonló – mint a későbbiekben látható lesz: dichotóm és trichotóm – struktúrába illesztése. A két rendszer – a jogi formaként és a politikai alakzatként felfogott államformák – struktúrája között nagyfokú párhuzamosság figyelhető meg, ezért többen úgy vélik, hogy azok egyes elemei (például a köztársaság és a demokrácia, a monarchia és a despotizmus) részlegesen megfeleltethetők egymásnak. Ez fejeződik ki az olyan politikai szlogenekben, mint például: „a köztársaság a nép hatalma, tehát demokratikus”, „a demokrácia (jogi) államformája csak köztársasági lehet”, „az abszolút monarchia zsarnokság” (Bolingbroke) és így tovább. Mondani sem kell, hogy az efféle jelmondatok, miközben sok kontextusban igazak is lehetnek, olykor félreviszik a gondolkodást. Vagyis a két struktúra – az államformák jogi formaként és politikai alakzatként kiépülő rendszere – párhuzamos, de elemeinek tartalmi megfeleltetése nem mindig lehetséges. A politikai rendezettség alapformáiként értelmezett államformák struktúrájának a jogi formaként felfogott államformák struktúrájával való párhuzamai ugyanakkor vitathatatlanok (->az államforma mint politikai alakzat).

3. Főbb államformák a dichotóm és a trichotóm rendszerben

3.1. A főbb államformák

[20] Az, hogy milyen államformákat különböztetünk meg, attól a fogalmi rendszertől függ, amelybe a fent meghatározott államforma-kategóriát belehelyezzük. A legjellegzetesebb államformákat vagy egy kételemű (*dichotóm*) vagy egy háromelemű (*trichotóm*) rendszer elemeiként szokás meghatározni és értelmezni. Ezen az alapon öt fő államformát különböztethetünk meg, megjegyezve, hogy a két rendszer egyik közösnek tűnő eleme, a monarchia többnyire (bár nem minden elemében) eltérő jelentéssel bír a két rendszerben. A trichotóm rendszer továbbá több elméletben, például az arisztotelészi alapú rendszertanokban, valójában kétszer három, azaz hat elemből áll, mert a három alapformát axiológiai okokból megduplázza, illetve még többől, amennyiben az egyes elemeket variálja is.

[21] A trichotóm felosztás a régebbi, gyakorlatilag ókori eredetű. Hérodotosztól eredeztethető,^[22] bár legismertebb változatát Arisztotelész ún. hatos rendszere jelentette. Régisége ellenére még a XX. és XXI. században is akadnak képviselői. A dichotóm rendszer a koraujkorban született, kialakítását rendszerint Niccolò Machiavelli elméletéhez kötik,^[23] s bár csak később terjedt el, a másikonál ma már jóval szélesebb körben elfogadott.

[22] A trichotóm felosztás három fő államformája – többnyire – a *monarchia*, az *arisztokrácia* és a *demokrácia*. Ezek már az ókori elméletekben kiegészülnek e három forma negatív, „megromlott” – arisztotelészi kifejezéssel: „elkorcsosult” – változataival: a leggyakrabban a *zsarnoksággal* (tűrannisszal) mint a monarchia megromlott formájával, az *oligarchiával* mint az arisztokrácia csupán vagyoni kiemelkedésre épülő rossz párjával, valamint a demokrácia variánsaival: az *ochlokráciával* (csőcselék-uralommal) vagy a *politeával* (középosztály-uralommal). A trichotóm

felosztásba számos más különleges államforma is beilleszthető – ilyen például a *szünarchia*,^[24] a *demarchia* és így tovább –, ami e rendszer szinte végtelen gazdagságához vezet. A triászt, melyben formális jellege ellenére több érdemi, politikai alakzatra utaló tartalmi elem is kifejezhető, manapság kevesebb elemzésben használják, a duális rendszert pedig, mely magas szinten formalizálható, többen.

[23] A dichotóm felosztás két fő államformája a *monarchia* és a *köztársaság*. Ez a rendszer arra ösztönzi a gondolkodást, hogy lehetőleg ne adjon helyet az átmeneti, vegyes vagy köztes formáknak; ilyenek azonban – mint a későbbiekben látható lesz – kivételesen itt is lehetségesek.

[24] A két rendszert – a rendszer gazdagságának szemléltetése végett néhány, de távolról sem az összes különleges államforma felsorolásával – az 1. ábra mutatja be.

hármás felosztás			kettős felosztás	
KIRÁLYSÁG	ARISZTOKRÁCIA	DEMOKRÁCIA	MONARCHIA <i>(mint monokrácia)</i>	KÖZTÁRSASÁG <i>(mint polikrácia)</i>
türannisz	oligarchia	politeia		
zsarnokság	timokrácia	ochlokrácia		
monarchia	szünarchia	demarchia		
monokrácia	pleokrácia	polikrácia		

1. ábra. Az államformák hagyományos felosztása a három- és a kételemű rendszerekben^[25]

[25] Az, hogy a két felosztás különböző szempontokat vesz alapul, már a *monarchia* szó többes, de legalábbis kettős jelentéséből is nyilvánvaló. Ott, ahol a hatalom gyakorlásában részt vevők köre számít, a monarchia fő jellemzője, hogy „egy személy uralma”, vagyis monokrácia; ahol pedig a tartalmi kérdések a fontosak, ott fő jellemzője – Platón fordulatával élve –, hogy az a „legkiválóbb férfiú uralma”.^[26] Akik az államformák rendszerét a Mengyelejev-táblázathoz hasonlóan képzelik el, ahol bizonyos elemek helye üresen maradhat, mert azok helyén egész biztosan megtalálható lesz majd valami, ha felfedezik, azok minden ponton megpróbálják kitölteni az „üres helyeket”. A monokráciát például olykor a *pleokráciával*, vagyis a többek uralmával és a *polikráciával*, a sokaság-uralommal, vagy *pleonarchiával* egészítik ki.^[27] A kategóriarendszer egyes értelmezései, jelzői vagy kiegészítései természetesen helyt adhatnak más szempontoknak is; például a hatalmi rend létrejöttének (örökletes és választott monarchia), megalapozási módjának (patrimoniális vagy patriarchális monarchia), céljának (vö. arisztokrácia vs. oligarchia) és így tovább. Ha ezek az egyéb szempontok értékelő jellegűek, akkor – amint az Arisztotelész elméletében látható – a hármás felosztás egyszerűen megduplázható és lényegében hat államformáról beszélhetünk. Így mindegyik közérdeket szolgáló „jó” államformának meglesz a maga „rossz”, magánérdeket szolgáló megfelelője: *monarchia-türannisz*, *arisztokrácia-oligarchia*, *politeia-demokrácia*. Értékszempontok elvileg a kettős felosztásba is bevezethetők, de az egyes „jó” államformáknak itt nem feleltethető meg egy konkrét „rossz”; nem mondható például, hogy a „diktatúra” vagy az „autokrácia” a „monarchia” rossz változata stb. A duális felosztás rendszerinti alapja az, hogy ki, milyen jogi alapon, meddig és milyen felelősséggel áll az állam élén. A monarchiában ez az a személy, aki örökölte pozícióját (tipikus eset: örökletes királyság) vagy megválasztották (választási monarchia), a köztársaságban pedig az, akit államelnöknek megválasztottak vagy hatalmi harcok során azzá vált, esetleg az maradt. Előfordulhat az is, hogy keverednek az egyes szempontok a két rendszer között.

3.2. A két rendszer elterjedtsége az állam- és az alkotmányelméletben

[26] A trichotóm rendszert, vagyis a hármás tipológiát – ideértve az ebből kialakított ún. hatos rendszert is – az ókor és a középkor szinte minden jelentős gondolkodója alkalmazta: így Hérodotosz, Platón,^[28] Arisztotelész, Polübiosz, Cicero, Aquinói Szent Tamás és Páduai Marsilius, valamint az újkor első évszázadainak legnagyobb teoretikusai is, mint Jean Bodin, Thomas Hobbes,

Hugo Grotius, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Johann H. G. Justi és Immanuel Kant. A XIX–XX. században viszont ez a tipológia lassanként háttérbe szorult, sőt szinte teljesen eltűnt, amennyiben csak a nagyon hagyománytisztelő, a kevésbé jelentős, a többnyire tankönyveket író, vagy a különleges megközelítéseket kedvelő szerzők alkalmazták, mint amilyen például Friedrich Ch. Dahlmann,^[29] Wilhelm Roscher,^[30] Max von Seydel,^[31] Max Imboden,^[32] Franz Schmidt,^[33] Carl Schmitt,^[34] Karl Brinkmann vagy Reinhold Zippelius^[35] volt.

[27] A trichotóm rendszer XIX. századi háttérbe szorulásának egyértelmű jele volt, hogy egyesek az *államformaként* felfogott elemeket elkezdték keverni a történeti vagy koncepcionális *államtípusként* értelmezhetővel. A legismertebb ilyen szerző Robert von Mohl volt, aki – a modern jogállamok előtti időkre nézve – patriarchális és patrimonialis államokat, valamint teokráciákat különböztetett meg (az első kettő ma történeti államtípus, a harmadik elsősorban államformaként ismert). Ugyanígy járt el Karl Theodor Welcker is, aki szerint az államformák kultúrtörténeti korszakokként váltakoznak: az „erősebb jogát” érvényesítő korban a zsarnokság, az istenhit korszakában a teokrácia, az észjog korszakában pedig a jogállam a jellegzetes államforma. A három fő formát (monarchia, arisztokrácia, demokrácia) néhányan már a klasszikusok körében kiegészítették egy negyedikkel: Spinoza, majd később Bluntschli például a teokráciával, Montesquieu pedig a zsarnoksággal. Mások a rendhagyónak tűnő elemekre tekintettek úgy, mint amelyek a triász részei. K. T. Welcker például a fentieket, Arnold Hermann Ludwig Heeren a köztársaságot, az autokráciát és a despotizmust,^[36] Rudolf Kjellén pedig a monokráciát, az alkotmányos államot (konstitucionalizmust) és a demokráciát.^[37]

[28] A dichotóm rendszer – melynek nemcsak első, de sokáig leghatásosabb megfogalmazását többnyire^[38] Machiavellihez kötik – lényegében a XVII–XIX. században terjedt el, és a XX. századra szorította teljesen háttérbe a trichotóm felosztásokat. Az államok monarchikus és köztársasági formák szerinti tipológiáját tartotta helyesnek az államtan számos művelője és sok alkotmányjogász, mint Carl Ludwig von Haller, Anton Menger, Carl Walther, Georg Jellinek, Edmund Bernatzik, Gottfried Salomon, Otto Koellreutter, Adolf Julius Merkl és Hans Nawiaszky.^[39] E két kategória ugyanis olyan közjogi kereteket jelentett, amelyekben sokféle politikai tartalom helyet kaphatott. A duális rendszer terjedésének svungja olyan határozott volt, hogy a XX. században – bár a hármas osztályozással is kísérletezgettek még – ennek mintájára épült ki az államok politikai alapú duális osztályozása: a demokrácia–diktatúra, illetőleg (ahogy újabban használják) a demokrácia–autokrácia felosztás (->az államforma mint politikai alakzat).

[29] A kételemű felosztásra való – nem kivételek nélküli – áttérést néha úgy értékelik, hogy az államforma mint közjogi konstrukció tartalmilag kiüresedett. Ezt azonban nem árt fenntartással fogadni, s helyesebb úgy értelmezni, hogy a közjogi szerkezetként felfogott államforma mögül előbb-utóbb előtűnnek, vagy legalábbis kikívánkoznak azok a tartalmi elemek, amelyeket a (rendszerint) jogi pozitívizmusra épített államforma-konstrukció elfedni, a politikai alakzatként értelmezett államforma-fogalom pedig megmutatni igyekszik.

[30] Az öt jellegzetes államforma (monarchia, arisztokrácia és demokrácia, illetőleg a monokráciaként felfogott monarchia és köztársaság) egyikét-másikát olykor tudatosan kombinálják egymással, vegyes kategóriákat létrehozva belőlük. Ilyenek jönnek létre akkor is, amikor az államformákat minősítő jelzőkkel látják el, és a jelzőt a másik felosztási rendszerből veszik, vagy ugyanabból, de egy másik formához tartozó vagy arra utaló jelentésben. Például demokratikus köztársaságról vagy arisztokratikus monarchiáról beszélnek. E kissé már önmagukban is csalóka kifejezések még rejtélyesebbek lesznek, ha az így képzett vegyes kategóriákat „kormányformának” mondják, ami olykor ugyancsak előfordul.

3.3. További államformák az államhatalom alanyai és gyakorlásának minősége alapján

[31] A fenti öt jellegzetes és az azoknak megfeleltethető vagy legalábbis azokkal kapcsolatba

hozható speciális államformák mellett az uralom alanyainak pusztán mennyiségi meghatározottsága alapján továbbiakat is megkülönböztethetünk. Az uralom alanyainak számára tekintettel kialakított monarchia mint *monokrácia* (egy személy uralma) mellett a hatalomgyakorlók számát alapul véve olyan különleges, s ezért rendszerint kivételes (esetleg államtípusként értett) államformákat alakíthatunk ki, mint

- a *diarchia* (duarchia, duumvirátus): két személy uralma, ideértve a formalizált kettős kormányzást és informális kettős uralmakat, valamint a különböző társfejedelemségeket és kettős királyságokat is,
- a *triarchia* (három személy uralma), mint amilyen például a római köztársaság végéről ismert két római *triumvirátus*,^[40] vagy a kereszties lovagok mára már csaknem elfeledett ún. *egyharmados bárósága*,^[41]
- a *pentarchia*, az öt ősi, még az apostolok által alapított (vagyis az alexandriai, az antiochiai, a jeruzsálemi, a konstantinápolyi és a római) keresztény patriarchátusnak a IV. században indult és Jusztiniánusz császár idejére véglegesült, sőt, egy novella formájában még jogalkotási megerősítést is kapott együttműködése,^[42] illetőleg
- a *decemvirátus* („tíz fős testület” uralma), a különböző funkciókat ellátó, elvileg jogalkotó, gyakorlatilag inkább „törvényösszeíró”, sokszor ítélkező és szakrális tevékenységet is végző testületi uralom, melynek a római történelem során több változata is létezett, s első formáiban – főleg komplex feladatai^[43] miatt – sok jó, a későbbiekben inkább sok rossz emléket hagyott maga után.

[32] Az utolsó kettőből már az ilyen egyszerű felsorolást látva is arra következtethetünk, hogy ezen az úton nem bővíthető teljesen szabadon az államformák száma. Van azonban két eseti kivétel, amelyek akár ebben a keretben is komolyan vehetők, s azokhoz elméleti megfontolások alapján két különleges további forma is társítható. Ezért aztán az uralom alanyainak száma és hatalomgyakorlás minősége alapján a történelmi reálfolyamatok és a valóságosan létezett uralmi formák szintjén államformának tekinthető

- a *tetrarchia* (négyes uralom) és
- a *heptarchia* („hetek királysága”).

Ugyanígy: a teoretikus megfontolások alapján államformának tekinthető az elméleti kategóriaként kigondolt

- *poliarchia*, mint több, pontosabban sokközpontú politikai rend, és
- a *demarchia*, mint az általános szabályok alapján korlátozott többségi hatalom is.^[44]

[33] A *heptarchia* bizonyos régebbi, gyakorlatilag XIX. századi történetírói konvenciók alapján tekinthető kivételnek az államforma mint uralmi forma pusztán számszerű meghatározásának sekélyessége alól. A Brit-szigetek egymással társult hét önálló királyságát (Essex, Wessex, Sussex, Kent, East Anglia, Mercia, Northumbria) azok uralkodói – egy állítólag közöttük lévő megegyezés alapján – egymásra tekintettel kormányozták 450 és 850 között. Ismeretes, hogy ebből a heptarchiából alakult ki később Anglia.^[45] Ugyanilyen konvenció alapján tekintik olykor – és nyilvánvalóan némi fogalomalkotó hevülettel, vagyis túlozva – önálló állam- vagy legalábbis hatalmi formának a római négyes uralmat, a *tetrarchiát* is.^[46] Ez a Római Birodalom III. századi válságát oldotta meg, amikor Diocletianus – amellet, hogy dominátusszá alakította a korábbi principátust – maga mellé vette Maximianust mint társcaászárt (285), majd mindketten egy-egy *augustust*, vagyis *caesarként* is működni képes helyettest neveztek ki maguk mellé (293), külön uralmi területekkel. Nagy egyetértésben kiépített és gyakorolt uralmuk kb. 305-ig tartott. Igaz, hogy a négy vezető nem volt teljesen egyenrangú, ám még így is figyelemre méltó, hogy a tetrarchák uralma – mivel a változás közigazgatási és katonai reformokkal is társult – nem vezetett a birodalom felbomlásához.^[47]

[34] A *poliarchiát* az amerikai politológus, Robert Alan Dahl „találta ki” és vezette be a

politikatudományi szakirodalomba a XX. század derekán.^[48] Mivel a fogalomalkotás egy valós problémára reagált, az új kategória széles körben elterjedt, és a demokrácia pluralista formájaként, sőt egyik ideális típusaként általánosan elfogadottá vált. Azokat a rendszereket sorolják ide, amelyekben a választások során már az intézményrendszer alapján is esély van arra, hogy valamely újonnan szerveződő csoport új alternatívát illesszen be a meglévő politikai tagoltságból származó alternatívák közé. Feltételezve, hogy az ilyen rendszerekben a kialakult hatalmak demokratikus módra korlátozottak és a politikai részvétel magas, feltételezhető, hogy egy poliarchiában a kisebbségek is képesek érvényesíteni akarataikat valamilyen mértékben. A poliarchia – melynek ellentéte a zárt hegemonia – egyfelől a többségi elvet, másfelől a választási lehetőségek nyitottságának elvét egyesíti. Ha a hegemónikus rendszerek csupán liberalizálódnak, azaz növelik a versengés lehetőségét, az önmagában csak „versengő oligarchiát” eredményez, ha pedig csupán demokratizálódnak, vagyis a részvétel elvét terjesztik ki, és egyre több személyt vonnak be a döntésekbe, az populáris (újabb kifejezéssel: populista) hegemoniához vezet. A kategória elméleti sikere azon alapult, hogy egy poliarchia egyszerre képes helyt adni a demokrácia (*többség bevonása*) és a versengés (*szabadság bővítése*) szempontjainak.

[35] Az abban rejlő teoretikus megfontolás miatt itt említhető a kevésbé elterjedt (gyakorlatilag alig ismert), de elméletileg értelmes kategória, a *demarchia* is. Ezt az osztrák-brit közgazdász és politikai filozófus, Friedrich August von Hayek elevenítette fel egy ógörög uralmi konstrukció alapján.^[49] Arra utalt vele, hogy nem helyes, ha egy demokráciában a többségnek, pusztán azért, mert többség, abszolút, mindenre kiterjedő hatalma van, s ezt úgy lehet megakadályozni, hangsúlyozta, ha bizonyos kérdéseket kivesszük a többség döntési kompetenciájából. Abban, hogy e fogalom nem terjedt el, a legnagyobb szerepet valószínűleg az játszotta, hogy a kifejezni kívánt tartalom már benne volt az „alkotmányos demokrácia” intézményi megoldásaiban. Az alkotmányos demokráciának ugyanis nem az a minősítő ismérve, hogy egy alkotmány szabályozza a demokratikus eljárásokat, vagy a demokrácia követelménye megjelenik az alkotmányban is (->alkotmány), hanem az, hogy abban bizonyos, elsősorban az alapvető emberi jogokkal kapcsolatos kérdések nem a többségi döntés függvényei. A demarchia tehát *alkotmányos demokrácia*, melynek elvi alapjait két egyenrangú általános elv – a többség elve (*demokrácia*) és a jogok védelmének elve (*alkotmányosság*) – együttes érvényesítése adja. Ennek jelentősége és mechanizmusa egy Benjamin Franklinnak tulajdonított (ám általa feltehetőleg le nem írt) aforizmát parafrázálva és módosítva érzékeltethető. Eszerint amíg egy háromfős *demokráciában* két farkas és egy bárány szavazással is eldöntheti, hogy mi legyen a vacsora, addig az *alkotmányos demokrácia* esetén a báránynak módja van azt mondani, hogy bizonyos kérdésekről, melyek a farkasok és bárányok legalapvetőbb *jogait* érintik, nem lehet szavazni, mert ki vannak véve a többségi (demokratikus) elv hatálya alól. Az ilyen kérdéseket, melyekben tehát a többségnek nincs joga bármit akarni, az alkotmányokban szokás meghatározni és szabályozni.

[36] A hérodotoszi elvből, vagyis az „egyvalaki”, „néhányak” és „mindenki” uralmának mennyiségi szempontjából indulnak ki, vagy így is értelmezhető, de az uralom pozitív vagy negatív módon értékelt minőségét veszik alapul az alábbi, elsősorban politikai alakzatként felfogható államformák és olykor államformaként (is) kezelt államtípusok:

- az egyeduralkodó formák körében – a *monarchia* és a *monokrácia* mellett^[50] – a *despotizmus*, a *diktatúra* és az *autokrácia*;
- a valamilyen szempontból kiválóak uralmaként felfogott *arisztokrácia* mellett az *oligarchia* (mint a vagyonosok uralma, és annak modern értelemben vett változatai: így a *szultanisztikus oligarchia* és hasonló), továbbá a politikai befolyást a birtokolt vagyon nagyságához vagy a harci erényekhez kötő *timokrácia*, illetőleg a katonai-rendőri uralomra utaló *sztratokrácia* és *militokrácia*;
- a különböző „kráciák” és „archiák” mintájára a modern gondolkodásban kialakított, régies hangzású, de jellegzetesen újkori politikai rendszer- és államforma-kategóriák, mint például a *bürokrácia*, *gerontokrácia*, *jurisztokrácia*, *ideokrácia*, *maffiokrácia*, *kleptokrácia*, *pártokrácia*,

technokrácia, plutokrácia és hasonlók;

- a *demokrácia*, és annak egyfelől az ókori relevanciával bíró módosulásai: az *ochlokrácia* és a *politea*, másfelől a démosz uralmának modern változatai: a reprezentatív, azaz *képviseleti demokrácia*, az *alkotmányos demokrácia* és ennek a hazai szakirodalomban gyakori terminológiai variánsa, a *liberális demokrácia* és hasonlók (->az államforma mint politikai alakzat) (->demokrácia).

4. Monarchiák és köztársaságok

4.1. Monarchiák és köztársaságok – általában

[37] Bár a dichotóm rendszer két államformája történelmi állandóságot sugall, tartalmi értelemben mindkettő képlékeny és folyamatosan változik. Több évszázados dominanciája miatt ez a monarchia esetén láthatóbb, de a köztársaság esetén is nyilvánvaló. Változik egymáshoz való viszonyuk, politikai jelentésük, közjogi szerkezetük, mindenekelőtt pedig jelentőségük és elképzelt jövőjük. Ez utóbbit sokan – elkötelezett monarchisták és republikánusok egyaránt – gyakran rosszul becsülik fel. Például az 1952-ben trónjától megfosztott I. Fáruk egyiptomi királynak a publicisztikában gyakran felidézett jóslata szerint 2000-re már csak öt király marad a Földön: a pikk király, a káró király, a kőr király, a treff király és persze az angol királynő.^[51] Mint azóta megtudtuk, a jóslat túlságosan pesszimista volt a monarchia jövőjét illetően, hiszen pusztán Európában ma is tíznél több uralkodó ül különböző történelmi trónokon, s a monarchikus egyeduradalomnak más kontinenseken is sok példája akad.

[38] A Földön jelenleg 42 monarchia létezik 28 uralkodóval,^[52] ide számítva annak minden főbb formáját: császárság, királyság, szultanátus, emírség, és így tovább, de nem számítva közéjük a közjogilag formalizálatlan egyeduradalmakat: a köztársasági formát öltő modernizált közép-ázsiai kaganátusokat, az autoriter diktatúrákat és hasonlókat. Világviszonylatban 154 államnak van köztársasági vagy ahhoz sorolható speciális államformája, itt sem vonva le e számból azokat, amelyek a gyakorlatban szinte egyeduradalomként vagy már-már örökletes egyeduradalomként működnek, ám ezt nem a közjogi rend biztosítja, hanem a közjogi formák mögötti nyers erő, az attól való félelem, vagy a politikai ügyeskedés. A monarchiák és köztársaságok aránya tehát az államok számát illetően kb. 20:80%, a szóban forgó államok népességét figyelembe véve pedig kb. 10:90%.

[39] A monarchiák köztársaságokká való átalakulásának történelmi dinamikája – Samuel Huntingtonnak a demokrácia terjedése kapcsán a politológiába bevezetett kifejezését (vö. „demokratizálódási hullám”) átvéve – különböző hullámok meghatározásával jellemezhető. Eszerint az államok köztársasággá válásának első hulláma – közvetlenül az Egyesült Államok létrejötte után és a modern Svájc kialakulása előtt – a francia forradalom hatására indult meg, de a két mintaadó államon kívül ekkor inkább csak ideiglenesen vagy szimbolikusan kerültek államok a köztársaságok sorába.^[53] A monarchiák köztársaságokká való átalakulásának második nagy hullámát a XIX. században önállósodott dél- és közép-amerikai államok jelentették, melyek – a számukra monarchiát is jelentő spanyol és portugál gyarmati múlttal való szakítás miatt – nem tudták vagy nem akarták folytatni a monarchikus hagyományt.^[54] Egy harmadik hullám az első világháború előzményeivel, magával a háborúval és az azt követő forradalmakkal összefüggő hatalmi átrendeződés idején futott le.^[55] A negyedik hullám a gyarmatbirodalmak második világháború utáni felbomlásának idejére tehető, olyan sok önálló állammal és azon belül olyan sok köztársasággal, hogy azokat itt még csak felsorolni sem lehet.^[56]

[40] Európában a XX. század elején három állam volt köztársaság (Svájc, Franciaország és 1911-től Portugália), huszonkettő pedig monarchia. A század végére – miközben jelentősen megnőtt az államok száma – egyenesen megfordult az arányuk. Európában 2022-ben (Koszovó nélkül) 45 állam létezik, s ebből 12 monarchia maradt: tíz örökletes (Belgium, Dánia, Luxemburg, Hollandia, Nagy-

Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága, Norvégia, Spanyolország, Svédország, valamint Liechtenstein és Monaco), egy választási (Vatikán) és egy speciális (Andorra).

[41] Összességében tehát megállapítható, hogy a monarchiák a XX. század során történelmi léptékekkel mérve visszaszorultak, ami elsősorban a nemzetközi egyensúlyi rendszerek megroppanásának és többszöri átalakulásának, valamint az azt kísérő belső forradalmaknak és rendszerváltozásoknak köszönhető. Mindez nem azt jelenti, hogy a köztársasági formákat (vagy a mögöttük nem ritkán megbújó kiskirályok, igazi és zsebdiktátorok uralmát)^[57] a XX. század „tömegetársadalmainak” embere többre tartaná annál, amit a régi korok emberének a Bourbonok vagy a Hohenzollernek nyújtottak. Pusztán annyit jelent, hogy megváltoztak a hatalmi rendszerek, az állami uralom belső keretei, a legitimitás feltételei és így tovább.

[42] A számbeli arányok változásánál fontosabbak a tartalmi változások. Az alkotmányosság eszméinek és gyakorlatának XIX. századi előretörése nyomán ma már szinte természetesnek tartjuk, hogy az uralkodó hatalma minden európai monarchiában korlátozott: Hollandia 1815, Belgium 1831, Dánia 1849, Luxemburg 1868, Monaco 1911, Liechtenstein 1921 óta alkotmányos monarchia. Ezek közül több „parlamentáris demokráciaként” is leírható (Hollandia például már 1848-tól), a Svéd Királyság alkotmánya pedig úgy kezdődik, hogy „Svédországban minden közhatalom a néptől ered”. A spanyol alkotmány hasonlóan fogalmaz: „a nemzeti szuverenitás letéteményese a spanyol nép, amelytől az államhatalom is származik”. Ezt talán úgy értik, hogy a spanyol király hatalma is a spanyol néptől származik. Az abszolút monarchiák idején az ilyesmit nemcsak kimondani, de még elgondolni sem lehetett volna.

[43] Az európai monarchiák tehát távolról sem olyanok, mint kétszáz éve. Amelyek megmaradtak, ott az uralkodók politikai hatalmuk feladásával fizettek az államforma túléléséért, és rendszerint az uralkodó család hatalomban maradásáért is. A leglátványosabb változás, hogy a mai királyok és királynők ritkán vállalnak érdemi politikai szerepet. Ha esetleg ezt teszik, akkor is valamilyen pártsemleges területen, például a környezetvédelem terén aktívak, esetleg a szimbolikus politika terén cselekszenek.^[58] Az elmúlt évtizedekben jelentős politikai szerepet az európai uralkodók közül egyedül az 1975-ben, Franco tábornok halála után két nappal trónra lépett I. János Károly vállalt, aki – egy ezzel kapcsolatos részleges politikai konszenzusra építve – mintegy felügyelte és részben irányította is Spanyolország demokratikus átalakulását 1975 és 1985 között. Meneztetette az autoriter rendszer utolsó kormányát, szabadon engedte a politikai foglyokat, és 1978-ban új alkotmányt vezetett be. Amikor pedig 1981-ben egy fasiszta katonai csoport puccsot akart végrehajtani, kiállt a kormány mellett, és biztosította a demokratikus átalakulás folytatását. Saját népe körében is, és Európában is nagyon tisztelték érte,^[59] bár az így szerzett presztízse később – a sikkasztástól a tisztázatlan nőügyeken át a befolyással üzérkedésig terjedő skálán mozgó „politikusi tevékenysége” miatt – teljesen elveszett, ezért 2014-ben hatalmát átadta a fiának.

[44] A monarchiák hagyományos kategóriák szerinti tipológiáját és a mai államok besorolását a 2. ábra mutatja.

KONTINENS	ABSZOLÚT MONARCHIA	ALKOTMÁNYOS MONARCHIA	PARLAMENTÁRIS MONARCHIA
<i>Európa</i>	Vatikán	Andorra, Liechtenstein, Monaco	Belgium, Hollandia, Dánia, Egyesült Királyság, Luxemburg, Norvégia, Svédország, Spanyolország

<i>Ázsia</i>	Bahrein, Brunei, Katar, Omán, Szaúdi- Arábia	Bután, Kambodzsa, Jordánia, Kuvait, Nepál, Thaiföld	Japán
<i>Afrika</i>	Szváziföld	Marokkó, Lesotho	-
<i>Ausztrália és Óceánia</i>	-	Tonga	Ausztrália, Új-Zéland, Pápua Új-Guinea, Solomon-szigetek, Szamoa, Tuvalu
<i>Észak- és Dél- Amerika</i>	-	-	Kanada, Belize, Bahama-szigetek, Jamaica, Grenada, Antigua és Barbuda, Saint Vincent és Grenadine-szigetek, Saint-Kids és Nevis, Saint Lucia

2. ábra. A mai monarchiák szokásos kategóriák szerinti tipológiája^[60]

[45] Miközben a monarchiák történelmi léptékkal mérve visszaszorultak, legitimációs erejük továbbra is megmaradt. Ez – legalábbis Nyugat- és Észak-Európában, illetőleg részben Ibériában – annak tudható be, hogy a szórakoztató tömegmédiá fogyasztathatóvá teszi és eladja történelmi csillogásukat, mesés gazdagságukat, tradícióikat, néha titkaikat, sőt botrányaikat is. Némi túlzással akár az is kijelenthető: a királyok a tömegmédiá tárgyaivá váltak, hogy régi dicsfényükkel ékesítsék az elszürkülő autoritást, csillogásukkal lenyűgözzék annak szemlélőjét, történeteikkel pedig szórakoztassák alattvalóikat, a fogyasztói tömegtársadalmak választójoggal rendelkező tömegemberét.

[46] A nyugati monarchikus államokban a közvélemény többsége rendszerint passzívan támogatja a monarchiát. Ez még az Egyesült Királyságban is igaz, ahol a királyi család 1990-es évekbeli, a médiában kitergetett botrányai jelentősen megtépázták a család, s ennek révén az intézmény tekintélyét. Ennek ellenére egy 2006-os közvéleménykutatás szerint brit lakosságnak mindössze 16%-a változtatná meg az államformát, s a botrányok hatására a republikánusok száma legfeljebb Skóciában emelkedett. Spanyolországban I. János Károly népszerűsége sokáig még akkor is kitartott, amikor kiderült megvesztegethetősége – igaz, aztán szinte egy év alatt kártyavárként omlott össze a látszatok rendszere. A monarchia mint intézmény azonban János Károly lemondásával és jámbor fia, IV. Fülöp trónra lépésével megmenekült. Norvégiában az uralkodó családnak nem voltak jelentős botrányai, a norvég szocialista párt azonban egy időben minden parlamenti ciklus elején felvetette a monarchia megszüntetésének lehetőségét. Tette ezt annak ellenére, hogy a norvégoknak csak kb. 20%-a köztársaság-párti, így nem csoda, hogy javaslatukat mindig elutasították.

[47] Ez a legitimációs erő ugyanakkor nem abszolút: a sikeresen republikánussá vált országokban – így Franciaországban, Németországban és Ausztriában – a többség nem akarja visszaállítani a monarchiát. Ez részben azért van így, mert az egy-egy személyhez vagy dinasztiahoz kötődő legitimizmus – éppen a hűség személyes jellege miatt – a legtöbb esetben egy-két generációnyi ideig tart ki; a legitimisták hiánya pedig meggyengíti a rojalistákat is. Valamely ország politikai közvéleményének „republikánussá válása” egyébként sehol nem volt automatikus. Franciaországban csaknem egy évszázadnyi politikai harc része volt, Németországban egy totalitárius diktatúra, majd az azt követő amerikai és szovjet befolyás tette visszavonhatatlanná,

Ausztriában pedig a Habsburgok elleni személyes küzdelem részeként zajlott le.^[61]

[48] A monarchia legitimációs szempontból vett vonzereje a kommunizmus összeomlása utáni Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában meglehetősen bonyolult kérdés volt. Egyes országokban – Romániában, Montenegróban, Bulgáriában, s bizonyos értelemben Magyarországon is – ez oly erősnek tűnt, sőt tűnik még ma is, hogy nemcsak a politikai kalandorok, de jelentősebb politikai erők is kokettáltak vele, ami persze igen sok esetben nem a visszaállítására vonatkozó politikai szándékban, hanem a köztársaság monarchikus díszletek közé helyezésében nyilvánult meg. A monarchia iránti regionális bizalom megerősödésében szerepe volt a közép-, kelet- és délkelet-európai állami keretek XX. századi széttöredezésének, a térségen végig söprő totalitárius és autoriter viharoknak, valamint annak is, hogy e régióban a monarchiák idején az uralkodók (néhány kivétellel) nem nemzeti, hanem a középkorias értelemben vett nemzetközi családból származtak. Magyarország utolsó királya a Habsburg–Lotaringiai-ház sarja volt, a bolgár II. Simeon a Szász–Coburg–Gotha–Koháry-házé, miként a román I. Mihály a Hohenzollern–Sigmaringen-házból származott.

[49] A monarchia legitimációs vonzerejét jól mutatja, hogy amikor az utolsó román király, I. Mihály (1927–1930 és 1940–1947 között) nem sokkal a romániai forradalom után, 1992-ben hazalátogatott, Bukarestben egymillió tömeg fogadta. Ez egyrészt afféle szimpátiatüntetés volt az akkor 70 éves uralkodó mellett, aki 22 évesen Ion Antonescu autoriter rendszerében csak névleges hatalommal rendelkezett ugyan, de a mellőzött politikai pártok vezetőivel 1944-ben puccsot hajtott végre, így Románia kiugrott a második világháborúból, aminek következtében az új európai hatalmi rendszerben is meg tudta őrizni régi pozícióját, és persze területeit. Másrészt azonban a lelkesedés a monarchikus politikai rend iránti igényt is jelezte.^[62] Ettől az akkori kormány úgy megijedt, hogy Mihály távozása után megtiltották számára a visszatérést. Később azonban, egy kormányváltás után újra hazatérhetett, sőt visszakapta a család birtokainak egy részét. Néhány éve tagja lett a Román Akadémiának (annak a testületnek, amelynek 1974/75-től Elena Ceaușescu és Nicolae Ceaușescu is tagja volt). Kora miatt 2017-es haláláig nem nagyon vállalt politikai szerepet, családtagjai azonban különböző módokon, illetőleg formákban részt vettek és vesznek a közéletben.

[50] A Szerb-Horvát-Szlovén (később: Jugoszláv) Királyság utolsó uralkodójának, II. Karađorđević [Karagyorgyevics] Péternek a fia, Sándor ugyancsak jelen van a szerbiai közéletben, visszaigényelte és visszakapta belgrádi rezidenciáját is. Az utolsó bolgár cár, II. Simeon pedig névlegesen ma is cári címet visel és aktívan politizál Szófiában, sőt, saját pártjának élén bekerült a bolgár parlamentbe, 2001 és 2005 között pedig polgári néven (Szimeon Szakszkoburgotszki) Bulgária miniszterelnöke volt. Kinevezéséhez esküt tett a köztársasági alkotmányra, amit mások – vele ellentétben – a trónról való lemondásként értékelték. Hivatalba lépésekor így fogalmazott: „akár köztársaság, akár királyság, ez Bulgária, s a lényeg az, hogy demokratikus legyen”. Igazi médiaszemélyiség volt, nem számolt ugyanakkor azzal, hogy a demokráciákban a hatalomért napról napra meg kell küzdeni, ami nem könnyű dolog, így pártja a 2005-ös választásokon a szocialisták mögött végzett, később pedig már be sem került a parlamentbe.

[51] Amíg a nyugati uralkodók a hatalom formáinak megőrzése végett elfogadták, hogy nem szólnak bele a politikába, és teljesítik újonnan kapott funkciójukat: az állam történeti folyamatosságának reprezentálását, addig az afrikai királyok, a keleti sejkék és emírek igen könnyen ilyen-olyan diktátorok lettek. Ha nem lettek azok, könnyen elsöpörte őket egy váratlan puccs vagy forradalom; ha meg azok lettek, akkor hosszú távon amiatt buktak meg. A köztársaságok ugyanígy változtak és változnak ma is: az egykori értékrendjük – puritán egyszerűségük, racionalitásuk, mértékletességük, áttekinthetőségük és nyíltságuk, valamint az őket körülvevő bizalom – mára sok helyütt megkopott. Az élükön álló elnököknek olykor nagyobb a hatalmuk, sőt nagyobb vagyonuk van, mint azoknak a királyoknak, akiket ők vagy elődeik tettek le a trónról, többnyire a nép segítségével. Az újonnan szerzett vagyon ráadásul mindig gyanúsabb, mint aminek eredete a múlt homályába vész.

[52] A két államforma mögötti politikai rendszerek az elmúlt egy évszázad során általánosságban

konvergálnak, politikai aurájukban ugyanakkor vitathatatlanul vannak közöttük különbségek is. A monarchiák a *folyamatosságot* és a politikai élet *megszakítatlanságát* hangsúlyozzák, a köztársaságok pedig annak rendszeres megújulásait és a változó körülményekhez való alkalmazkodását. Az elmúlt ezer évben például az Egyesült Királyság monarchikus államformája csak egyszer, 1649-ben szakadt meg tizenegy évre, Spanyolországé pedig kétszer, először 1873-ban másfél évre, másodszor a véres polgárháború során, 1933-ban hat évre. Ezt a folyamatosságot fejezi ki az örökletes monarchiákban a trónutódláskor hangoztatott elv: *Le roi est mort, vive le roi!* (Meghalt a király – éljen a király!).

[53] A köztársaságok sora ezzel szemben gyakran megszakad. Franciaország például csupán az elmúlt két évszázadban öt köztársasági korszakot élt meg. Magyarországon ugyancsak több köztársaság létezett, s a szakértők olykor néha még azon is vitatkoznak, hogy a magyarok „most” éppen melyik köztársaság viszonyai között élnek, már amennyiben szigorúan vett köztársasági viszonyok között élnek egyáltalán.

4.1.1. Azonosságok és különbségek

[54] A monarchiák és köztársaságok képlékeny jellege hasonlóságai és különbségei összehasonlítása során is látható. Ezeket illetően a régi osztrák közjogi irodalomban Georg Jellinek azt hangsúlyozta, hogy a két államforma az államakarat keletkezésének eltérő módja szerint különbözik: a köztársaságban az államakarat többek akarata, tehát az csak valamilyen jogi konstrukció révén alakulhat ki, a monarchiában ezzel szemben az államakarat egy ember akarata, tehát pszichikai jelleggel is értelmezhető. A helyzet ezzel szemben az, hogy „az állam akarata” a köztársasági államokban is pszichikai – kollektív, társadalomlélektani – folyamatok révén áll össze, s a monarchiák akaratát is ezernyi módon befolyásolják a különböző testületek, bizottságok és tanácsok. Edmund Bernatzik szerint a monarchiát az jellemzi, hogy a monarchikus államfő a saját jogán bírja közjogi állását, míg a köztársasági államfőnek nincs arra – úgymond – saját joga, e jogot a választással szerzi meg. Adolf Merkl úgy vélte, hogy mind a király, mind a köztársasági elnök ->államfő, ám amíg a monarchiákban az államfő elvileg élethossziglani megbízással bír, addig, köztársaságokban ez időhöz kötött.^[63]

[55] Az utóbbi különbségtétel – a duális felosztás kapcsán emlegetett „Mi van az államfő fején: *kalap vagy korona?*” kérdésen messze túlmutatva – lényegében az ->államfő jogállását, s mögötte a rá jellemző felelősségi elvet illetően tesz különbséget a két államforma között. Ez kihat a politikai intézményekre is. Így például a felelősségre nem vonható uralkodó kontextusában alakult ki a „miniszteri ellenjegyzés” intézménye, amely más intézményekhez hasonlóan a köztársaságokban is elterjedt, de más tartalommal (például ún. együtt-döntésként). Részben ide tartozik, hogy a túlzott hatalomkoncentráció lehetőségének elkerülése végett a demokrácia korában, s különösen a XX. század második felében bevezetett rendelkezések okán, egyes államokban a megbízási idő lejártát követően az elnöki tisztség nem pályázható meg másodszor, vagy a második ciklus lejártá után harmadszor.^[64] A közjog paravánjai mögött persze, különösen a látszatra sokat adó és azokat kihasználó autoriter államokban, „ügyeskedés” és „trükközés” zajlik a formális előírások megkerülése érdekében. Ennek egyik speciális esetét Oroszországban „tandem demokráciának” (or. *танDEMOKPpATИЯ*, ang. *tandemocracy*) nevezték el^[65] – alighanem azért, hogy eltereljék a figyelmet a lényegről: a demokrácia hiányáról. Azt a kérdést, hogy köztársaságnak nevezhető-e még az az állam, ahol a trükközés és az ügyeskedés e ponton is a rendszer normális részévé válik, megelőzi az a látszólag egyszerűbb, valójában azonban nagyon is bonyolult probléma, hogy létezik-e „autoriter alkotmányosság”.^[66]

[56] A látszat alapján esetleg úgy tűnik, hogy a monarchia az *öröklési*, a köztársaság pedig *választási* elvet testesíti meg. Ez azonban távolról sem mondható legfőbb jellemzőjüknek. A látszat cáfolata – az iménti példán túl, ahol is a választók úgy szavaznak, hogy nincs igazi alternatívájuk – a választási monarchia, ahol trón nem örökölhethető. A választási monarchia tankönyvi példája volt a Lengyel-Litván Unió – a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség

eleinte perszonális, később reáluniója (1385–1795) –, ahol a királyi és a nagyfejedelmi címet viselő személyt élete végéig szóló időre választották.^[67] Választáson alapuló monarchia a Vatikánvárosi Állam is, amit egyesek inkább teokráciának mondanak, mert ezt a kategóriát jellemzőbbnek tartják rá. Választás útján száll át a trón továbbá Sváziföldön, az Egyesült Arab Emírátságokban, Kuvaitban és Kambodzsában is. A választási monarchia legsajátosabb és legbonyolultabb esete Malajzia, mely több szempontból is különleges politikai képződmény. Egyrészt azért, mert tizenhárom állam és három nem állami szintű terület „szövetsége”, tehát föderatív jellegű állam (s ez monarchikus államok esetén igen ritka, pontosabban az államok szövetkezése itt rendszerint nem föderációként jelenik meg). Másrészt azért, mert olyan „választási monarchia”, ahol az uralkodót kilenc – egyébként örökletes – szultán közül öt évre választják, amint az egy köztársaság elnöke esetén szokás, miközben e választásban a kormányzók által vezetett négy szövetséges állam nem vesz részt.

[57] A választási elv a legtöbb monarchiában valamilyen módon kombinálódik az öröklési elvel – amennyiben a választási döntés az uralkodó leszármazottaira is vonatkozik egy sajátos öröklési rend^[68] szerint, amíg az adott család ki nem hal. E rendet a trónöröklési rangsor^[69] és a trónbetöltés joga^[70] alakítja ki. A király kiválasztása így egy személyre irányul, de vonatkozik a családra (a nemzetségre) is, vagyis valakire és leendő örököseire egyaránt.

[58] További nehézség, hogy a vérségi alapú öröklési igényt kiegészíthetik, sőt alkalmasint felülírhatják egyéb, normatív követelmények is. A középkorban például azt az isteni jogalap, valamint az alkalmasság (*idoneitás*) elvei alapján kellett megerősíteni, vagy arra tekintettel lehetett felülbírálni. Az előbbi – mely az uralkodó „isteni megbízatásából és Istenhez való hasonlatosságából” következett – annak a jele volt, hogy az illető földi hatalma nem pusztán analógiája, hanem töretlen folytatása Isten mennybéli hatalmának.^[71] Az utóbbi keresztény egyházi elv volt, melyet már Szent István is hivatkozott, a pogány szokásjog felülírása végett.^[72]

[59] Végül a monarchikus államfő élethossziglani jellegű megbízatása alóli kivétel az *abdication*: az, hogy a trónöröklés rendje szerint őt követő személy javára lemondhat pozíciójáról. Ez persze ritkán esik meg, s ha nem egészségromlás miatt kerül rá sor, a modern média viszonyai között mindig vonzza a botrányt szimatoló újságírókat, az ügyeskedő politikusokat és a problémátörténészeket. A lemondás ritka volta nem volt jellemző a 2013-as évre, ekkor ugyanis négy esetben került rá sor: lemondott a belga trónról (19 évi uralkodás után) a 79 éves II. Albert, a holland trónról (33 évi uralkodás után) a 75 éves Beatrix királynő, a pápai trónról (8 évi egyházfőség után) a 86 éves XVI. Benedek és a katari emíri trónról (18 évi uralkodás után) a 61 éves Hamad bin Kalifa ász-Száni sejk. Azt, hogy az uralkodó lemondása valami kivételes dolog, jól jelzi, hogy Spanyolországban 2014-ben külön törvényt kellett elfogadni, ami formálisan lehetővé tette, hogy a 38 éve uralkodó I. János Károly lemondjon 46 éves fia, VI. Fülöp javára. A kivételből ugyanakkor idővel főszabály is lehet, s nem kizárt, hogy manapság ennek vagyunk tanúi: a hosszú, békés uralkodás utáni fenti „visszavonulások” már-már afféle „nyugdíjba vonulásnak” tűnnek. Beszédes e tekintetben a lemondott egyházfő neve, a „pápa emeritus” (nyugalmozott pápa). Bár akadt rá egy példa a korábbi évszázadokban is, azért a fogalom a jóléti állam szellemét idézi. Ha a lemondás nem „nyugdíjba vonulás”, akkor valamilyen „közbotrány” vagy alkotmányos válság jele (lásd VIII. Eduárd esetét),^[73] ami persze a közerkölcsök állapotáról néha többet mond, mint a monarchiáról.

[60] A lemondás a régebbi időkben keveredett a politikai cselszövészel is (a magyar történelemből például jól ismertek például Szapolyai János vagy Báthory Zsigmond ügyei), s valójában sokszor inkább „lemondatás” volt, mint például a „gyengekező, pipogya és epilepsziás” V. Ferdinánd esetében. Amikor valaki a „történelem kényszerei” miatt mond le, vagy csinál úgy, mintha lemondana, mint például IV. Károly 1918 novemberében Eckartsauban, akkor e kényszerek nyomásának enyhülésével esetleg úgy érezheti: a dolog valójában meg sem történt, vagy nyilatkozata valójában nem is volt igazi lemondás. S ha az ilyen lemondás még egy államforma-váltással is keveredik, akkor a lemondott uralkodó hívei sok kérdést felvethetnek.

4.1.2. Az államforma megválasztása

[61] A fent említett konvergencia ellenére adódhatnak, s adódtak is olyan helyzetek, amikor a két államforma között választani kell, illetőleg lehet. Ezt a választást modern viszonyok között vagy a nép maga ejti meg, például népszavazáson, esetleg egy általános választás alkalmával, vagy képviselőire bízta. Esetleg nem bízta kifejezetten a képviselőire, ők mégis élnek e lehetőséggel, mert nem tiltották meg nekik.

[62] A közvetlen népi döntés egyik első példája a svéd–norvég perszonálunió 1905-ös felbomlásakor adódott, amikor is a norvég nép, amelynek 1898 óta minden felnőtt férfi szavazati joggal rendelkező tagja volt, népszavazáson döntött Norvégia államformájáról. A szavazók 79%-a a monarchia mellett foglalt állást, majd a trónra meghívták Carl dán herceget, aki – arra utalva, hogy Norvégia 508 évvel azelőtt önálló királyság volt – a régi független királyi család nevét vette fel és VII. Haakon lett. 1919-ben Luxemburgban is népszavazást tartottak az államformáról; itt az 1815 óta független és önálló állam nem túl népes lakosságának 80%-a foglalt állást a monarchia megtartása mellett. Ezzel szemben, amikor az olasz nép 1946-ban népszavazáson döntötte el, hogy királyságban vagy köztársaságban szeretne-e élni, az urnák előtt 90%-os részvételi arányban megjelent szavazók 54%-a a köztársaság mellett döntött és megszüntette a monarchiát.^[74] Általában azt lehet mondani, hogy az államforma népszavazással történő megállapítása – amennyiben ehhez az egyéb feltételek is fennállnak – a politikai demokrácia része. Ennek nem mond ellent, hogy az valamilyen más politikai cél elérésének eszköze is lehet, vagy „csak megerősítik”, azaz legitimálják vele a már kialakított államformát. A XX. századi Görögországban^[75] bizonyos jelek erre az eszközszerepre mutattak, az 1999-es ausztráliai referendumon pedig, melyen a fennálló monarchia megtartása mellett döntöttek, egyfelől egy általános alkotmányos reformról, másfelől a kormánypolitikáról is döntöttek.

[63] Az államforma referendummal történő megállapításánál gyakoribb, hogy arról a nép választott képviselői döntenek egy alkotmányozó gyűlésen. Nincs általános szabály vagy vitathatatlan elv arra vonatkozóan, hogy mikor kell népszavazást tartani, s mikor kell a dolgot valamilyen gyűlésre bízni. A népszavazás követelése olykor – például 1946-ban Magyarországon – az alkotmányozó gyűlés döntésének elhalasztását vagy legitimitása megkérdőjelezését célozza, de nem szükségképpen vezet ehhez az eredményhez.

[64] Az államformáról való döntés maga vagy az állam megalapításakor születik, vagy később. Az előbbi történt például egy bonyolult ratifikációs eljárás során az Amerikai Egyesült Államok 1787-es alkotmányának elfogadásakor, valamint a Belga Nemzeti Kongresszuson 1831-ben. Ez utóbbi esetben a képviselők kb. 93%-a a monarchiát választotta, és az új állam trónjára meghívott egy hagyományos, régi családból származó európai arisztokratát.^[76] A már létező, de megújuló államok alkotmányozó gyűlésein elfogadott döntés lehet kifejezett és egyértelmű, amit az alkotmányok rendszerint első szakaszaik egyikében rögzítenek (például: „Franciaország [...] köztársaság”, „A litván állam [...] köztársaság”), vagy már azok címében jeleznek (amint azt a Svéd Királyság Alkotmánya, az Észt Köztársaság Alkotmánya, a Holland Királyság Alkotmánya mutatja).

[65] Az államformák közötti alkotmányozói választás lehet hallgatóságos vagy csendes döntés is – akár a dolog politikai magától értetődősége okán (az amerikai alkotmányban például csupán a IV. cikk 4. §-a rendelkezik a köztársaságról), akár azért, mert az alkotmányozók szeretnék elkerülni a harsány állásfoglalást. Vagyis a választást egyes alkotmányok – bár megkerülni nem tudják, de – szívesen elhallgatják, vagy szégyenlősen kezelik. Hallgatag például Szerbia 2006. évi alkotmánya, amelynek esetén az államformára csak az állam fejének megnevezéséből és egyéb rendelkezéseiből következtethetünk: onnan tudjuk, hogy Szerbia köztársaság, hogy az állam élén köztársasági elnök áll, így az állam teljes neve (Szerbiai Köztársaság vagy Szerb Köztársaság) is csak kikövetkeztethető.^[77] Szégyenlős az 1978-as spanyol alkotmány (címe: „Spanyolország Alkotmánya”), amely – az elfogadása idején még közismert, ma már csak a történelmi kérdések iránt fogékonyak számára nyilvánvaló okok miatt – nem tartalmazza a Spanyol Királyság kifejezést

mint államnevet, bár a spanyol állam vitathatatlanul monarchia,^[78] és ez a neve. Újabban e különös sorba tartozik hazánk is, amennyiben a 2011. évi Alaptörvény az Alapvetés B. cikk (2) bekezdésében kimondja ugyan, hogy „Magyarország államformája köztársaság”, de az Alapvetés A. cikke az állam, egészen pontosan „hazánk” nevét „Magyarország”-ként, s nem Magyar Köztársaságként határozza meg, sőt – amint az Alaptörvényre épülő 2011-es jogalkotás alapján bizonyítható^[79] – hivatalosan nem is engedi így nevezni.

[66] Az új alkotmányok nyilvánvalóan választást jelentenek monarchia és köztársaság között, miként a kidolgozott új alkotmány referendummal való elfogadása vagy megerősítése is.^[80] Előfordulhat, hogy miközben az alkotmányt referendummal fogadják el vagy módosítják, az államforma megváltoztatását a „tiltott tárgykörök” közé sorolják. Különleges megoldást alkalmaztak Írországbán, ahol a népszavazással elfogadott 1937. évi alkotmány szerint az ír állam államformája köztársaság, de az még sincs így megnevezve. Az országnevet meghatározó 1948-as törvény pedig úgy fogalmaz, hogy „az állam elnevezése Írország Köztársasága *lesz*” (2. cikk).

[67] A választás közvetlen tárgya sokszor nem a monarchia vagy köztársaság, hanem az, hogy személy szerint ki vagy melyik család kerüljön trónra. A legtöbb európai monarchia például örökletes monarchia, de egy-egy alkalommal még az ilyen államokban is uralkodó családot kell(ett) választani. Ez – példának okáért – Dániában legutoljára 1660-ban történt, Norvégiában pedig 1905-ben.^[81] Az, hogy ne a családról, hanem egy konkrét személyről döntsenek, az örökletes monarchiákban a trónöröklési rendszerek jellege miatt elvileg kizárt; különleges alkalommal azonban (negatív jelleggel) erre is sor kerülhet. Belgiumban például 1950-ben népszavazást is tartottak abban a kérdésben, hogy a II. világháború alatt vitatott szerepet játszó, hazaárulással vádolt III. Lipót visszatérhessen-e a belga trónra. (A nép 58%-a egyébként igennel szavazott, Lipót azonban az időközben kitört zavargások miatt is végül úgy döntött, hogy fia, Baldvin javára lemond a királyi címről.) Ide tartozik az is, hogy a XX. században több helyütt – Svédországban 1979-ben, Hollandiában 1983-ban, Belgiumban 1991-ben, Dániában 2009-ben, az Egyesült Királyságban 2015-ben – a nők és a férfiak közötti egyenjogúságát szem előtt tartva korszerűsítették a trónöröklési törvényeket, illetőleg a trónöröklési rangsor szabályait.

4.1.3. Érvék és ellenérvék a két fő államforma kapcsán

[68] Az egyes népek valójában csak különleges történelmi pillanatokban választhatnak a két fő államforma között, az azok értékével és hasznával, előnyeikkel és hátrányaikkal kapcsolatos mérlegelés mégis gyakori témája a közbeszédnek. S miközben a felvetődő érvek racionálisnak tűnnek, az ezekkel kapcsolatos álláspontunk értékválasztás függvénye, maguk a viták pedig sokszor érzelmi alapon zajlanak, és gyakran irracionális jellegűek. Amikor az érvekhez közvetlen politikai törekvések társulnak, a monarchia versus köztársaság tárgyú diskurzusok könnyen kényszeredetté válnak; amikor meg nem fűződnek hozzájuk ilyen törekvések, akkor kontrasztba állításuk a szellem tét nélküli felfrissítésének eszközének tűnik. Régi közjogi rendszerek, mint „holt szabályanyagok” elvileg leírhatók ilyen érvek számba vétele, sőt akár egyszerű említése nélkül is,^[82] az éppen érvényes közjogi rend értelmezéséhez és értékeléséhez azonban – minthogy ez valamilyen mértékben és módon rendszerint alakítható és vitatható – ezek az érvek^[83] még akkor is szükségképpen hozzátartoznak, ha a tradíció betemeti a gondolatokat, s ezzel rutinná teszi az azokkal végzett szellemi műveleteket. Ezeket az érveket szerteágazó és komplex jellegük miatt itt még csak összefoglalni sem lehet, de az megjegyezhető, hogy az ezzel kapcsolatos általános vitákban leggyakrabban az államelnöki pozíció betöltésének, státuszának és felelősségének különbségeit, s ezek kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi, politikai, kulturális következményeit ütköztetik.

[69] A köztársaságok nagy előnye, mondják például, hogy az állam vezetője felelős és felelősségre vonható, hivatali ideje korlátozott. Ha nem alkalmas, nem méltó vagy nem elég rátermett a hivatalára, elmozdítható, és egy másik személlyel könnyen pótolható. A magyaroknak e

tekintetben az elmúlt évekből pozitív tapasztalata van, még ha az elmozdítás – mint oly sok minden ezen a tájon – kissé „magyarosra” is sikeredett. Ti. „lemondás” volt, amellyel kapcsolatban sokan úgy csinálnak, még maga az érintett is, mintha meg sem történt volna, vagy ha igen, akkor azért valakinek elnézést kellene kérnie. Ha az államelnököt nem az életformaszerűen politizálók közül választják, még az is kijelenthető, hogy a köztársaságokban olyan ember áll az állam élén, aki „hétköznapi állampolgár”, s a hagyományos arisztokráciánál közelebbi kapcsolatban áll a „valódi” étellel. Szerepfelfogása révén hozzájárulhat népe kultúrájához is; ami persze akkor is megtörténik, ha szerepe negatív. Az a tény, hogy köztársaságban bárkiből elnök lehet (aminek jelentőségét az amerikai történelem kapcsán Barack Obama példájával lehet kiemelni), ösztönzi a politikai felelősségvállalást, s ennek tudata, elvileg legalábbis, hozzájárulhat a közösség politikai neveléséhez. A köztársaságok továbbá egy-két kivétellel mind világi államok, ahol az államelnöknek nem kell egyházi pozíciót betöltenie, így a vallásilag megosztott társadalmakban is kialakulhat a bizalom iránta. „Egy köztársaság [a monarchiánál] sokkal könnyebben teszi magáévá az emberi jogok szekuláris formáját” – fogalmazott például az utolsó magyar király fia, Habsburg Ottó –, s ezért „a kormányzás ezen formájának előnye, hogy szorosabb kapcsolatban áll korunk szellemiségével, és így a lakosság nagyobb tömegeivel”.^[84]

[70] A monarchia mellett szól viszont az – újra Habsburg Ottót idézve, s a kijelentés empirikus alapjainak hiányát nagyvonalúan elengedve –, hogy „a királyok többnyire jobban, nem pedig rosszabbul uralkodnak az elnököknél. Ennek igen praktikus magyarázata van. Egy király a saját hivatalára született. Ebben nőtt fel.” Fontos szempont az is, hogy az örökletes uralkodók nem kötődnek pártokhoz.

„[Egy király] nem a szavazók zömének vagy befolyásos érdekek támogatásának köszönheti pozícióját. Egy elnök viszont mindig lekötöztetve valakinek. A választások költségesek és fáradtságos küzdelmet jelentenek. A pénz hatalma és a nagy tömegszervezetek mindig éreztetik hatásukat. Ezek segítségével szinte lehetetlen államfővé válni egy köztársaságban. Az efféle támogatásokat azonban nem adják ingyen. Az államfő továbbra is függeni fog azoktól, akik a nyeregbe segítették. Ebből következik, hogy az elnök többnyire nem az egész nép elnöke, hanem csak azoké a csoportoké, akik elősegítették hivatalba jutását.”^[85]

[71] Mint látható, szinte minden érveléssel szemben megfogalmazható egy ellenérv, és minden példára hozható ellenpélda. A monarchiák tartósak és folyamatosak, de a köztársaság hívei e tekintetben jó okkal hivatkozhatnak Svájcra és az Amerikai Egyesült Államokra. Aki az uralkodók erkölcsi tartására, kisugárzására és ennek jótékony társadalmi hatására utalna, azokkal szemben arra mutathatnak rá, hogy e tekintetben a királyok sem álltak mindig a helyzet magaslatán. Az igaz, példának okáért, hogy a II. világháború idején III. Viktor Emmánuel letartóztatta Mussolinit, VI. György pedig nem hagyta el a bombázott Londont, s népével együtt vállalta a megpróbáltatásokat, de az is, hogy III. Lipót, némi eufemizmussal fogalmazva, a Belgiumot megszálló német csapatok „védőőrizetére” bízta magát. A példák és ellenpéldák szinte vég nélkül folytathatók, a szempontok pedig bővíthetők.

[72] Meggyőzően ragadta meg az államformák értékének ezt a viszonylagosságát a kalandos sorsú magyar politikus, Sulyok Dezső a köztársasági államformát bevezető 1946. évi I. törvény parlamenti vitájában. Nyilvánvalóan azért, hogy a Nemzetgyűlés könnyebben elfogadja a javaslatot, a következőket mondta:

[A királyság és a köztársaság] egyaránt lehet erkölcsös és hasznos is. Sem a morális, sem pedig a hasznossági szempontok nem utalnak kifejezetten sem az egyik, sem a másik megoldás felé, a királyságban éppúgy megtalálhatja boldogulását valamely nép, mint a köztársaságban. Legjobb példa erre az egymás mellett, fej-fej mellett haladó két angolszász világhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a brit királyság [Egyesült Királyság] példája [...] Amerika nagy tudott

lenni köztársasági államforma mellett, s a Brit Birodalom naggyá tudott fejlődni és fenn tudott maradni a királyság intézménye mellett.^[86]

Arról persze Sulyok nem beszélt, hogy az egyes államformák körül kialakulnak sajátos *politikai kultúrák* is – mint például a republikanizmus, a monarchizmus, a rojalizmus és a legitimizmus –, amelyek nemcsak az államformáról szólnak, hanem másról is, és a formánál jóval többről is, de azért az államformákról is mondanak valamit.

4.2. Átmeneti rendszerek, áthidaló fogalmak és ún. köztes vagy vegyes államformák

[73] Első pillantásra úgy tűnik: a monarchia és a köztársaság annyira különbözik, hogy nem lehetségesek közöttük önálló átmeneti megoldások vagy vegyes alakzatok. Ilyenek azonban léteznek; létük többnyire államszerkezeti vagy történeti okokra vezethető vissza, olykor azonban politikai megfontolások vezetnek kialakulásukhoz.

[74] Az *államszerkezeti okok* jellegzetes példája Malajzia esete, amely európai fogalmak szerint „választási szultanátusnak” mondható: a tizenhárom állam és három nem állami szintű terület szövetségéből álló állam egyfelől föderatív jellegű, másfelől pedig olyan választási monarchia, ahol az uralkodót kilenc, egyébként örökletes szultán közül öt évre választják, amint az egy köztársaság elnöke esetén szokás, miközben e választásban a kormányzók által vezetett négy szövetséges állam nem vesz részt. Egyesült Arab Emírségekben az államfői jogokat egy szövetségi tanács gyakorolja, mely az államot alkotó hét emirátus élén álló hét emírből áll.

[75] A *történeti okok* klasszikus példája az Andorrai Fejedelemség, amelynek élén két társherceg vagy társfejedelem áll: az egyik – történeti esetlegességek okán – a francia köztársasági elnök, a másik a spanyolországi (katalóniai) La Seu d’Urgell püspöke. A „történeti” tényező természetesen felfogható más és tágabb értelemben is. Így kijelenthető, hogy sajátos vegyes rendszert jelentettek az ókori *kettős királyságok* is. Ezek legismertebb példája az ókori Spárta, ahol a két király teljesen egyenrangú volt, ezért csak együttműködve tudták ellátni feladataikat. A kettős jelleget később egyfajta hatalommegosztásként értelmezték; egyes vélemények szerint hasonló elveken alapult Rómában a két *consul*, Karthágóban pedig a két *suffes* (főhivatalnok, főbíró) intézménye is. Az archaikus kettős fejedelemségekben persze nem mindig, vagy nem feltétlenül a hatalommegosztás szempontja dominált, hanem annak explicit felmutatása, hogy a hatalomnak két arca van: egy szakrális és egy világi.^[87] A kettős hatalom számos formálódó állam életének megszokott formája volt, de a modern időkben nem kettős királyságban jelent meg. A „kettős királyság” kifejezés a modern időkben afféle elnevezésbeli különlegesség, s valójában nem két uralkodóra vagy két hatalomra utalt, hanem – például a Nápoly–Szicíliai Kettős Királyság^[88] esetén – egy valamilyen mértékben, de mégsem teljesen egyesített állam neve lett.

[76] A monarchia és a köztársaság között *politikai okból* létrejött átmeneti helyzetek és köztes rendszerek megítélése a fentieknél bonyolultabb, mert ilyenkor egy – rendszerint legitimációs céllal kialakított, ideológiai jellegű – sajátos gondolat- és kategóriarendszer könnyen elfedi a tényeket. E köztes rendszerek azonosítására három-négy módszert szokás alkalmazni. Olykor speciális állam-elnevezésekkel utalnak rájuk, amelyek mindkét államformához képesek igazodni, mint például az angol *commonwealth* vagy a lengyel *rzeczpospolita* (mindkettő jelentése: államközösség). Máskor e helyzeteket különleges jogi és politikai kifejezésekkel írják le; ilyen volt a magyar történelem egyik korszaka vonatkozásában a *provizórium*,^[89] és a *vacuum iuris*.^[90] Ismét máskor azt sugallják, hogy az elemzőnek bele kell nyugodnia a formálisan megállapított és a ténylegesen létező közjogi helyzet eltérésébe. Erre szolgál például a *de jure* és a *de facto*, valamint a „jogi” és a „politikai értelemben vett” államforma megkülönböztetése, vagy az államformának a *kvázi* szóval történő kiegészítése is (kvázi monarchia, kvázi köztársaság). Államformatani szempontból a legáltalósabb megoldás az, amikor a monarchia és köztársaság közötti speciális helyzetre valamilyen különleges vagy vegyesnek mondható, rendszerint expresszív jellegű, esetleg kritikai tartalmú államforma-fogalmat

alakítanak ki. Ilyen

- a koronás köztársaság,
- a királyi köztársaság,
- a republikánus monarchia és
- a király nélküli királyság.

[77] A koronás köztársaság (*crowned republic*) kifejezést az angol koszorús költő, Lord Tennyson alkotta meg híres Király-idilljeiben,^[91] s azt James Bryce alkalmazta először egy valóságos államra, nevezetesen Norvégiára, amikor annak demokratikus politikai fejlődését elemezte.^[92] A XX. században a fogalmat széles körben használták Nagy-Britanniára is, kb. az „alkotmányos monarchia” értelmében, vagy a demokráciára utalva, újabban pedig a szocialista tanok terjedésének kontextusában.^[93] A terminust Görögország 1952. évi alkotmányába^[94] államforma-meghatározásként is felvették, érdemben ugyancsak „alkotmányos monarchiát” értve alatta „Görögország államformája koronás köztársaság” – fogalmazott az alkotmányozó,^[95] bár ezt egy nem sokkal későbbi alkotmány-revízió során gyorsan megváltoztatták, az államot monarchiának nyilvánítva. A terminus gyakran felbukkan az ausztráliai közjogi vitákban is, ahol a politikai valóság és a közjogi normativitás, közelebbről a köztársaság és a monarchia koncepcionális áthidalására alkalmazzák, amikor a *commonwealth* kifejezést nem tartják erre alkalmasnak.^[96]

[78] A királyi köztársaság (*royal republic* vagy *monarchical republic*) látszólag az előbbi terminus egyik változata, ám ez neutrálisan próbálja meg vegyíteni a két fő államformát. A történészek és jogtörténészek különösen kedvelik a két világháború közötti Magyarország viszonyainak jellemzésekor,^[97] bizonyára azért, mert alkalmasint felbukkant az 1920-as évek parlamenti vitáiban is a fennálló helyzet kritikájaként, rendszerint szarkasztikus jelleggel.^[98] A fogalommal újabban az angol történészek elemzéseiben találkozunk, elsősorban a Tudor-korszak tisztázatlan közjogi viszonyainak érzékeltetésekor: van, aki I. Erzsébet,^[99] s van, aki féltestvére, I. (Véres) Mária^[100] uralmára alkalmazza.

[79] A republikánus monarchia (*la monarchie républicaine*) kifejezést – mely a francia forradalom történetéből ismert La Fayette márkítól származik – elsősorban ugyancsak történészek használják. Így a francia történelem azon időszakának megjelölésére, amelyben az 1791-es alkotmány által létrehozott alkotmányos monarchia egyensúlya megbomlott, és a törvényhozó szerv hatalma felülkerekedett az állam monarchikus elemének befolyásán.^[101] Felbukkant e terminus az 1830-as ún. júliusi forradalom politikai harcaiban is, valamint Belgium 1831-es alkotmányának kialakítása során,^[102] mindkét esetben az alkotmányos királyságot a parlamentáris monarchia felé elmozdítani törekvő, intézményi formát is öltő republikánus követelések érvényesítéseként. A kifejezést ezután hosszú ideig nem használták, mígnem a XX. században politikaelméleti kontextusban tért vissza, amikor is Maurice Duverger a demokratikus eszmények és a monarchikus elv összehangolásának egy különös momentumát magyarázta vele.^[103]

[80] A király nélküli királyság (ang. *kingless kingdom*, *monarchy without a king*, *a kingdom without king*, ném. *Königreich ohne König*, fr. *un royaume sans roi*) szokatlan és expresszív erejű kritikai államforma-meghatározás. Az 1920 és 1944/46 közötti Magyarországra, vagy általában a Horthy-korszakra (1920–1944), valamint az 1947 és 1975 közötti Spanyolországra, az ún. Franco-korszakra szokás alkalmazni. A kifejezést először Adolf Beer használta Lengyelország első felosztása utáni helyzetére, de még nem államformára utaló jelentéssel; majd egy német irodalomtörténész, Klabund, polgári nevén Alfred Henschke alkalmazta Magyarországra 1923-ban,^[104] feltehetőleg a korabeli köznapi beszédből átvéve azt. Kritikai jellege – amit a Horthy-korszak 1945 utáni delegitimálása idején alaposan kiaknáztak^[105] – a fogalomban rejlő és az adott korszak jellemzésére használt más fogalmakban adott ellentmondásokból következett. Az államforma szempontjából a kifejezés pusztán annyit mond, hogy egy államban hosszabb távon nincs betöltve a trón, ami – tekintve, hogy a monarchia folyamatosságot és állandóságot sugalló államforma – valami szokatlan jelenség, melynek rendkívüli oka van,^[106] ezért valamilyen normálistól eltérő körülményre utal.

[81] Magyarország 1920 és 1944 közötti államformáját illetően az adott korszakban többféle elgondolás létezett, és létezik ma is. Az egyik szerint a magyar állam az adott korban monarchia „maradt”. Ezt fogalmazták meg a törvények, mindenekelött az 1920. évi I. törvénycikk, s ezt sugallták az állami hivatalok és intézmények is. A legtöbb korabeli közjogász Magyarországot királyságként jellemezte, mely közvetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia (egyik) utóda, általában pedig a Magyar Királyság folytatása. Ma is ez tekinthető többségi véleménynek. Ezen álláspont elfogadásához szükség volt, illetve van, az 1920. évi I. törvénycikk semmisségi rendelkezései (9. és 10. §) révén feltételezett ún. jogfolytonossági fikció elfogadására is. Ennek alapján fel kell tételezni, hogy 1918. október 15. (illetőleg október 23.) és 1920. február 29. között a magyar közjogban jogilag nem történt semmi, másként fogalmazva: ami történt, az jogilag úgy tekintendő, mintha nem történt volna meg. Az iménti nézet némileg módosított formája az lett volna, hogy az államforma 1920-ban, illetőleg törvényi szinten 1921-ben újra monarchia „lett”, amennyiben a detronizációs törvény kétségtelenül elkötelezte magát a monarchia mellett. E nézetet az adott korban senki nem képviselte, mert akkor az 1920-ban létrejött magyar államot nem lehetett volna a csaknem ezer éves, ún. Szent István-i magyar állam folytatásának tekinteni.

[82] A két világháború közötti időszak másik fő álláspontja szerint, melyet az osztrák köz- és közigazgatási jogász, Adolf Merkl fogalmazott meg, Magyarország a kormányzó mint ->államfő jogállásának törvényi szabályozása alapján az adott korszakban köztársaságnak tekinthető. 1925-ben Merkl úgy fogalmazott, hogy

Magyarország – [...] tekintet nélkül monarchikus múltjára s talán ugyancsak monarchikus jövőjére – tiszta, hamisítatlan köztársaság.^[107]

Az államforma kérdése szerinte az államazonosságával is összefügg:

Magyar földön ennél fogva 1918 óta az államforma megváltozásával háromszor megszűnt a jogász értelemben vett állam azonossága is; a monarchiára három, lényege szerint különböző köztársaság következett: a demokratikus, a bolsevista és a jelenlegi [1925-ös] royalista színezetű arisztokratikus köztársaság.^[108]

A hazai közjogászok közül nyilvánosan csak kevesen^[109] vallották ezt az álláspontot. Az adott korban az is előfordult, hogy valamely elemzés az államformára vonatkozó kérdésre a kormányforma meghatározásával válaszolt,^[110] vagy egyáltalán nem válaszolt.^[111] A korabeli közjogászok többsége mindazonáltal intenzíven tárgyalta a kérdést és Magyarország államformáját monarchiának tekintette. Az alkotmányjogi szakirodalomban a jellegzetes fő irányokat Molnár Kálmán, Egyed István és Tomcsányi Móricz fogalmazták meg. A kérdés máig lezáratlan; az azzal kapcsolatban ma jellegzetes tudományos álláspontokat Schweitzer Gábor,^[112] Szabó István,^[113] Takács Péter^[114] és Tschet Péter^[115] fejtették ki.

[83] Az imént említett kor államformájának meghatározását döntően befolyásolja az 1918 előtti és az 1920 utáni állam- és jogrend közötti kapcsolódás: a jogfolytonosság állítása vagy tagadása. E kérdéshez – a mai Alaptörvény historizáló szövegezése okán^[116] – a mai Magyarországon két-három további jogfolytonossági probléma, és azokban való állásfoglalás igénye társul. Nevezetesen: mikor szakadt meg a két világháború közötti, majd az 1945 után kialakult, az 1949-es kommunista hatalomátvételt követően kiépített állam- és jogrendszerek, valamint (az Alaptörvénytől függetlenül) megszakadt-e valamilyen értelemben, s ha igen, mikor az 1989/90-es rendszerváltozás után létrejött állam- és jogrendszer. E kérdések, pontosabban az ezekre adható válaszok kihatnak az államforma megítélésére, valamint a magyarországi királyságok számának megítélésére és a magyar köztársaságok sorszámozására is.

4.3. Magyarországi királyságok és magyar köztársaságok

[84] Társadalmak, népek és nemzetek, s különösen az államok történetének áttekintésekor az államformák váltakozása szinte kínálkozik az egyes korszakok jelzésére – főleg, ha azok gyakran váltják egymást, és konszenzus létezik az egyes esetek szabatos azonosíthatóságát illetően. Az elmúlt kétszáz év francia történelme például a monarchiák és császárságok, valamint a sorszámozott köztársaságok révén viszonylag egyértelműen tagolható (feltéve, hogy elfogadjuk a francia nemzeti történetírás axiómáit).^[117] A magyar történelem esetében hasonló megoldások csak hozzávetőleges sikert ígérnek, mert e társadalom történelmi folyamatosságának és újrakezdéseinek konkrét módja, ideértve magyar állam államformák általi tagoltságának kérdését is, gyakran legitimációs és másfajta viták tárgya. S nem csupán a különböző államformák általi tagoltság egyes kérdései vitatottak, de néha az azonos államformákon belüli korszakok is. Ezért a történelem államformák szerinti tagolása Magyarországon inkább az elméleti problémák felvetésére és megoldási lehetőségek keresésére alkalmas, semmint végleges lezárására.

[85] Az általánosan elfogadott álláspont szerint a magyar történelem folyamán *egy királyság* (1000–1918, majd 1920–1946) és *három köztársaság* (1918, 1946–1949 és 1989-től) létezett. Mind a királyságot, mind a köztársaságot illetően léteznek egyéb, megfontolt érvekkel alátámasztott, sok szempontból megindokolható, de vitatott álláspontok is. Ilyen például, hogy történelmünk folyama *két* vagy *több* magyar királyságra tagolható, a köztársaságok száma pedig *négyre, ötre* vagy akár ennél is *többre*^[118] tehető.

[86] A királyságot illetően a tagolás lehetőségét két tényező idézi elő. Az egyik annak a régi magyar protestáns történelmi irodalomban hangsúlyozott (majd a szocialista korszak történetírásában is forgalomban tartott) elképzelésnek a továbbgondolása, hogy a török hódítás és a magyar politikai viszálykodás miatt három részre szakadt ország egyik politikai egysége a Habsburg Birodalom része lett, egy másik (némi később) Erdélyi Fejedelemségként vált ismertté, a harmadik pedig az Oszmán Birodalom megszállása alá került. Így Magyarország egyes állami egységeire a XVI–XVII. századi korszakban (Magyar Királyság helyett) legfeljebb a „királyi Magyarország” kifejezéssel utalhatunk.^[119] A több magyar királyság történelmi létezésére utaló nézeteket az utóbbi időben kiterjedt – az egyes intézmények, szervezetek és elnevezések folyamatosságára rámutató – történettudományi apparátussal és érvrendszerrel Pálffy Géza cáfolta.^[120] *Ma az a nézet tekinthető általánosan elfogadottnak, hogy a Magyar Királyság történelmi folyamatossága és egysége a XVI–XVII. században is fennállt, s – bár a különböző nagyobb korszakokban más és más tényezők teremtették meg annak történelmi egységét és jogfolytonosságát – 1000-tól egészen 1918-ig létezett.*^[121]

[87] A másik az 1918/1920-as évek történéseinek, így elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának és a 1918-as polgári forradalomnak az értékelése, különös tekintettel arra, hogy az 1920-ban kiépült állam, bármi is legyen az államformája, milyen viszonyban áll az 1918-ban megszűnt Magyar Királysággal. Itt néhányan azt vetik fel, hogy az 1920-ban kiépült, nagyhatalmi döntéssel mind területében, mind népességében „megcsonkított” magyar állam, vagyis az ún. „trianoni Magyarország” („kis” Magyarország) valójában nem a „történelmi” vagy „nagy” Magyarország folytatása, hanem egy új állam, új – a történelmi alkotmány érvényességét deklaráló, de annak számos rendelkezését nem érvényesítő – politikai berendezkedéssel. Ezen az alapon az 1920 utáni magyar állam, még ha államformája királyság is, egy második „Magyar Királyság”-nak tekinthető, melynek történetesen nem volt királya. Az adott kor uralkodó ideológiája, a Szentkorona-tan, valamint az 1920. évi I. törvénycikkben megfogalmazott jogfolytonossági fikció elfogadása ennek az ellenkezőjét sugallta, és tette azt többségi véleménnyé máig szólóan.

[88] A magyar köztársaságok számát és mibenlétét illetően négy tényező okoz értelmezési nehézségeket:

- a Habsburgok harmadik, 1849-es trónfosztása után előállt helyzet, amit néhányan első köztársaságunknak tekintenek,^[122] miközben a többségi vélemény szerint nem volt az;
- a „népköztársaságnak” nevezett első magyar köztársaság (1918) és a tanácsköztársaság (1919)

viszonya – nevezetesen az, hogy ezek egy egységnek tekinthetők-e bármilyen értelemben is;^[123]

- az, hogy a két „népköztársaság”-nak nevezett állam esetén (1918. november 16.–1919. március 21. és 1949. augusztus 20.–1989. október 23. között) ugyanazon szó kétféle jelentéssel bír, miközben a magyar tanácsköztársaságot annak ellenére sem szokás népköztársaságnak nevezni, hogy tartalmi értelemben e terminus a XX. század során kialakult szóhasználat alapján használható volna rá;^[124]
- a harmadiknak mondott köztársaság tartama: ennek republikánus jellegét ugyanis 2010 után többen azon az alapon kérdőjelezték meg, hogy felvetik: az 1989-ben kialakult államforma – annak politikai tartalma okán – 2011 után megszűnt, átalakult, vagy olyannyira módosult, hogy alkotmányban deklarált államforma-kategória valós tartalma, azaz köztársasági jellege megkérdőjelezhető.

[89] A köztársaságokat illetően a többségi álláspont az, hogy az *első* magyar köztársaságot a Magyar Nemzeti Tanács^[125] 1918. november 16-án elfogadott 1918. évi I. néphatározata proklamálta, formailag „minden más országtól független és önálló népköztársaságként”. A „népköztársaság” lényegében köztársaságot jelentett – azzal, hogy már a névben is közölte a köztársaság legitimációs alapját, s azt a korábbi uralkodóval és bizonyos értelemben az „úri osztályokkal” szemben fogalmazta meg. A proklamációra a parlament kupolacsarnokában került sor^[126] 1918. november 16-án. Azon három és fél hónap során, amíg létezett, lényegében *polgári demokratikus* politikai elveket követett, és deklarációi szerint ilyeneket kívánt később is megvalósítani. Rendszerében a forradalmi viszonyok között kialakult legfőbb képviselői szerv „néptörvényeket” fogadott el, melyeket 1919. január 11-én megválasztott ideiglenes köztársasági elnöknek állt jogában megerősíteni. Ez a polgári köztársaság – nem sokkal azután, hogy március elején elfogadta az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló XXV. néptörvényt – 1919. március 21-én, vitatható körülmények között^[127] tanácsköztársasággá alakult át, s ezzel megszűnt.

[90] A Tanácsköztársaságot tartalma alapján határoljuk el a Károlyi Mihály-féle „népköztársaság”-tól mint polgári államtól. Az ugyanis lényegében szovjet mintájú *proletárdiktatúrának* tekinthető, mely már eredetileg is így tekintett önmagára (a kortársak alkalmasint „szovjet köztársaságnak” nevezték, bár e jelző alapján akkor még senki sem asszociálhatott egy Szovjetunió nevű államra, ami ilyen néven még nem létezett); politikai értelemben pedig egy ki nem bontakozott totalitárius politikai rend nyitánya lett volna.^[128] Csak azért nem lett az, mert a katonai és gazdasági erőviszonyoknak betudhatóan 1919. augusztus 1-jén (más értelmezések szerint augusztus 8-án) megbukott. Az államforma az 1919. augusztus 2-i kormány-deklaráció – kormányrendelet – szerint pár napra újra népköztársaság lett, majd 1919 őszén és végén (bizonytalan ideig, de csak néhány hétig vagy hónapig) – ugyancsak rendeleti szinten deklarálva – újra köztársaság.

[91] A *második* magyar köztársaságot a második világháború végére összeomlott magyar állam újjáépítése – vagy nézőponttól függően: egy újabb magyar állam megalapozása – során, az 1945-ben megtartott választások alapján létrejött Nemzetgyűlés fogadta el és hirdette ki 1946. február 1-én a 1946. évi I. törvénycikkkel. Ez az első köztársaság utódának tekintette magát; amennyiben az államforma kinyilvánítása után például a Nemzetgyűlés rögtön Károlyi Mihály érdemeit iktatta törvénybe (bár köztársasági elnöknek nem őt kérték fel). A köztársaságot kihirdető törvényt később *kisalkotmánynak* (a kritikusok csonka vagy ideiglenes alkotmánynak) nevezték, mert rendelkezett az alapvető jogokról, deklarálta, hogy „az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép”, mely „a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés útján gyakorolja”, valamint létrehozta és szabályozta a köztársasági elnöki tisztséget. Politikai tartalma ennek a köztársaságnak is *polgári demokrácia* (alkotmányos demokrácia) volt, már amennyiben egy háborúban legyőzött, romokban álló, a győztes hatalmak által megszállt és „ellenőrzött” országban ez megvalósítható lett volna. Mindössze három és fél évig állt fenn, mert az 1949. évi XX. törvény, Magyarország első kartális alkotmánya népköztársasággá változtatta az államformát, és átalakította államszervezetét. Ez esetben a „népköztársaság” szó már

nemcsak legitimációs alapot próbált jelenteni (sőt, gyakorlatilag azt jelentett legkevésbé), hanem az állam tartalmi elemeire utalt: a népköztársaság állama – bár önmagát szocialistának nevezte, a nemzetközi politikai szóhasználatban pedig „kommunista államnak” mondták – egy totalitárius politikai rendszer része lett.^[129]

[92] A *harmadik* magyar köztársaságot 1989. október 23-án 12:00 órakor kiáltották ki a parlament erkélyéről az egész Kossuth teret betöltő tömeg előtt, az öt nappal korábban elfogadott alkotmánytörvény, az 1949. évi XX. törvényt alapvetően és minden lényeges elemében módosító 1989. évi XXXI. törvény hatályba léptető kihirdetéseként. Az ekkor keletkezett állam, alapvető jellemzőit illetően, a magántulajdon és a piacgazdaság rendjére épülő *polgári* államnak indult, közelebbi politikai tartalmát illetően pedig *alkotmányos demokrácia* volt, melyben az addigi magyar történelemben először vált lehetővé bizonyos emberi jogok tényleges elismerése és a különböző politikai csoportok közötti politikai váltógazdálkodás békés körülmények között. A kétharmados törvénnyel elfogadott, nevében, számozásában és címében régi, de tartalmilag lényegében új alkotmány elismerte a legfontosabb polgári szabadságjogokat, és jogállamot hozott létre, amennyiben e kifejezést fokozati jellegűnek, vagyis olyan eszménynek tekintjük, amit megközelíteni lehet, de teljesen elérni nem, s az értékelő skála pozitív végpontja felé tendáló államokat soroljuk ide. Néhány dolog ugyanakkor csorbította az értékét polgárai szemében. Gazdasági rendszere – részben a világgazdasági folyamatok, részben belső torzulások miatt – nem volt hatékony, a belső források hiánya miatt gyenge volt, ezért ki volt szolgáltatva, illetőleg elhibázott döntések miatt kiszolgáltatva magát a nemzetközi pénzügyi rendszernek, és nem tudott, sok jel szerint talán nem is akart hatékony védelmet kialakítani a korrupcióval szemben. A rendszerváltozás békés, jogállami jellegére tekintettel nem tudta, vagy más okból nem akarta egyértelműen meghatározni a múlthoz való viszonyát – sem az 1989 előtt elkövetett, de politikai okokból nem üldözött bűncselekmények megbüntetése kérdésében, sem az 1949 után államosított vagyonok tulajdonosainak konzekvens, teljes kárpótlása vagy annak megtagadása ügyében, sem pedig az egyéb sérelmek narratív igazságtétellel, levéltári nyilvánossággal vagy más egyszerű módon történő biztosítása terén. S végül, szociális értelemben – részben a magyar elit hagyományos szociális érzéketlenségét^[130] folytatva – rosszul működött mind a rászorulókat támogatása, vagyis a szociális igazságosság terén, mind pedig a középosztály életkörülményeinek biztosítása vonatkozásában, ideértve a jóléti intézmények alacsony színvonalú kiépítését is.^[131] Ez utóbbi tények közvetve volt némi szerepe bukásában is, főleg pedig abban, hogy bukásán – a politikai elit érintett részein túl – utóbb kevesen sajnálkoznak.

[93] A 2010-es választásokon – egy csaknem négyéves, addig ismeretlen eszközökkel vívott, rendhagyó jellegű delegitimálási folyamat után és a 2008-as nemzetközi pénzügyi válság tartós hatást gyakorló megrázkódtatásai közepette – hatalomra került politikai erők 2011-ben új alkotmányt (Alaptörvényt) fogadtak el, s az azt követő néhány évben alapvetően átalakították a közigazgatási rendszert. Az alkotmány szerinti államforma – annak ellenére is, hogy az alkotmányozó politikai erők vezetőjének egy korábbi nyilatkozata szerint a köztársaság csak „üres szó” és „csak egy ruha” („az emberek, azok a nemzetben élnek, köztársaság legfeljebb a ház, amiben lakunk” stb.)^[132] – formálisan továbbra is köztársaság maradt, miközben az állam politikai irányvonala *antirepublikánus* fordulatot vett.

[94] Ez már az évtized elején kifejeződött az állam átnevezésében (mely „Magyar Köztársaság”-ról „Magyarországra” változott),^[133] a köztársaságra utaló jogszabályok szövegének módosításában,^[134] az ilyen utalást tartalmazó vagy a köztársasághoz kötődő közintézmények és közterek, állami kitüntetések és ösztöndíjak nevének megváltoztatásában, a köztársaságra utaló hivatalos állami nyilatkozatok formális és informális eszközökkel történő eltüntetésében, ideértve a bírói ítéletek élén álló nyelvi performatívumok megszüntetését is. Az utóbbi tekintetben azt kell kiemelni, hogy Magyarországon a bírósági ítéleteket

- 1918. november 16-ig „Ő Felsége a király nevében”,^[135]
- 1918. november 16-tól „a magyar népköztársaság nevében”,^[136]

- 1919. március 21-től a „magyar Tanácsköztársaság nevében” vagy más módon,^[137]
- 1919. augusztus 19-től „a Magyar Köztársaság nevében”^[138]
- 1920 és 1930 között „a Magyar Állam nevében”,^[139]
- 1930 és 1945 között „a Magyar Szent Korona nevében”,^[140]
- 1946 és 1949 között „a Magyar Köztársaság nevében”,^[141]
- 1949 és 1989 között „a Magyar Népköztársaság nevében”,^[142]
- 1989. október 23. és 2012. január 1. között a Magyar Köztársaság nevében^[143]

hirdették ki.^[144] 2012. január 1-jétől e performatívum – a 2011. évi CLXI. törvény alapján – megszűnt. A bírók azóta nem vonatkoztatják ítéleteiket az államra, s így annak köztársasági formájára sem.

[95] Az Alkotmánybíróság 2016-ban – ezek után: sokak meglepetésére – „történeti alkotmányunk vívmányának” minősítette a köztársasági államformát, s azt „általánosan elfogadott alkotmányos értéként” határozta meg.^[145] 2018-ban az Alaptörvény VII. módosítása ezt azzal egészítette ki, hogy deklarálta: az Európai Unió nem korlátozhatja Magyarország „területi egységére és népességére”, valamint „államformájára és állami berendezkedésére” vonatkozó „elidegeníthetetlen rendelkezési jogát”.^[146]

[96] Az állam egészére pillantva általános az egyetértés, hogy a 2010 utáni a magyar köztársaság az Alaptörvény és az ahhoz igazodó jogszabályi rendelkezések alapján új korszakba lépett, és fokozatosan – többek szerint egy ún. lopakodó rendszerváltás^[147] révén – jelentős mértékben átalakult. Az államformát illetően – bár az *pro forma* ma is köztársaság – az átalakulások azon kérdés felvetéséhez vezettek, hogy Magyarország államformája jelenleg [2023-ban] köztársaságnak tekinthető-e még. A törvénypozitívista jogi megközelítés szerint igen, a másfajta jogpozitívista, valamint az egyéb jogi és politikai megközelítések szerint azonban vagy nem, vagy csupán – valamilyen jelzővel kifejezett vagy más módon specifikált – korlátozott értelmében. E korlátozott értelem megtalálása, s ezáltal a mai magyar államforma közelebbi meghatározása az állam politikai tartalmának megadásáról szóló, jelenleg is zajló vita függvénye. Akik e tartalmat a kormányzat által ösztönzött normatív-politikai eszmék révén – például a „nemzeti együttműködés rendszerére”, az illiberális demokráciára, a „munkaalapú társadalomra” vagy a (szó hagyományos jelentését figyelmen kívül hagyó) kereszténydemokráciára stb. tekintettel – kívánják meghatározni, azok nem érzik szükségét sem a törvénypozitívista értelemben vett köztársasági államforma további specifikálásának, sem más államforma-meghatározással való korrigálásának. Ők – egyebek mellett – arra hívják fel a figyelmet, hogy (metaforikusan szólva) 2010 után is mindig ült valaki a köztársasági elnöki székben,^[148] így nincs ok kételkedni az állam köztársasági jellegében. Akik az állam politikai tartalmát autokráciaként, esetleg autoriter (tekintélyuralmi) rendként határozzák meg, azok vagy lemondanak a jogi értelemben vett államforma használatáról, és *autokráciaként*, esetleg ahhoz hasonló más politikai formaként (->*az államforma mint politikai alakzat*) azonosítják az államformát, vagy azt mondják, hogy a demokratikus és republikánus eszményektől eltávolodott, sőt, antidemokratikus és antirepublikánus politikát folytató állam monokratikus elemekkel vegyített, tehát *monokráciába hajló köztársaság*. Az utóbbi két megközelítés végső soron össze is hangolható egymással, amennyiben esszencialista nézőpontból a „monokratikus köztársaság” nem tekinthető valódi köztársaságnak.

[97] Ha ez a helyzetértékelés helyes, úgy a jelenlegi államforma a XX. századi magyar történelem köztes – a hagyományos monarchiák és a hagyományos köztársaságok között valahol „félúton” található –, s ezáltal a magyar történelem felemás és bizonyos értelemben „formátlan” államformáinak sorába illeszkedik. Így egy sajátos nemzeti tradícióhoz igazodik: abba a sorba tartozik, amit a „republikánusok nélküli köztársaságok”^[149] évei (1918–1919) nyitottak, melyekre a „király nélküli királyság” évtizedei (1920–1944) következtek, hogy aztán monarchista nemzetgyűlési képviselők szavazataival vezessenek be^[150] egy köztársaságot (1946), amely aztán a nép uralmával köszönőviszonyban sem álló „nép”-köztársasággá (1949–1989) alakult. Ezek után nem csoda, hogy egy későbbi korszakban (1989–2011) „koronás címerrel” jelenítették meg a köztársaságot, ami akár azt is előre jelezhetette (többek számára: előre jelezhetette volna), hogy néhányan olyan respublikában

szeretnének élni, amely – amint az 2011 után valósággá vált – hangsúlyozottan nem-köztársaságként értelmezi önmagát: bár államformája hivatalosan köztársaság, mégsem lehet vagy nem célszerű ezt kiemelve azonosítani, megnevezni vagy jellemezni.

5. Kiegészítő elemek az egyes államformák megítélésakor

[98] A formai jellemzők absztrakt volta miatt az államformákhoz könnyen társíthatók ún. külsődleges elemek, amelyek a látszat ellenére rendszerint nem képezik szerves részét az államforma lényegi részének. Ezek – hegei terminussal – a dologra „ráaggatott” jellemzőknek mondhatók. Az államforma esetén a leggyakoribb ilyen „ráaggatott” elem az államszerkezet és az állam mérete, de ide sorolhatunk bizonyos címeket és jelzőket is.

5.1. Államszerkezet és államforma

[99] A szakirodalomban, s különösen az egyetemi tankönyvekben olykor kapcsolatba hozzák az „államforma, a kormányforma és az államszerkezet” kategóriáit,^[151] de sosem magyarázzák meg, hogy ezek között mi teremt tartalmi kapcsolatot. Nem is tudják, hiszen a harmadiknak nem sok köze van az elsőhöz vagy a másodikhoz, és nincs olyan gyakorlati vagy elméleti összefüggés, ami miatt az „államszerkezetet” bármilyen vonatkozásban szükségképpen össze kellene kapcsolnunk az államformával. Ez utóbbi ugyanis arra utal, hogy egy állam milyen, területi vonatkozással is bíró szerkezeti elemekből áll. Ezeket lehet ugyan az államformákra „vetítve” vizsgálni (például kijelentve: a spanyol regionális állam üde színfoltja az, hogy a régiókat jelentő „autonóm közösségeknek” elnöke van, miközben az állam egésze monarchia), de ebből messzemenő következtetések nem vonhatók le. A hazai szakirodalomban a három kategória gyakori, együttes említése valószínűleg az önmagát marxistának mondó, ún. szocialista államelmélet az 1970-es évekbeli szóhasználatával, és annak észrevétlen továbbélésével függ össze. Ez ugyanis valamilyen tartalmat kívánt adni az államformának mint formának, s e tartalmat – a korábbi évtizedek szovjet szakirodalmának nyomdokain haladva – évtizedeken át bizonyos összetevőkben látta meg. Ilyen összetevő volt a kormányforma, az államszerkezet és a politikai rendszer. Az utóbbit, tudományos vitákat színlelve, az évek során lassanként elhagyták, az államforma tartalmát pedig az előbbi kettő alapján kívánták meghatározni.^[152]

[100] Az államszerkezet szerepelhet ugyan az államok nevében, s ilyenkor gyakran az államforma mellé kerül (például Brazil Szövetségi Köztársaság), ám – egy kivételtől, a szövetségi állam tagállamának államformájától eltekintve – nem áll érdemi kapcsolatban az államformával.

[101] Az ún. államszerkezet alapján az államoknak három fő fajtája különböztethető meg:

- az unitárius,
- a regionális és
- a szövetségi állam.

Az államkapcsolatok elméletében megkülönböztetjük még

- az államszövetséget.

Utóbbi azonban önmagában nem állam, így államformája sem lehet, bár speciális problémákat felvethet.^[153]

[102] A leggyakoribb szerkezeti egységek azok, amelyek pusztán közigazgatási egységeknek tekinthető területi elemekből, például grófságokból, megyékből, járásokból, kerületekből állnak. Ezek alkotmányjogi szempontból belsőleg egységes szerkezetű államok, amit a német szakirodalom egységállamnak (*Einheitsstaat*), a magyar unitáriusnak mond. Az eltérés oka, hogy az unitárius jelzőt a németek politikai értelemben használják, és – saját történelmi múltjuk alapján – a *Gesamtstaat* (összállam) és a *Gliedstaaten* (tagállamok) közötti, jogilag megragadható, de politikailag is jelentésteli átmeneti formákat keresik.^[154] Elvileg lehetséges az is, hogy egy állam maga is államnak tekintett

részekből, vagyis szövetségi tagállamokból épül fel. Ezek a föderatív (szövetségi) államok.^[155] Klasszikus régi kérdés, hogy állam-e még, s ha igen, milyen értelemben a szövetségi állam tagállama? (Akármilyen változatosan is válaszoljuk meg e kérdést, az megállapítható, hogy a szövetségi állam és a tagállam államformája az általános történelmi tendencia szerint a homogenitás irányába tart.^[156]) A szövetségi államok másik régi kérdése, hogy kiléphet-e a tagállam a föderációból, nem vet fel államformatani kérdéseket.^[157]

[103] Újabban lehetséges az is, hogy valamely állam „államszerűen viselkedő”, de a teljes államiság minden elemével nem rendelkező területi részekből, közjogilag értelmezett régiókból álljon. Ezek a regionális államok. A regionalizmus széles körben elterjedt alkotmányjogi ideológiája ellenére azonban nem minden régiókból építkező állam tekinthető regionális államnak. Elsősorban azokat sorolhatjuk ide, ahol a belső közjogi egységet jelentő régiók önállósága megközelíti, bár nem éri el a szövetségi állam tagállamának önállóságát. Ennek egyik jele, hogy a régiót – bárhogy is nevezzék is („autonóm közösségnek”, mint például Spanyolországban, vagy sehogy, mint például Nagy-Britanniában) – nem központi akarattal hozzák létre az ország fővárosából, hanem ott pusztán konstatálják létrejöttét. Ilyen értelemben regionális állam Spanyolország, Belgium és az Egyesült Királyság. Többen – más okokból – regionális államnak tekintik még Olaszországot is, ahol az 1947-es olasz alkotmány rendelkezései alapján először fogalmazták meg a regionalizmus alkotmányjogi elméletét; Rómának (a központi államnak) azonban olyan nagy szerepe van a régiók létrejöttének elismerésében vagy el nem ismerésében, hogy ez jó okok alapján meg is kérdőjelezhető.^[158] Mivel a régió még formailag sem állam, a központi állam és a régió közjogi formájának eltérései a regionális állam esetén nem vetődnek fel, de érdekes diszkrepanciák ebben az esetben is előadódhatnak.^[159]

[104] Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az államszerkezet nem része az államformafogalomnak, s legfeljebb az állam politikai alakzatára gyakorol hatást; ugyanakkor az államforma kérdéseit néhány esetben célszerű az államszerkezetre tekintettel is megvizsgálni.

5.2. Államméret és államforma

[105] Régi államtani művek szokásos feltevése, hogy az államok területi mérete vagy alakzata kihat társadalmi, politikai és jogi rendjük tartalmi jellemzőire,^[160] s erre tekintettel olykor ma is felvetik, hogy az államok méretének, különösen területi nagyságának van-e hatása az államformára. E naiv kérdéssel való foglalatosságot Montesquieu-nek az a tétele ösztönözte, s talán mindmáig ösztönzi, miszerint „a köztársaság természetéhez tartozik, hogy területe kicsiny legyen”, vagy hogy „az állam természete abban a mértékben változik meg, ahogy határait szűkítjük vagy tágítjuk”. Ezt úgy szokták összefoglalni, hogy a kis államok szükségképpen köztársaságok, a közepesek arisztokráciák, a nagyok monarchiák.^[161] Ezt az állítólagos összefüggést megerősítette, vagy inkább terjesztette Rousseau is, s az államra vonatkozó korai irodalomban nem voltak ritkák az olyan tantételek, melyek azt hangsúlyozták: egy birodalom csakis erős központi szervek révén igazgatható, ezért szükségszerű, hogy a birodalmi méretű állam, például Oroszország, zsarnoki legyen. Montesquieu mindazonáltal sosem gondolta azt, hogy az általa jelzett összefüggés feltétlen: a nagy kiterjedésű állam is lehet demokratikus – tette hozzá már ő is –, ha a föderalizmus útjára lép. Ezt a XVIII. században megfogalmazott gondolatot az Amerikai Egyesült Államok léte és fejlődése a gyakorlatban is megerősítette, amit aztán az James Madison és amerikai tapasztalatai alapján Alexis de Tocqueville elméletileg is rögzített. Azóta – bár a kérdés vizsgálatának szükségességét időről-időre felvetik^[162] – általános az a meggyőződés, hogy az állam mérete nem gyakorol közvetlen hatást az államformára.

5.3. Kiegészítő jelzők és más minősítések a fontosabb államformák esetén

[106] Az államformák általános gyűjtőfogalmak; további specifikálásukra – az egyes elméletek szerint itt szóba jövő kormányformák mellett – különböző *minősítő jelzők* szolgálhatnak. Ezek olykor orientációs, máskor legitimációs célokat szolgálnak, kifejezhetik az állam valláshoz vagy

egyházakhoz való viszonyát, monarchiák esetén pedig az adott állam államközi rendben elfoglalt helyére is utaló uralkodói címekkel állnak kapcsolatban.

[107] Amikor az államok önmagukat azonosítják, e specifikálás sokszor minősítő jelzők révén történik. A köztársaságok esetén ilyen például a *szövetségi*, a *demokratikus*, a *népi*, a *szocialista*, az *arab* vagy az *iszlám* köztársaság. Külső azonosítás esetén vegyesnek tűnő formák állnak elő: például *arisztokratikus* köztársaság, esetleg *demokratikus* monarchia stb. Ezek nagy részének, különösen a *népköztársaság* megnevezésnek az a funkciója, hogy az államforma vagy a látszólagos államforma-meghatározás szintjén is megjelenítsék, s ezáltal megerősítsék az adott állam politikai irányvonalát, esetleg uralkodó ideológiáját. S mivel az ilyen ideológia tartalma sokszor csalóka, e jelzőket néha ironikusan „fosztóképzőnek” is mondják. Helyesebb azonban úgy fogalmazni: az eredetileg legitimáló funkciót ellátó jelzők könnyen kiüresednek. A monarchiával szembeállított *népköztársaság (Volksrepublik)* kifejezés eredetileg, például az első világháború utáni forradalmak során még őszinte legitimációs célokat szolgált; a második világháború utáni politikatörténetben azonban valóban azt látjuk, hogy ha egy államot *népköztársaságnak* neveznek, akkor ott nagy valószínűség szerint nem számíthatunk népuralomra. A *népköztársaság* mint elnevezés és államforma-meghatározás ugyanakkor utalhat egyfajta rejtett hagyományra is, amint az például a 2014-ben létrejött kelet-ukrajnai szakadár államok^[163] esetén látható.

[108] A *népköztársaság* mint államforma-meghatározás ma már nagyon ritka – összefüggésben közép- és kelet-európai késő-totalitárius államok államformájának 1989/90-es átalakulásaival. Korábban számos – bár nem mindegyik – közép-európai szocialista állam *népköztársaságként* határozta meg magát: így Albánia, Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Ukrajna, Jugoszlávia (1963-ig), Románia (1965-ig), s ez előfordult néhány szovjet befolyás alá került távoli állam esetében is: Mongólia, Kambodzsa (1979 és 1989 között), valamint Jemen (1970-ig) és Benin (1991-ig). Bár ezen államok *népköztársaságnak* nevezték magukat, a politikailag érzékeny osztályozások valójában nem a köztársaságok egyik fajtájának, hanem a totalitárius államnak tekintették őket, ami annyiban konzekvens, hogy 1990 előtt ezek is inkább a saját ideológiájuk szerint azonosították államformájukat (ilyen volt például a szovjet marxista ideológiában a „proletárdiktatúra” és az „egyetemes össznépi állam”). Ma – az imént említett kelet-ukrajnai szakadár államokon kívül – önállóan csak Kína nevezi, és ezáltal minősíti magát „*népköztársaságnak*”. A köztársaság ilyen kiegészítését az ideológia redundancia szintjén persze pótolhatják más jelzők, szerkezetek és megoldások is, amelyekre bőven akad példa. Ilyen a *népi demokratikus* (Laosz és az egyik Korea), a *demokratikus népi* (Algéria), az egyszerűen csak *demokratikus* (Etiópia, São Tomé és Príncipe, Kelet-Timor, Nepál és az egyik Kongó), vagy a még egyszerűbben csupán *népi* (Banglades) köztársaság.

[109] A köztársasághoz társított *szocialista* jelzőt korábban sok állam – Szovjetunió, NDK, Csehszlovákia (1948-tól), Jugoszlávia (1963-tól), Románia (1965-től) – használta államforma-specifikálásra is. A szocializmus, illetőleg a politikai kommunizmus mint államszervezési elv történelmi bukása óta ez kivételszámba megy, de előfordul. Kivételként lásd Vietnám és Sri Lanka államforma-megjelölését.

[110] Ennél informatívabb a köztársasághoz társított *iszlám* jelző (Afganisztán, Irán, Mauritánia, Pakisztán esetén), bár az nem mondható, hogy aki az állam politikai jellegét az iszlámmal összefüggésben akarná meghatározni, annak e négy államon kívül nem kellene keresgélnie. Bizonyos etnikai jelzők – például *arab* (Egyiptom, Szíria) – köztársaság-fogalomhoz kapcsolása ugyanakkor nem informatív, bár legitimációs szempontból hasznos lehet, mert nem kizárólag egy államformához kötődnek, hiszen ismerünk így minősített, vagyis „arabnak” mondott monarchiákat is (Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek).

[111] A monarchiakon belül, a kormányformák vagy más fontos tényezők alapján képzett alcsoportok mellett, különböző minősítő jelzőkkel elvileg ugyancsak kialakíthatók különböző csoportok. Ezek azonban – túl azon, hogy meglehetősen ritkák, régiesek vagy nagyon egyediek – az államformát vagy az államok másféle érdemi specifikációját illetően ugyancsak nem különösebben

informatívák, miközben történelmi és kultúrtörténeti értelemben érdekesek lehetnek. Az európai monarchiákhoz kötődő jelzők leggyakrabban a kereszténységgel és a katolikus, egy esetben az anglikán egyházhoz való viszonytal kapcsolatosak, mint például

- Rex Apostolicus,
- Rex Christianissimus,
- Rex Fidelissimus, és
- Defensor Fidei.

[112] E minősítések közül nálunk legismertebb az *apostoli*, ami egyes magyar királyok címe volt, később azonban egyenesen a Magyar Királyság jelzője lett.^[164] A történelmi legendák szintjén arra volt vezethető vissza, hogy a magyar koronát adó Szilveszter pápa – a Hartvik-legenda szerint legalábbis, s annak okán, hogy a kereszténység útjára vezette népét – „apostol”-nak nevezte a később szentté is avatott I. Istvánt. (A kifejezés jól jött azoknak az utódoknak, akik István királyt mint „Krisztus apostolát” kontrasztba kívánták állítani Attilával mint „Isten ostorával”.^[165]) A XII. század elején keletkezett Hartvik-legenda^[166] a XIII. század elején, III. Ince pápa rendelkezése folytán „hivatalossá” vált ugyan, de a metafora elfelejtődött, s csak a XVI–XVII. századtól bukkant fel újra. Megtalálható Werbőczy-nél, ahol bizonyos utalásokban a magyar királyok főkegyúri jogának alátámasztására szolgált. Használatának jogát több vegyesházi uralkodó szerette volna elismertetni a pápával, de sikertelenül. A jelző fontosságát jól kifejezi, hogy a Habsburg-házból származó I. Lipót, aki 1657-ben lett magyar király, egy esztergomi érsekhez írott levelében, 1701-ben használta, amivel azt fejezte ki, hogy Szent István örökösének tartja magát, s (főleg) hogy korlátlan főkegyúri joggal rendelkezik. Ebben az összefüggésben használta Mária Terézia is, sőt, ő tudta rávenni XIV. Benedek pápát (aki ekkortájt adott hasonló címet a „legnyugodtabbnak” mondott Braganza-házból származó V. János portugál királynak), hogy „ismerje el” a magyar királyok apostoli jelzőjét. Bár ez megtörtént, a *rex apostolicus Hungariae* cím használatát csak az új pápa, XIII. Kelemen trónra lépésének első évében, 1758-ban adományozta a magyar uralkodóknak. A cím így nem kötődött a koronázáshoz: apostoli királynak tekintette magát a magyarok számára „kalapos” II. József, valamint már 1867 előtt is Ferenc József. Utoljára a Habsburg–Lotaringiai-házból származó IV. Károly hangsúlyozta, hogy ilyen címmel is rendelkezik, vagyis a legitimációs motívumot, mely a Szent István-i örökség kiemelése mellett ekkor már a katolikus egyházhoz kötődést is kifejezte, még a XX. században is hatékonyak tartották.^[167]

[113] Hasonló, többnyire pápai bullákban vagy más módon adományozott címeket és címekké váló jelzőket más uralkodók is használhattak. Ilyen volt például

- a „legkeresztényibb király” (*Rex Christianissimus, Roi Très-chrétien*), ami a francia uralkodók gyakori címe volt 1380 után,
- a „leghűségesebb felség” (*Sua Majestade Fidelíssima*), illetve a „leghűségesebb” király (*Rex Fidelissimus*, port. *Rei Fidelíssimo*), ami a portugál uralkodóknak járt 1748-tól 1910-ig,
- a „legkatolikusabb” király (*Rex Catholicissimus*) titulus is, amit spanyol uralkodók kaphattak 1493 után,^[168]
- bizonyos értelemben ide sorolható az angol parlament által adományozott „Hit Védője” cím is (*Defensor Fidei* vagy *Defender of the Faith*),^[169] ami VIII. Henrik óta használatos, és több finoman kigondolt, már-már kimódolt alternatívája létezik (például a *Protector and Defender of the Christian Faith*). Ehhez hasonló több más monarchia esetén is ismert: így használta azt III. Sobieski János lengyel király (*Obrońca Wiary*), és jelenleg is használja Salman bin Abdulaziz, Szaud-Arábia uralkodója, értelemszerűen az iszlám vonatkozásában.

[114] Különbözik ettől az az eset, amikor egy monarchia jelzője a dinasztia alapítójának vagy az alapító családjának a megnevezésével áll kapcsolatban. A Jordán királyság egyedi jelzője például, mely az állam nevében is szerepel, a „hásimita” királyság. E jelző annyiban más, mint a fenti címek, hogy a királyi családra utal, s ezzel a trónbetöltés személyi körét szabja meg: hásimita az, aki a 464 és 497 között élt Hashim ibn 'Abd al-Manaf leszármazottja, mint például Mohamed próféta, aki az ő

unokája volt. Így aki ma hásimita, az végső soron Mohamed próféta családjából származik.^[170] Vagyis a jelző – azáltal, hogy deklarálja az uralkodó származását – a trónöröklési rend szabályozása révén az állam formájáról is mond valamit.

[115] Az ilyen és hasonló jelzők arra utalnak, hogy az adott állam *dinasztikus monarchia*, ami – bizonyos további feltételek mellett – az uralom módjára is kihat. Például befolyásolja az állam identitásának kiépítését és védelmét, valamint a politikai lojalitás kialakulását és megítélését. Jól mutatja ezt Ausztria és Magyarország kapcsolata már 1867 előtt, de különösen utána. Ausztria ugyanis dinasztikus monarchia volt, s ennek keretei között (bizonyos értelemben) szövetségi állam, Magyarország ezzel szemben sokáig választási monarchia, és – nem számítva a Horvátországhoz való viszonyát, mellyel 1102-től 1918-ig perszónálunióban volt – unitárius jellegű. Nem véletlen, hogy a születő nemzetiségi mozgalmak máshogy, másfajta követelésekkel viszonyultak e két államhoz, s azok is más és más attitűdökkel a nemzetiségekhez, bár ennek az 1918/20-as végeredményt – a versailles-i békeszerződés Saint-Germainben, illetőleg Trianonban aláírt részeinek jellegét – illetően nem volt nagy jelentősége, hacsak az új határokon túl maradt nemzetársakhoz való viszonyt nem számítjuk ide. Abban viszont, hogy az osztrák nemzet és nemzetállam viszonylag későn, gyorsan és „olajozottan” született meg, e dinasztikus múltnak is volt némi szerepe.

[116] Amíg a köztársaság esetén az önminősítő jelzők – demokratikus, népi, szocialista, iszlám – ideológiai szempontból akár egy nem túl informatív rendszertani csoportképzés alapjai is lehetnek, addig a monarchiát minősítő jelzők annyira egyediek, hogy nincs ilyen szerepük. E jelzők viszonylagos ritkaságát a monarchia esetén az ilyen uralmak, országok, államok jellegének a történelemből előtűnő *változatossága* ellenpontozza, amelynek része az élükön álló személyek címeinek és megnevezéseinek az egyes népek kulturális hagyományaihoz ágyazódó sokfélesége, valamint hatalmi, nemzetközi, protokoll- és másféle rangsorba állíthatósága. Ezekre, valamint több tradicionális, vallási és politikai tényezőre tekintettel a monarchiák fajtái:

- a *császárság*, valamint annak az európai kereszténység viszonyai között kialakult „történeti párja”: a *pápaság*,
- a *királyság* és annak regionális-vallási-kulturális okokból módosult formája: a *cárság*,^[171] és más vallásokhoz kötődő változatai: a *sahság* („nagykirályság”)^[172] és a *szultanátus*,^[173]
- a *fejedelemség* és *hercegség*, illetőleg annak változatai: *fő- és nagyhercegség*, *választófejedelemség*, *társfejedelemség*,^[174]
- a fentiek hozzávetőleges megfelelői a muszlim világban: a *kalifátus*,^[175] az *emirátus* (emírség)^[176] és a *sejkség*,^[177] valamint
- a *kaganátus* vagy *kánság*^[178] stb.

[117] Ezek közül elméleti jelentősége elsősorban a császárság–királyság megkülönböztetésnek volt, két okból. Egyrészt jelentős szerepet játszott az *ország* és a *birodalom* fogalmak közötti különbségtételben, másrészt abban, hogy a francia király és német-római császár vonatkozásában kialakult, majd elterjedt a *szuverenitás* fogalma. Ez a „szuverén”, „nem-szuverén”, illetőleg „fél-szuverén” államok csoportjának kialakulásához vezetett, és az európai történelemben legitimációs funkciót is ellátott. Mára – miután a császárság csak egy országban (Japán) maradt meg, ott is többé-kevésbé formális módon, tradicionális jelentéssel – a megkülönböztetés aktuális jelentősége elveszett. Ebben szerepe volt annak is, hogy a gyarmati uralom kiépítésével sokszor együtt járó politikai kalandorkodásnak, és az abban olykor megnyilvánuló szeszélynek (vö. Mexikó I. és II. császársága 1822–1823 és 1863–1867 között), valamint a bonyolult etnikai viszonyokat a legendák legitimációs célú használata segítségével elfedő törekvéseknek (vö. Aksumi Királyság – Etióp Császárság) ma már nincs államforma-képző ereje.

[118] Az uralkodói és a „megbízott uralkodói” címek, titulusok és a megszólításokba is átfolyó megnevezések – a „bántól” a „pasán” át a „sógunig”, illetőleg a „szentatyától” a „fenségen” át a „fényességig” – még a fentieknél is változatosabbak: olyan sok fajtájuk létezik, hogy azokat itt még csak felsorolni sem lehet. Ugyanígy: monarchia esetén, ahol az államforma és az uralkodó között

közvetlen személyes kapcsolat van, a minősítő jelzők között jelentősége lehet egy király „szent” jelzőjének is, főleg ha valaki, mint például a magyar I. István vagy a francia IX. Lajos, uralkodói tevékenysége okán kapta azt.^[179] Ezekhez azonban nem szokás általánosító kategóriákat rendelni, és azok nem használhatók államforma-specifikáló jelzőként sem, mert ma általában úgy ítéljük meg, hogy bármennyire is befolyásolják az uralom módját, legitimációját vagy utólagos értékelését, nem hatnak ki sem az államformák körére, sem azok elméletére.

6. Az államforma az államok nevében

[119] Az államok neve az államforma szempontjából ugyancsak „külső” tényezőnek minősül, vagyis nem része annak, mégis meglehetősen bensőséges viszonyba kerülhet vele. Az állammá szerveződő társadalmak államformával kapcsolatos döntései fő szabály szerint ugyanis megjelennek az államok teljes, „alkotmányos”, vagy ún. hosszúalakos nevében, ám ez alól számos kivétel létezik. Vannak esetek, amikor az államnév hallgat az államformáról, vagy – a hallgatáson túl – egyenesen leplezi az államformáról való döntést, esetleg annak következményeit. Az államformával kapcsolatos megfontolások, elvek és érvelések továbbá gyakran egy legitimációs rendszer részei is, miközben sok esetben az államnévnek is vannak – egyebek mellett – legitimációs funkciói, s a kettő eltérhet egymástól.

[120] Az elmúlt évszázad folyamán kialakult ún. államnév-rezsim keretei között az államok elnevezését illetően három fő megoldás alakult ki. Ezt a 3. ábra alapján lehet áttekinteni, melyen minden lehetőséget két-két példa szemléltet, de jelzi az oda tartozó összes eset számát is.

I.			
Az országnév és az államnév sztenderd kapcsolata			
	ORSZÁGNÉV (rövidalakos államnév)	~	ÁLLAMNÉV (hosszúalakos államnév, amely utal)
A. (118 eset)			... az államformára
Példák	Franciaország	~	Francia Köztársaság
	Svédország	~	Svéd Királyság
B. (7 eset)			... az államszerkezetre
Példák	Oroszország	~	Oroszországi Föderáció
	Svájc	~	Svájci Konföderáció
C. (7 eset)			... az államformára és az államszerkezetre
Példák	Brazília	~	Brazil Szövetségi Köztársaság
	Egyesült Királyság	~	Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága
D. (10 eset)			... egy közösség semleges fogalmakkal kifejezett politikai összetartozására
Példák	Izrael	~	Izrael Állam
	Dominika	~	Dominikai Közösség

E. (23 eset)			... az államformára való utalás mellett politikai, vallási vagy etnikai kiegészítést tartalmaz
Példák	Afganisztán	~	Afganisztáni Iszlám Köztársaság
	Kína	~	Kínai Népköztársaság
II.			
II/A. Az ország elnevezése az állam neve alapján			
	ORSZÁGNÉV (mivel nincs rövidalakos államnév, a hosszúalakos kerül ide)	←	ÁLLAMNÉV (hosszúalakos államnév)
(3 eset) Példák	Közép-afrikai Köztársaság	←	Közép-afrikai Köztársaság
	Dominikai Köztársaság	←	Dominikai Köztársaság
II/B. Az állam elnevezése az ország neve alapján			
	ORSZÁGNÉV (rövidalakos államnév)	->	ÁLLAMNÉV (mivel nincs hosszúalakos államnév, a rövidalakos kerül ide)
(22 eset) Példák	Japán	->	Japán
	Magyarország	->	Magyarország
III.			
A politikailag megosztott országok elnevezésének speciális esetei			
	ORSZÁGNÉV (rövidalakos államnév)	↔	ÁLLAMNÉV (hosszúalakos államnév)
(5 eset) Példák	Írország		-
	-		Kongói Köztársaság
	-		Kongói Demokratikus Köztársaság

3. ábra. Az ország- és államnevek viszonyának áttekintő rendszerezése az államnév közjogi utalásai vagy annak hiánya alapján

Ez a vizualizált áttekintés a következő megállapításokkal egészíthető ki.

[121] Az államok döntő többsége, 178 állam az *első* fő csoportba tartozik, ahol az országnévtől különböző hosszúalakos államnév tartalmazza az államforma-megjelölést: önállóan (118 esetben), az államszerkezetre is utalva (7 esetben) vagy valamilyen politikai, vallási, etnikai elemre utaló kiegészítéssel együtt (23 esetben). Ebben a csoportban tíz olyan államot ismerünk, amelyek hosszúalakos neve sem az államformát, sem az államszerkezetet nem jeleníti meg, de valamilyen

semlegesnek szánt kifejezéssel utal a közösség politikai összetartozására. Három ilyen kifejezés létezik:

- „állam”,
- „államközösség”, és
- „szabadállam”.

Az, hogy mi számít „semlegesnek” és mi nem, természetesen történelmileg és kulturálisan változik, és ezek közül ma már csak az első és a második esetet soroljuk ide, mert ezeket gondoljuk összeegyeztethetőnek mind a köztársasági, mind a monarchikus államformával. A „szabadállam” egykor – számos egyéb jelentése mellett^[180] – a köztársaság „szégyenlős” formája volt. Az e csoportba tartozó államok közül öt állam a neve szerint is „állam” (például Izraeli Állam, Kuvaiti Állam stb.), három „államközösség” (például Ausztrália Államközössége), kettő pedig speciális eset (Brunei és Vatikán). Huszonhárom esetben az állam hosszúalakos neve úgy jeleníti meg az államformát – egy esetben királyságot, a többiben köztársaságot –, hogy utal bizonyos vallási szempontokra (négy esetben az „iszlámra”, egy esetben a vallásalapító „hásimita” leszármazottjaira), megemlíti valamilyen kizáró vagy éppen befogadó értelmű etnikai elemet („arab”, „plurinacionális”), vagy deklarációt egy politikai értéket. Ezek a nevek nem az adott állam azonosítását szolgálják, hanem rendjének legitimitását próbálják erősíteni. Az állam nevében megjelenő politikai elemnek egyébként három jellegzetes változata van:

- amikor egy vagy két hagyományos kategóriával szubsztantíve minősítik a politikai közösségre utaló államformát, például „népi”, „demokratikus”, „népi demokratikus” vagy „szocialista”;
- amikor formálisan jellemzik azt; például „függetlennek” vagy „szövetkezetinek”, azaz kooperatívnak” mondják, jelentsen ez utóbbi bármit is; valamint
- amikor történeti kontextusban értelmezik és minősítik az államot, például „keletinek” vagy „bolivárinak” mondják.

[122] A második fő típusba 25 állam sorolható: az a három eset (II/A.), amelyek esetén az országot nevezik meg az állam hosszúalakos neve alapján,^[181] valamint az a huszonkét eset (II/B.), amikor a dolog pont fordítva áll: az államot is az országnév révén nevezik meg. A II/A. esetben sorolt államoknál a hosszúalakos államnév nagy valószínűség szerint utal az államformára; a II/B. csoportba tartozóknál pedig az államforma jelzésére biztosan nem számíthatunk. Magyarország 2012 óta tartozik ebbe az utóbbi csoportba. Ezzel szemben a Cseh Köztársaság korábban (annak ellenére is, hogy magyar nyelvben volt hivatalos országneve) a II/A. csoportba tartozott, mert cseh nyelven és a fontosabb világnyelveken nem volt hivatalosan elfogadott rövid országneve; ez a helyzet azonban 2016-ban megváltozott és Csehország átkerült az I. csoportba.^[182] Az államnév kialakításának módja e csoportban is különös – részben az államformával összefüggő, részben attól független – következtetések levonására ad alkalmat, amennyiben figyelembe vesszük a névválasztás lehetséges társadalmi-politikai hátterét.^[183] Az esetek egyik csoportjában az elnevezés a felszabadult gyarmatok angol eredetű és jellegű politikai kultúrájával hozható kapcsolatba (ide tizenkét állam neve tartozik, de ezek nem függenek össze az államformával). Egy másik csoportban – ahol a névválasztás az államforma kérdéseivel is összefügg – tíz állam található. Ezek közül nyolc (vagy kilenc)^[184] egykori szocialista állam, illetőleg egykori szovjet tagállam, amelyek feltűnő módon vagy Közép-Kelet-Európában (Bosznia-Hercegovina, Magyarország, Montenegró, Románia és Ukrajna), vagy az egykori Szovjetunió déli határvidékén (azon kívül: Mongólia, vagy belül: Grúzia, Örményország, Türkmenisztán) található. Ezek esetén a névrendszer ilyen alakulása elsősorban politikai összefüggésekkel magyarázható, ideértve a köztársasági államforma államnévbeli „szégyellős elhallgatását” is, például Magyarország esetében.^[185] Az államforma szégyellős elhallgatása ritkán (és ugyancsak speciális okokból) nem csak köztársaságok, hanem monarchiák esetén is előfordul: ezt történhetett például Japán esetén, mely ezen alcsoport tizedik tagja. Ez állam ugyanis az 1946. évi alkotmányban az 1867-től 1945-ig viselt Japán Császárság (más változat szerint a Nagy Japán Császárság: *Dai Nippon Teikoku*,) nevet „Japán”-ra változtatta. Ezzel az alkotmányozó, bárki is volt az valóságosan, csendesen megkerülte és így elhallgatta, hogy a japán császár, Hirohito (Sóva)

milyen szerepet játszott a második világháborúban.

[123] Végül, a *harmadik* csoportba a politikailag tartósan megosztott országok töredékes névrendszere került. Ezek hosszúalakos neve jelzi az államformát (a két Kongó és a két Korea esetén), de nincs egységes országnevük; vagy épp ellenkezőleg: országnevet használnak (Írország) és tulajdonképpen nincs (végleges) hosszúalakos nevük. Írország (gael nyelven *Éire*) államformája ugyan köztársaság, de a népszavazással elfogadott, s az Ír Szabad Állam 1922-es alkotmányát hatályon kívül helyező 1937-es alkotmány 4. cikkelye azt nem ennek révén nevezi meg. Az állam alkotmányos neve „*Éire*, or, in the English language, *Ireland*.”^[186] Az Oireactas által elfogadott 1948. évi „Ír Köztársaság törvény”, ami 1949 húsvét hétfőjén, az ún. húsvéti felkelés 30. évfordulóján lépett hatályba, úgy fogalmazott: „It is hereby declared that the description of the State shall be the Republic of Ireland” (2 cikk). Az angol nyelvben oly sok mindent kifejezni és sejtetni is tudó *shall be* (lesz, legyen) segédigés szerkezetnek történeti és politikai okai vannak: a húsvéti felkelés óta sok ír úgy gondolja, hogy az „Ír Köztársaság” elnevezés annak az államnak jár majd, amely az egész ír szigetet egyesíti.^[187] A fenti harmadik csoportba sorolható öt névhez tehát nyilvánvalóan három olyan, politikailag tartósan megosztott ország tartozik (Írország, Kongó, Korea), amelyek egységessé válását – Írország kivételével – a mai viszonyok között általában nem tekintik belátható időn belül lehetséges fejleménynek, de egységesíthetőségük reménye még nem veszett el. Az, hogy valami belátható időn belül nem lehetséges, nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem volna az. Németország és a német államok példája legalábbis, melyek 1990-ig ugyancsak ebbe a csoportba tartoztak, azt mutatja, hogy az ilyen remények előbb-utóbb megvalósulhatnak, s ha ez történik, akkor ezt az államok neve is tükrözni fogja.

7. JEGYZETEK

[1] Rudolf SMEND: *Verfassung und Verfassungsrecht*, München, Duncker und Humblot, 1928 (reprint: 2014), 110.

[2] Ennek tudható be, hogy az alkotmányok rendszerint – bár nem mindig – kifejezetten vagy hallgatólagosan rögzítik az államformát, míg a kormányforma esetében ezt explicit módon ritkán vagy sosem teszik.

[3] Jól kifejezi ezt az a terminológia, amelyben az államformát (ang. *form of state*, ném. *Staatsform*) angol és német nyelven a hagyományosan a kormányformát jelentő *form of government*, illetőleg *Regierungsform* kifejezésekkel jelölik. Egy erre adott nem túl szerencsés reakció annak hangsúlyozása, hogy az államforma elsősorban jogi, a kormányforma pedig jellegzetesen politikai elemeket is tartalmazó fogalom. Ez azért nem szerencsés, mert az államforma-fogalom megközelítésének két jelzett tradícióját (lásd [2] és [3] bekezdés) két különböző absztrakciós szintű fogalom jelentésbeli különbségként értelmezi, holott azok nem ilyenek.

[4] Magyarra így fordíthatnánk: a forma teszi valóságossá a dolgot; a forma adja meg valaminek a lényegét. Lásd erről Sylvain ROUDAUT: „Forma Dat Esse. Tracking the Rise and Fall of Formal Causality” *History of Philosophy & Logical Analysis* 2020/2, 423–446, különösen 423–424.

[5] Az *alak* akkor indokolhatja új csoport kialakítását, ha a kérdéses tulajdonságot explicite lényegesnek minősítjük. Régies illusztráció: ilyen például az ember esetén a szemek száma (vö. „ember-küklpsz”), vagy a termet, mely önmagában nem lényeges ugyan, de egy bizonyos mértéken felül vagy alul azzá válhat (vö. „alacsony–magas ember”, de „ember–óriás” vagy „ember–törpe”).

[6] A formával összefüggő kérdéseket Platón több dialógusban is tárgyalta: a forma megismerését a *Kratüloszban* (389b–390e és 439d–440e), a forma és a lélek kapcsolatát a *Phaidónban* (73a–80b), a formák keresésének oktatását és a formák fontosságát az *Államban* (402a–d és 472c–484a), valamint a formák lényegét a *szofisztában* (246a–259c). Lásd ezeket PLATÓN: *Összes művei*. 1–3. (ford. DEVECSERI Gábor, FARAGÓ László, KÁRPÁTY Csilla, KERÉNYI Grácia) Budapest, Európa, 1984, 1. kötet: 743–748, 1047–1060, 1047–1060; 2. kötet: 189–190, 361–385, 1158–1200. Platón forma- és ideaelméletéről vö. David ROSS: *Plato's Theory of Ideas*, Oxford, Clarendon Press, 1951. Egyes vélemények szerint az

Arisztotelésznek tulajdonított *hülémorfizmus* („anyag–forma-elvűség”) számos eleme már Platón elméletében megtalálható volt.

[7] Példa a görög filozófiából: a fagerenda például a fatörzs tekintetében alak, a ház vonatkozásában anyag.

[8] Lásd különösen ARISZTOTELÉSZ: „*Metafizika*” [VII (Z) könyv, 3., 7–17. fejezet] (ford. Steiger Kornél) *Gond* 1992/1, 125.

[9] PÉTERI Zoltán: „Az államok rendszerezése. Államtípusok és államformák” in TAKÁCS Péter (szerk.): *Államtan. Digitális tankönyv kézirat*. 2., Budapest, k.n. [gépirat], 2005, 1. Lásd továbbá PÉTERI Zoltán: *Az államforma-elmélet alapkérdései*, Budapest, Kandidátusi értekezés [gépirat], 1969.

[10] A szakirodalomban „alkotmányoknak” mondott hat államformát lásd elsősorban ARISZTOTELÉSZ: *Politika* (ford. SZABÓ Miklós) Budapest, Gondolat, 1984, II–IV. könyvek, 96–210. Lásd erről még David ROSS: *Arisztotelész [1923]* (ford. STEIGER Kornél) Budapest, Osiris, 2001, 316–361.

[11] E megfogalmazás elméleti háttéréről és az államfelfogás kérdéseiről lásd TAKÁCS Péter: „A ’modern állam’. Egy különös fogalom értelme és államelméleti kontextusa” *Jogelméleti Szemle* 2022/4, 196–236, különösen 196–199.

[12] Hans KELSEN: *Tiszta jogtan (1934)* (ford. BIBÓ István, ERDÉLYI Leonóra) Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988, 60. (A szerző kiemelése.)

[13] „Amit államformának tekintenek az nem más, mint a jogalkotás egy sajátos módja. Az állam formája pusztán a jogalkotás módja a jogrend legmagasabb szintjén, nevezetesen az alkotmány szintjén [...] Az államforma problémája mint a jogalkotási módszer problémája mindazonáltal nemcsak az alkotmány szintjén vetődik fel, hanem a jogalkotás minden szintjén, különösen az egyedi normák – a hatósági döntések, a bírói ítéletek, és a jogügyletek – megalkotásának különböző eseteiben is.” Hans KELSEN: *Pure Theory of Law* (ford. Max KNIGHT) Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1967, 279–280.

[14] Hermann HELLER: *Staatslehre*, Lieden, A.W. Sijthoff's Uitgevarsmaatschappij N.V., 1934, 246–248. Elemzését lásd SZILÁGYI Péter: *Hermann Heller államelmélete*, Budapest, Dialóg Campus, 2020, különösen 225–227.

[15] Carl SCHMITT: *Verfassungslehre [1928]*, Berlin, Duncker und Humblot, ³1954, 5. A vonatkozó rész kompendiumszerű kivonataként lásd SZILÁGYI Péter: „A Verfassungslehre, mint különös és különleges államelmélet I” *Jog. Állam. Politika* 2017/4, 21. Az államforma fogalmi kérdése Schmitt elméletében előkerült a *Verfassungslehre* „Polgári jogállam és politikai forma” című fejezetében (16. §) is. A modern polgári jogállam, hangsúlyozta Schmitt (vö. 200–220), mindig kevert alkotmány, mely különböző formaelvek vegyítése, s nincs megfelelő államformája, hiszen mindkét alapelve – az alapjogok biztosítása és a hatalmi ágak elválasztása – inkább csak az állam ellenőrzésének és korlátozásának sora, semmint államforma.

[16] Georg JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre [1900]*, Berlin, Verlag von O. Häring, ³1914, 664–665.

[17] Az akaratképzés módját illetően Jellinek szerint két lehetőség adódik: „Az alkotmány az állam mozgását meghatározó legfelső akaratot vagy tisztán *pszichológiai*, ezért *naturális*, vagy pedig *jogi*, ezért *mesterséges* úton alakítja ki. Az első esetben az akaratképzés teljes mértékben egy fizikai személyen belül történik, s a kialakított államakarat ezért teljes mértékben fizikailag, egyénileg meghatározott akarat. A második esetben az államakarat a fizikai személyek többségének akaratú aktusaiból jogi eljárással nyerhető ki, ezért az nem egy meghatározott, valóságos élő egyén akarata, hanem egy meghatározott testület jogi valósága akaratának tűnik”. JELLINEK (16. j.) 666. (A szerző kiemelése.)

[18] Reinhold ZIPPELIUS: *Allgemeine Staatslehre. Politikwissenschaft. Ein Studienbuch [1969]*, München, C. H. Beck, ¹³1999, 158–159.

[19] Roman HERZOG: *Allgemeine Staatslehre*, Frankfurt am Main, Athenäum, 1971, 197–198.

[20] Karl DOEHRING: *Allgemeine Staatslehre*, Heidelberg, Cf. Müller, 1991, 129–134.

[21] E sorok szerzőjének elméleti tézise, hogy az állam általános elméletének minden fontos és jellegzetes fogalma – mint például „szuverenitás”, „legitimitás” stb. – ilyen többemű, összetett (tényeket és eszményeket, normákat és azok valóságát stb. kombináló) vegyes fogalom.

[22] A halikarnasszoszi Hérodotosz *Történeti könyveinek* egy rövid szöveghelyén három perzsa előkelőség – Otanész, Megabyzus és Dárius – azon az alapon különböztette meg az egyes uralmi rendszereket, hogy hány ember gyakorolja a hatalmat: „egy” (monarchia), „néhány” (arisztokrácia) vagy „sok” (demokrácia). Lásd *Herodoti Historiae*, III. 80–83. Magyarul HÉRODOTOSZ: *A görög-perzsa háború* (ford. MURAKÖZY Gyula) Budapest, Osiris, 2000, 228–231.

[23] „Az állam és az uralom minden fajtája, mely valaha is hatalmában tartotta az embereket, köztársaság vagy egyeduralom volt, s ma is az” – rögzítette Machiavelli *A fejedelem* című művének első oldalán. Niccolò MACHIAVELLI: *Művei. 1.* (ford. IVÁNYI Norbert, KARINTHY Ferenc, LUTTER Éva) Budapest, Európa, 1979, 7. Annak ellenére is ezt a mondatot tekintik a dichotóm felosztás első megfogalmazásának, hogy a köztársaságot egyesek már a késő középkorban is a monarchia ellentétéként emlegették (vö. 39. j.).

[24] A *szünarchia* (*synarchia*; együttes uralom) a hatalomgyakorlás alanyaira is és módszereire is figyelemmel lévő politikai forma, amelyet néhányan a római kori Spárta államformájának tekintenek. A szünarchiában egy olyan gerúzia gyakorolta a hatalmat, amelynek tagjai nem a halálukig hivatalban maradó „vének”, hanem évente megválasztott tisztviselők voltak. Szakirodalmi háttereként lásd Nigel M. KENNEL: „The Spartan Synarchia” *Phoenix* 1992/4, 342–351; Alfred S. BRADFORD: „The Synarchia of Roman Sparta” *Chiron* 1980, 413–425.

[25] Megjegyzés a hármass rendszer első két sorához: ez a két sor (2x3) az arisztotelészi „hatos rendszert” is mutathatná, bár abban a *politeiának* a *demokrácia* helyén kellene állnia, és megfordítva: a *demokráciának* a *politeia* helyén. Ettől az első sor szemléltető jellegének általánosabb érvényűsége érdekében térünk itt el.

[26] E kettősséget sem az ógörög, sem a latin terminológia nem jelezte, s ennek volt némi szerepe abban, hogy az itt említett fogalmi distinkció az elmélettörténetben ritkán kerül elő. A görögök saját királyaikat – azaz a mükénei *wanaxok* (palotaurak) bukása után felemelkedett faluközösségi, vagyis paraszt vezetőiket – βασιλειοσζnak (bazileosznak, uralkodónak, királynak) mondták. A *monarchia* görög eredetű, de ellatinosított szó: a *mono* (μόνο: egyedüli) abban vagy az erőre utaló *kráciával*, vagy az uralomra utaló *archóval* társul. Az, hogy a monokrácia és a monarchia között rendszerint nem teszünk elvi alapon különbséget, azért van, mert az elméletek művelői már régen sem voltak mindig következetesek: a nyelv – bár sok segítséget nyújt a fogalmak elemzéséhez – néha csak elmosódott körvonalakkal követi a valóságot. A régi idők monarchiáját ugyanakkor az uralom jellegére és módszereire figyelemmel nevezhetjük autokráciának vagy despotizmusnak is, és mondhatjuk, amint azt Lord Bolingbroke tette, hogy „az abszolút monarchia zsarnokág, az abszolút demokrácia azonban egyszerre zsarnokság és anarchia”. Henry St. John, Viscount BOLINGBROKE: *Political Writings*, Cambridge, C.U.P., 1997, 127. Lásd még erről Melvin RICHTER: *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 1995, 149.

[27] Vö. Karl BRINKMANN: *Verfassungslehre*, München, R. Oldenbourg, ²1994. Az „egy – néhány (több) – sok” mentén gondolkodva a *monokrácia*, *pleokrácia* és *polikrácia* között tett különbséget. A *pleokráciához* hasonló értelemben használta a *pleonarchia* kategóriáját a mára már csaknem elfeledett diplomata-jogász, Friedrich Heinrich Geffcken (1830–1896). Lásd Heinrich GEFFCKEN: *Das Gesamtinteresse als Grundlage des Staats- und Völkerrechts. Prolegomena eines Systems*, Leipzig, A Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme), 1908. Ezen a vonalon haladva, de a dolgokat leegyszerűsítve Günter Dürig *monokratikus* és *demokratikus* rendszereket különböztetett meg. Lásd Günter DÜRIG: „Staatsformen” in *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften. 9.*, Stuttgart–

Tübingen, G. Fischer – Mohr, ²1968, 742–752.

[28] Platón természetesen nem három államformát különböztetett meg és nem is hatot; különböző műveiben különböző felosztásokkal élt. Leggyakrabban négy államformáról és öt – mai fogalommal – „politikai rezsimről” beszélt (arisztokrácia, timokrácia, demokrácia, oligarchia, valamint türannisz), amelyeket egyes helyeken megtoldott a „filozófus király” monarchiájával. Felosztásai azonban azok alapja szerint e hagyományba tartoznak, mert tartalmilag ezekhez igazodnak.

[29] Vö. Friedrich Christoph DAHLMANN: *Die Politik. Auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zuruckgeführt* [1835], Frankfurt am Main, Shurkamp, 1968.

[30] Wilhelm ROSCHER: *Naturgeschichte der Monarchie, Aristokratie, Demokratie*, Padeborn, Salzwasser, 1933.

[31] Max von SEYDEL: *Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre* [1873], Frankfurt am Main, A. Metzner, Hamburger Öffentlich-rechtliche Nebenstunden, 1967.

[32] Max IMBODEN: *Die Staatsformen. Versuch einer psychologischen Deutung staatsrechtlicher Dogmen*, Basel- Stuttgart, Helbing & Lichtenhahn, 1959.

[33] Franz SCHMIDT: *Republiken*, M. Gladbach, Volksvereins-Verlag, Staatsbürger-Bibliothek, 1912.

[34] A hagyománytisztelő kivételek mellett külön kiemelem Carl Schmitt elméletét, mint ami kombinálja a hármas és a kettős felosztást. A jogállami alkotmány szerinte „ideiglenesen” átveszi a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia formáit, mint „politikai formaelveket (*politische Formprinzipien*) és elemeket”. Ezzel egyidejűleg mégis úgy vélte, hogy az államforma-különbséget két formatív elv (*Gestaltungsprinzipien*) – az azonosság (*Identität*) és képviselő, reprezentáció (*Repräsentation*) – határozza meg, s minden politikai egység ezek megvalósulása révén nyeri el konkrét formáját. Vö. SCHMITT (15. j.) 200–208.

[35] ZIPPELIUS (18. j.).

[36] Arnold H. L. HEEREN: *Handbuch des Geschichte des europäischen Staatensystems und seiner Colonies*, Göttingen, J. F. Römer, ³1819, 826–827. Angolul lásd Arnold H. L. HEEREN: *Manual of the History of the Political System of Europe and its Colonies. 2.*, Oxford, Talboys, 1834, 404.

[37] Lásd Rudolf KJELLÉN: „Versuch eines natürlichen Systems der Staatsformen” *Zeitschrift für Politik* 1915, 427–451.

[38] Lásd azonban Josef Isensee véleményét is, aki szerint a monarchia–köztársaság felosztás nem Machiavellitől származik, hanem azt először az itáliai humanista festő-építész és filozófus-költő, Leon Battista Alberti (1404–1472) fogalmazta meg mintegy fél évszázaddal korábban. Vö. Josef ISENSEE: „Republik. Sinnpotential eines Begriffs” *Juristenzeitung* 1981/1, 4.

[39] Karl Ludwig von HALLER: *Restauration der Staatslehre. 6.*, Winterthur, 1816–1834; Carl WALTHER: *Das Staatshaupt in den Republiken*, Breslau, Abhandlungen aus dem Staats- und Verwaltungsrecht mit Einschluss des Kolonialrechts, 1907; JELLINEK (16. j.) 661–736; Edmund BERNATZIK: *Republik und Monarchie*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), ²1919; Gottfried SALOMON: *Allgemeine Staatslehre*, Berlin–Wien, Spaeth & Linde, 1931; Otto KOELLREUTTER: *Grundriß der allgemeinen Staatslehre*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1936; Ott KOELLREUTTER: *Staatslehre im Umriss*, Göttingen, Göttinger Verlagsanstalt, 1955. Mengerről lásd Gerald SCHÖPFER: *Anton Mengers Staatslehre*, Wien, Verband der Wiss. Gesellschaft, 1973.

[40] Bár a triumvirátust mindenki ismerni véli, aki a szokásos gimnáziumi képzésen átesett, bonyolult közjogi státusza miatt nem árt utalni a formális jogi minőségére is. „A triumvirátus eredetileg egy rendkívüli, azonban Róma jogszerű alkotmányos rendjével összhangban álló, három személy alkotta magistratus megjelölésére szolgáló fogalom.” Vö. HAMZA Gábor: „Cicero és az ókori állambölcselet” *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 1996, 11. Ezt azért fontos így kiemelni, mert a triumvirek hatalomkoncentrációban állapodtak meg,

sőt, lényegében az állam meghódítására szövetkeztek. Senatusi felhatalmazás ugyanakkor csak a második (i.e. 43) triumvirátust erősítette meg, így ez – amint Hamza kiemelte – mintegy „hivatalos” magistratus volt.

[41] Az „egyharmados bárók” uralma jellemezte *Triarchia Negropontét*. Ez a Bizánci Birodalomnak a negyedik kereszties hadjáratot követő felosztása után a mai görög Évia (hagyományosan: Euboia, a régi velenceiek számára: Negroponte) szigeten létrejött ún. kereszties állam volt, mely kb. 1204 és 1470 között létezett. Három báróságra osztották (Khalkisz, Karysztosz és Oreosz), eleinte három „egyharmados” bárónak nevezett longobárd nemes irányítása mellett, mígnem 1390 körül a Velencei Köztársaság fennhatósága alá került, majd 1470-ben az oszmán birodalom része lett, és megszűnt. A triarchia kifejezést valószínűleg John Bagnell Bury vezette be a három *terzieri* („egyharmados”) báró uralmára. Vö. John Bagnell BURY: „The Lombards and Venetians in Euboia (1205–1303). 1.” *The Journal of Hellenic Studies* 1886, 314.

[42] A sztenderd egyháztörténeti forrásokon kívül lásd erről (főleg IX. századi keleti egyházi utóélet kontextusában) Judith HERRIN: *Margins and Metropolis. Authority across the Byzantine Empire*, Princeton University Press, 2013, különösen 239–266. A nemzetközi jog története vonatkozásában lásd Peter PETKOFF: „The Byzantine Commonwealth and the Emerging Features of Law of Nation in the First Millenium” in Pamela SLOTTE – John D. HASKELL (szerk.): *Christianity and International Law. An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, különösen 18–24.

[43] A *decemvirek* legmaradandóbb alkotása alighanem az volt, hogy a hagyomány szerint ők állították össze a XII. táblás törvényeket. Keletkezéséről Endre FERENCZI: „Vom Urprung der 'decemviri stlitibus iudicandis'” *Zeitschrift der Savigny Stiftung. Romanistische Abteilung* 1972, 338–344. Az ún. Szibilla-könyvekkel kapcsolatos funkcióikról (*decemviri sacris faciundis*) lásd Eric M. ORLIN: *Temples, Religion, and Politics in the Roman Republic*, Leiden, Brill, 2002, 76–114. Bírói funkcióikról lásd ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*, Budapest, Akadémiai, 1997, különösen 143. Tartós uralmi rendszerként, s ebben az értelemben államformaként írja le működésüket Daniel HOGG: „Decemvirate” in *The Encyclopedia of Ancient History. 4.*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2013.

[44] A poliarchia és demarchia elvileg ->az államforma mint politikai alakzat és a ->demokrácia szócikkekbe tartoznának, itteni említésüket az indokolja, hogy csakis jogi eszközökkel teremthetők meg és tarthatók fenn.

[45] Lásd erről Leveson Russell HAMILTON: *The Saxon Kings of the Heptarchy and Monarchy of England*, Longmans, Green & Company, 1868; George F. BROWNE: *The Conversion of the Heptarchy* [1896], Whitefish, Mt., Kessinger Publishing, 2007.

[46] A terminust a XIX. századi klasszikus ókortudósok, például Theodor Mommsen és mások még nem használták, azt Otto Seeck történész terjesztette el az előző századfordulón. Vö. William Lewis LEADBETTER: *Galerius and the Will of Diocletian*, London, Routledge, 2009, 3–5. A római tertrarchiára – melyhez egyébként *Leadbetter szerint történetileg a kettős uralmon, a diarchián át vezetett az út – gyakran „diocletianusi tetrarchiaként” utalnak, hisz az ókorban léteztek más „négyes uralmak” is. Ilyen volt a „heródesi tetrarchia” az időszámítás kezdete körül néhány évig, mielőtt Júdea, Szamária és Edóm, valamint néhány más nyugat-levantei terület római provincia lett. Utal erre az Újszövetség is, amely Heródes Antipast „negyedes fejedelemként” említi (vö. Mt, 14:1).*

[47] A római tetrarchiáról lásd Simon CORCORAN: *The Empire of the Tetrarchs. Imperial Pronouncements and Government, AD 284–324*, Clarendon Press, 2000.

[48] A modell már az 1950-es években készen állt. Lásd Robert A. DAHL: *A Preface to Democratic Theory*, Chicago, University of Chicago Press, 2006. Megalkotója később számos ponton továbbfejlesztett és finomította. Vö. Robert A. DAHL: *Polyarchy: participation and opposition*, New Haven, Yale University Press, 1971; Robert A. DAHL: *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*, New Haven, Yale University Press, 1982. Hazai összefoglalásként, kitérve a rendszer szavazás előtti, szavazáskori, szavazás utáni és szavazások közötti követelményeire is lásd SZABÓ Miklós:

„Hatalommegosztás és pluralizmus” in TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*, Miskolc, Bíbor, 1997, 187–205.

[49] Friedrich August HAYEK: *Law, Legislation and Liberty. 3. The Political Order of a Free People*, London–Chicago, Routledge & Kegan Paul – University of Chicago Press, 1979, különösen 390.

[50] Monoteizmus esetén elvileg ide sorolható volna a *teokrácia* legelterjedtebb jelentése is; ez azonban (->az államforma mint politikai alakzat) mára ezen államformának már pusztán az egyik értelmezési módja lett.

[51] Vö. Isabelle BRICARD: *Európai uralkodócsaládok* (ford. Tótfalusi Ágnes) Budapest, Gabo, 2001, 17. Az uralkodócsaládokról lásd még John E. MORBY: *A világ királyai és királynői. Az idők kezdetétől napjainkig* (ford. Hideg János) Debrecen, Maecenas, 1991.

[52] A 28 monarchiából 1 császár, 17 király, 1 királynő, 1 pápa, 2 szultán, 2 emír, 1 fejedelem, 1 „szuverén fejedelem”, 1 nagyherceg, 2 társfejedelem és 1 „elnök” (ti. emírek elnöke). A 42 monarchiához úgy lesz elég 28 monarcha, hogy egyikük, III. Károly 15 állam uralkodója, ide számolva az Egyesült Királyságot is; a Malajzia élén álló, a szultánok által megválasztott uralkodót újabban (nem hivatalosan) királynak tekinthetjük; a 2 társfejedelem pedig (akik egyike egyébként másutt köztársasági elnök, másika pedig katolikus püspök) egy fejedelemséget kormányoz. S a számtanhoz még figyelembe sem vettük, hogy Szaúd-Arábia uralkodója otthon szultán, külföldön pedig (a protokoll szerint) király. A köztársaságok és monarchiák számaránya ma már viszonylag ritkán, de azért még mindig változik. A legutolsó államforma-változásra 2021. november 30-án került sor, amikor a Karib-tengeri szigetállam, az 1966 óta független Barbados államformája monarchiából köztársaság lett.

[53] Franciaország 1792-es államformaváltásán túl e hullámba tartozik a Mainzi Köztársaság kikiáltása (1793), továbbá a francia forradalom exportja, mindenekelőtt pedig a napóleoni expanzió keretében létrehozott bábállamok sora: így a Ciszpadániai (1796–1797), Transzpadániai (1796–1797), Ciszalpin (1797–1802) és Cirrén (1797–1798) Köztársaságok, valamint a Danzigi Köztársaság (1807–1813). Ide tartozik továbbá az ugyancsak a francia forradalommal összefüggésben létrejött Helvét Köztársaság (1798–1803) és bécsi kongresszus által megretentett Krakkói Köztársaság (1815–1846) is.

[54] Ide tartozik például Chile (1810), Venezuela (1811–1830), Paraguay (1811–1813), Argentína (1816), Kolumbia (1810–1819), Bolívia (1825), Peru (1821), Uruguay (1825–1828); Közép-Amerika: Haiti (1804), El Salvador (1821), Ecuador (1822), Guatemala (1821–1839), Honduras (1821–1838), Costa Rica (1823–1847), Nicaragua (1824 óta).

[55] Kína (1911) és Portugália (1911) átalakulása mellett ide sorolható Szovjet-Oroszország és Finnország (1917), Németország, Ausztria, Lengyelország és Csehszlovákia (és ideiglenesen) Magyarország (1918), Törökország (1923) és Görögország (1924) köztársasággá válása is.

[56] Legfeljebb a legnagyobb hatást kiváltó átalakulásokra utalhatunk, mint amilyen például India (1947/50), Egyiptom (1952) és a Dél-afrikai Köztársaság (1961) köztársasággá válása volt. Azt is meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az egykori brit gyarmatok egy jelentős része olyan monarchia maradt, amelyek trónján továbbra is a brit uralkodó ült. Ezért III. Károly, II. Erzsébet utóda jelenleg – az Egyesült Királyság mellett – tizennégy önálló állam uralkodója: az egykori ún. fehér gyarmatokon (Ausztrália, Kanada, Új-Zéland) kívül ő Belize, Granada, Jamaica, a Bahama-szigetek, Pápua-Új-Guinea, a Salamon-szigetek, Antigua és Barbuda, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és Grenadine, valamint Tuvalu államfője. (Különböző okokból egyes kézikönyvek ide szokták számolni még Niue-t, ami azonban de nem önálló állam, hanem Új-Zéland társult állama, ezért nem vettük ide.) Ezekkel szemben India angol uralom alóli felszabadulása egészen más körülmények között és módon történt; így az köztársaság lett. Ezt a negyedik hullámot erősítette a kommunizmus II. világháború utáni szovjet exportja is azzal, hogy öt közép- és délkelet-európai államot (Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia) – melyek számát aztán az 1990-es rendszerváltozás tízre növelte – ugyancsak köztársasággá alakított.

[57] A köztársasági formát gyakran kihasználó önkény- és tekintélyuralmi rendszerek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a monarchiák között is találunk olyan eseteket, amikor egy „legyengített királyságban” az uralkodó szinte semmilyen hatalommal nem rendelkezik (bár szeretne), s a monarchikus forma mellett végül is egy diktátor gyakorolja a hatalmat. Ez történt például Romániában, ahol – az alkotmányt felfüggesztő II. Károly „királyi diktatúrája” (1938–1940) után – Ion Antonescu mint *conducător* uralkodott (1940–1945) a tapasztalatlanul trónra tett I. Mihály nevében. A tartósan üresen hagyott trón, vagyis tulajdonképpen a „király nélküli királyság” ugyancsak „legyengített monarchia”, ahol valaki a monarchikus forma mellett, annak legitimációs erejét kiaknázva gyakorolja a majdnem királyi hatalmat. Ez történt például Magyarországon 1920 és 1944 között, valamint Spanyolországban 1947 és 1975 között, ahol a polgárháborúban győztes Francisco P. H. T. Franco 1947-ben névlegesen visszaállította a monarchiát, de csak azért, hogy elleplezze rendszerének autoriter vonásait.

[58] A szimbolikus politizálás (nem legszerencsésebb) esete volt, amikor I. Balduin belga király (1930–1993; uralk. 1951–1993) vallásos meggyőződése miatt nem írta alá az abortuszt jogilag lehetővé tévő törvényt 1990-ben. A kormány ekkor – kérésére – „uralkodásra alkalmatlannak” minősítette, a parlament hatályba léptette a törvényt, majd három nap múlva helyreállították az uralkodó hatásköreit.

[59] A spanyol rendszerváltásról lásd SZILÁGYI István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*, Budapest, Napvilág, 1996.

[60] A besorolás alapja: a *Der Fischer Weltalmanach* adatai. A monarchiáknak kizárólag az uralkodói hatalom jellege vagy kiterjedése alapján való tipizálása nagyon régi, sőt: régimódi dolog, s a kormányforma szempontjából nem is feltétlenül tanulságos, a megszokás ereje azonban forgalomban tartja. Julius Hatschek volt az egyik első szerző, aki különbséget tett *abszolút, alkotmányos és parlamentáris* monarchiák között. Vö. Julius HATSCHKEK: *Allgemeines Staatsrecht auf rechtsvergleichender Grundlage*. 1. *Das Recht der modernen Monarchie*, Leipzig, Goschen'sche Verlagshandlung, 1909, 12–13. Karl Loewenstein volt az utolsó jelentős szerző, aki – a választási és örökletes monarchiák megkülönböztetése mellett – fontosnak tekintette az abszolút, az alkotmányos és a parlamentáris monarchiák összehasonlítását. Vö. Karl LOEWENSTEIN: *Die Monarchie im modernen Staat*, Frankfurt am Main, A. Metzner, 1952, 71–131.

[61] A Habsburgokkal szembeni személyes küzdelemhez adalék, hogy az Osztrák Köztársaság, megalakulása után, még 1919-ben, ún. Habsburg-törvényt alkotott, amely e család valamennyi tagját – ausztriai vagyonuk állam javára történt elvonása mellett – kitiltotta Ausztria területéről, mindaddig, amíg azok le nem mondanak a trónról, és nem fogadják el, hogy státuszuk nem különbözik más állampolgárokétól. Az antant jóváhagyásával 1922-ben Madeira szigetén jelöltek ki számukra kényszerlakhelyet, ahol anyagi nélkülözésben éltek. 1935-ben elvileg helyreállították ugyan vagyoni jogaikat, az Anschluss után egy évvel azonban Hitler úgy döntött: a Habsburg-Lotaringiai-ház teljes vagyona Ausztria tartományt illeti. (A magyar állam 1938-ig fizette számukra a csepeli királyi koronabirtok után járó összegeket.) 1946-ban az ausztriai Szövetségi Ellenőrző Tanács kijelentette, hogy támogatja az osztrák kormány minden olyan intézkedését, amellyel megakadályozzák a Habsburgok visszatérését. Az 1919-es törvény szövege bekerült az 1955. évi ún. osztrák államszerződésbe is. Ezen az alapon az osztrák kormány – annak ellenére, hogy IV. Károly özvegye, Zita királyné kivételével a Habsburgok aláírták a lemondó nyilatkozatot – 1961-ben elutasította Habsburg Ottó azon kérését, hogy magánemberként visszatérhessen Ausztriába. Bár e döntést egy bíróság 1963-ban jogellenesnek mondta ki, Ottó csak 1966-ban kapott beutazási engedélyt.

[62] John Lukácsnak azt a sokat mondó közlését, hogy az 1989/90-es rendszerváltás idején Amerika „nem támogatta az alkotmányos monarchia visszaállítását Romániában [és] Jugoszláviában” nehéz lenne itt röviden kommentálni, hosszú elemzésekre meg nincs helyem. Vö. John LUKÁCS: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*, Budapest, Európa, 2008, 21.

[63] JELLINEK (16. j.) 661–669, 710–713; BERNATZIK (39. j.); Adolf Julius MERKL: „*Das Kriterium von*
41. oldal

Republik und Monarchie [1923] in Adolf Julius MERKL: *Gesammelte Schriften. 1.*, Berlin, Duncker und Humblot, 1995, 43–61.

[64] A mai parlamentáris köztársaságokban jellegzetes esetben 5 évre választják az államfőt, és a hivatalban lévő köztársasági elnök a legtöbb államban egyszer indulhat el újra a választásokon, azaz egy személy – ahogy mondani szokták: „szerencsés esetben” – 10 évig ülhet az elnöki székben. Jellegzetes kivétel Írország, ahol 7, valamint Ausztria, ahol 6 évre szól a megbízatás, miközben Franciaországban (2000 óta) 5, Izlandon, Lettországban és Romániában 4 évre. Vannak országok, ahol az államelnököt kétszer lehet újraválasztani, s olyanok is – így Izland és Olaszország –, ahol nincs korlátozva az újraválasztás számának lehetősége. 2008-ig ide tartozott Franciaország is, azóta azonban ez nem korlátlan, hanem két ciklusra korlátozott. A kancellárok és miniszterelnökök hivatali megbízatásának megismételhetőségére ez a szócikk nem tér ki, de az jelezhető, hogy a miniszterelnök újraválaszthatósága (újraínevezhetősége) a parlamentáris rendszerekben az államelnök újraválasztásától rendszerint független és néhány különleges esetet (így például Laoszt és Kubát) kivéve korlátlan.

[65] Amikor Vlagyimir Putyin már két elnöki cikluson át volt hivatalban (2000–2008), ezért egy harmadikra az orosz alkotmány szerint nem volt megválasztható, miniszterelnök lett (2008–2012) – miközben az elnöki pozíciót a korábbi miniszterelnök, Dmitrij Medvegyev vette át –, majd négy év múlva, 2012-ben újrakezdte elnökségét, és újabb két ciklust töltött ki. 2020 nyarán aztán egy népszavazással jóváhagyott alkotmánymódosítás úgy rendelkezett, hogy 2024-től két újabb elnöki ciklusra jelentkezhet be. S mivel az elnöki ciklusok idejét hat évre emelték, ez azt jelenti, hogy ha sikerrel veszi a 2024-es majd a 2030-as választásokat, az orosz alkotmány szerint 2036-ig, vagyis 84 éves koráig ő maradhat Oroszország elnöke. A „tandem demokrácia” elnevezésről lásd Timothy J. COLTON – Henry E. HALE: „Russians and the Putin-Medvedev Tandemocracy. A Survey-Based Portrait of the 2007-08 Election Season” *Problem of Post-Communism* 2010/2, 3–20; Neil ROBINSON: *Contemporary Russian Politics. An Introduction*, Cambridge, Polity Press, 2018, 5. fejezet.

[66] Lásd erről Günter FRANKENBERG: „Authoritarian Constitutionalism. Coming to Terms with Modernity’s Nightmares” in Helena Alviar GARCÍA – Günter FRANKENBERG (szerk.): *Autoritarian Constitutionalism. Comparative analysis and Critique*, Cheltenham, Edward Elgar, 2019, 1–36.

[67] Létrejöttének és változásainak bonyolult történelmi folyamatairól lásd Robert I. FROST: *The Oxford History of Poland-Lithuania. 1. The Making of the Polish-Lithuanian Union 1365–1569*, Oxford, Oxford University Press, 2016.

[68] A trónöröklési rendről és a monarchiák általános kérdéseiről lásd Torsten OPPELLAND: *Die europäische Monarchie. Ihre Entstehung, Entwicklung und Zukunft*, Hamburg, Merus, 2007; Tobias FRISKE: „Monarchien. Überblick und Systematik” in Gisella RIESCHER – Alexander THUMFART (szerk.): *Monarchien*, Baden-Baden, Nomos, 2008, 14–23. A magyar trónöröklési rendről lásd CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmelléklettel*, Budapest, Athenaeum, 1917; BARTONIEK Emma: „Az Árpádok trónöröklési joga” *Századok* 1926/9–10, 785–841; JUHÁSZ Péter: „Az Árpádok trónöröklési rendje a 10–12. században” *Aetas* 2017/3, 17–35.

[69] A trónöröklési rangsorok viszonylag egyszerűnek és magától értetődőknek tűnnek. Ilyen – példának okáért – „a férfi elsőszülöttség” (*primogenitura*: a fiúutódok elsőbbsége, így 1701 és 2015 között az Egyesült Királyságban), az *egyenlő primogenitúra* (például Svédországban, 2015 óta az Egyesült Királyságban), a vérrokonságon alapuló ún. *agnát öröklési rend* (például Luxemburg), a Lex Salicán, a *száli törvényen* alapuló vérségi rendszer (példája a volt Jugoszláv Királyság). Kialakulásuk hosszú évszázadai, s az érvényesülésükért folytatott politikai harcok, sőt, olykor örökösödési háborúk ugyanakkor azt mutatják, hogy távolról sem voltak mindig mindenki számára egyértelműek és magától értetődők. Az osztrák örökösödési háború (1740–1748) például abból keletkezett, hogy a Habsburg-ház utolsó férfi leszármazottja, VI. Károly német-római császár (magyar királyként III. Károly, cseh királyként II. Károly) speciális királyi rendelet, a *Pragmatica sanctio* elfogadásával biztosította leánya, Mária Terézia öröklését, amit több állam a száli törvényre hivatkozva nem ismert

el, s annak ürügyén Poroszország háborút indított az akkori Habsburg Királyság (a Habsburg Birodalom) ellen. A nagyhatalmak bekapcsolódása miatt később európai, sőt világméretűvé szélesedett háború valójában persze nem egy trónöröklési elv miatt, hanem Sziléziáért indult.

[70] A trónöröklési rangsor megállapítására szolgáló elv és a trónöröklés (betöltési) joga nem ugyanaz, amivel különösen az uralkodók leánygyermekai szembesülnek. Ez azonban nem jelenti, hogy a leánygyermek bizonyos feltételek esetén ne örökölhessen a trónt. Így az Egyesült Királyságban követett férfi primogenitúra már 2015 előtt sem jelentette azt, hogy ha az uralkodónak csak leánygyermek van, az ne örökölhessen a trónt. VI. György halálakor, 1952-ben, II. Erzsébet azért kerülhetett trónra, mert nem volt fiútestvére. Más volt Mária Terézia státusza. Ő – egy másfajta öröklési rend alapján – mint nő (saját jogán) nem lehetett német király és német-római császár – így saját jogán Magyarország és Csehország királynője, valamint Ausztria főhercegnője lett (1740 és 1780 között). Ez utóbbi tisztségeket és címeket ugyanis nőként is betölthette, miközben Lotaringiai Ferenc német-római császár hitveseként német-római császárné volt (1745 és 1765 között).

[71] SASHALMI Endre: *Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején. Az írott források és az ikonográfia tükrében*, Pécs, Kronosz, 2013.

[72] Lásd erről KRISTÓ Gyula: „Legitimitás és idoneitás (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz)” *Századok* 1974/3, 585–621; JUHÁSZ Péter: „Az Árpádok trónöröklési rendje a 10–12. században” *Aetas* 2017/3, 17–34.

[73] VIII. Edward tizenegy hónapi uralkodás után, tervezett házassága miatt egy kisebb alkotmányos válság körülményei között mondott le Nagy-Britannia trónjáról 1936-ban. Az alkotmányos válság oka az volt, hogy az anglikán egyház előírásai miatt, melynek az uralkodó a feje, nem vehette feleségül szerelmét, egy többszörösen elvált amerikai nőt, s az angol közélet „bojkottálta” őt.

[74] Az 1946-os népszavazáson egyben általános választást is tartottak, amelyen alkotmányozó gyűlést hoztak létre, s ez fogadta el az új olasz állam alkotmányát másfél év múltán, 1947-ben, ami aztán 1948-ban lépett hatályba. Az 54–46%-os különbség egyébként azt jelentette, hogy kb. kétmillióval többen akartak köztársaságot, mint monarchiát. Lásd erről EGRESI Katalin: „Az első olasz köztársaság születése” *Acta Humana* 2017/5, 51–69.

[75] Görögországban a népszavazás a XX. századi hektikus államforma-váltások – s az amögötti politikai harcok – kísérőjelensége volt. 1920-ban helyreállították a monarchiát, az 1924-es népszavazáson azonban a szavazók 70%-a a köztársaságot preferálta. Az azt követő politikai felfordulás után ezért bevezették, később formálisan is proklamálták a köztársaságot, 1935/36-ban azonban egy katonai-politikai csoport államcsínnel diktatúrát vezetett be, ami az ország olaszok általi megszállásáig, 1944-ig tartott. 1946-ban visszaállították a monarchiát, amit népszavazáson erősítettek meg, ahol a szavazók 68%-a támogatta azt. 1967-ben újra katonai junta került hatalomra, amely először száműzte, 1973-ban pedig formálisan is detronizálta az uralkodót, és – egy referendum megtartása után, a szavazók 78,6%-ának támogatása mellett – kikiáltotta a köztársaságot. 1974-ben ez a junta is megbukott, s a választások után, 1975-ben új alkotmányt fogadtak el, amelyben fenntartották a köztársaságot. Ezt már nem bocsátották népszavazásra.

[76] Nevezetesen a német Szász–Coburg–Gothai-házból származó Lipótot. Ő – bár két évvel korábban, 1829-ben elhárította, hogy eleget tegyen a görög királyi trónra történt meghívásnak – a belgák kérésének eleget tett.

[77] Vö. HORVÁTH Dóra: „Szerb Köztársaság” in CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*, Budapest, HVG-ORAC, 2007, különösen 580.

[78] „A spanyol állam politikai formája: parlamentáris monarchia” – mondja a spanyol alkotmány 1. cikkének (3) bekezdése. Vö. BADÓ Attila – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*, Budapest, Complex, 2005, 921–960; *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 879–914. Lásd még D. TÓTH Balázs: „Spanyolország” in CHRONOWSKI Nóra –

DRINÓCZI Tímea (szerk): *Európai kormányformák rendszertana*, Budapest, HVG-ORAC, 2007, különösen 347.

[79] Az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról címet viselő 2011. évi CCI. törvény 307 másik törvényt módosított. A 437 szakaszból álló, gigantikus méretű ún. salátatörvény – egyebek mellett – arra vállalkozott, hogy a régi jogszabályokban az Alaptörvény által megszüntetett szervek nevét „átírja” az azáltal újonnan létrehozottak nevére (például a *Legfelsőbb Bíróságét Kúriára*), a magyar jogrendszer jogszabályaiból – a szükséghez és lehetőséghez képest – „kigyomlálja” az *alkotmány*, az *alkotmányos* és az azzal összefüggő (például az *alkotmányellenes*) szavakat, valamint hogy a legfontosabb jogszabályainkba a „Magyar Köztársaság” szövegrész helyébe „beírja” a „Magyarország” szót. Arról, hogy a magyar állam különböző okokból a nyilvános tereken vagy hivatalosan nem nevezhető Magyar Köztársaságnak lásd TAKÁCS Péter: *A rózsza neve: Magyar Köztársaság*, Budapest, Gondolat, 2015, 103–109.

[80] Lásd erről DEZSŐ Márta: „Az alkotmány népszavazással történő elfogadása” in TAKÁCS Imre (szerk.): *Az alkotmányozás jogi kérdései*, Budapest, ELTE Eötvös, 1995, 233–234.

[81] A demokrácia korában kivételesen az is előfordul, hogy nem a nép választ uralkodócsaládot, hanem a már „birtokon belül lévő” uralkodó család választ népet. Ez történt akkor, amikor az I. világháború idején, London bombázásakor határozott németellenes közhangulat alakult ki Angliában. E közhangulat formálói, például az író H. G. Wells és mások mintegy felszólították az angol trónt gyakorlatilag 1714 óta betöltő, német eredetű Szász–Coburg–Gotha–Hannoveri családot, hogy válasszon a kontinentális rokonság és a brit nép között. Ebben a helyzetben V. György a saját és családja nevében lemondott minden német nemesi címről, és 1917-ben királyi proklamációval megalapította a Windsor-házat. Ugyanekkor a német nevű és származású angol nemesi családok is nevet változtattak.

[82] Példaként lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014; PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus közjoga (Kr.e. 27 – Kr.u. 284)*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016.

[83] Lásd ezeket például HABSBURG Ottó: *A holnap társadalmi rendje. Állam és társadalom az atomkorban*, Köln–Detroit, Amerikai Magyar, 1959; Ottó HABSBURG: „Gedanken zur Staatsform” *Neues Abendland. Zeitschrift für Politik, Kultur und Geschichte* 1956, 111–120. A monarchiák érzelmi, vallási, paternalista és legitimista igazolásáról lásd LOEWENSTEIN (60. j.) 131–145. Elsősorban Új-Zélandra vonatkoztatva lásd még Noel COX – Raymond MILLER: „Monarchy or Republic?” in Raymond MILLER (szerk.): *New Zealand Government & Politics*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 130–144.

[84] HABSBURG 1959 (83. j.) 31.

[85] HABSBURG 1959 (83. j.) 31.

[86] Az 1945. évi november hó 29-re összehívott Nemzetgyűlés 8. ülésének naplója, Budapest, 1946, 225. Idézi PÖLÖSKEI Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Budapest, Cégér, 1994, 179. Lásd még erről FÖGLEIN Gizella: „Sulyok Dezső és az államforma kérdése 1945-1946-ban” in HERMANN István (szerk.): *Tudományos konferencia Sulyok Dezső egykori pápai polgármester, nemzetgyűlési képviselő, a Magyar Szabadság Párt megalakítója tiszteletére születése 100. évfordulóján*, Pápa, Pápa Város Önkormányzata, 1998, 27–36. A törvény parlamenti vitájáról lásd FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*, Budapest, Osiris, 2001, 110–127; IZSÁK Lajos: „Magyarország államformájáról szóló törvényjavaslat (1946. évi I. tc.) nemzetgyűlési vitája” in ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs (szerk.): *Vázlatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*, Budapest, ELTE BTK, 2005; BALÁZS Ágnes: „A köztársaság ellenzéke: Slachta Margit érvelése a Nemzetgyűlésben az 1946. évi I. törvény cikk kapcsán” *Acta Humana* 2017/5, 39–51.

[87] Ha eltekintünk a szakralitás közelebbi értelmezésének a történészek körében még mindig vitatott problémáitól, akkor azt mondhatjuk: a kettős fejedelemség intézményét ismerjük a 973 előtti magyar

történelemből is, ahol – feltehetően a sztyeppei nagybirodalmak szakrális „kettős királyságainak” mintáját követve, vagyis türk és kazár hatásokra – egy *kende* és egy *dzsula* (*gyula*) állt a hatalmi piramis élén. A kérdésről általános jelleggel lásd ALFÖLDI András: „A kettős királyság a nomádoknál” in DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Budapest, Sárkány Ny., 1933, 28–39. Azt, hogy a honfoglaló magyarok a kettős fejedelemség viszonyai között éltek, először a néprajzkutató-antropológus Róheim Géza vetette fel. Lásd RÓHEIM Géza: „A kazár nagyfejedelem és a turulmonda” *Ethnográfia* 1917, 58–99. A honfoglalás kori kútfők tanulmányozása alapján úgy vélte, hogy ez a struktúra a kazár birodalomban alakult ki, és később is megmaradt. Feltételezése szerint a honfoglalás idején Álmos volt a *kende*, Árpád pedig a *gyula*. Később Györffy György is a kettős királyság elméletének talaján állt; szerinte a *kende* Kurszán, egy Aquincum környékén megtelepedett főember volt, akinek a szerepét később tudatosan elhomályosították az Árpád-házi királyok idején született krónikák. Lásd GYÖRFFY György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig. A törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára*, Budapest, Akadémiai, 1959.

[88] Ez a Szicíliai Királyság és a Nápolyi Királyság egyesítése után jött létre 1816-ban *Regni delle Duo Sicile* (*Regnu d'î Dui Sicili, Regno d' 'e Ddoje Sicilie*) néven, ami szabatosan fordítva „Két Szicília Királysága” volna. Mivel azonban Szicíliából csak egy van, ez is pontatlan elnevezés lenne.

[89] Lásd erről SCHWEITZER Gábor: „Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920–1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlata. 2.” *Közjogi Szemle* 2014/2, 15.

[90] Vö. ZSEDÉNYI Béla: *A vacuum iuris*, Miskolc, Magyar Jövő, 1928, 34; ZSEDÉNYI Béla: *A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig*, Miskolc, Miskolci Jogászélet Könyvtára, 1939.

[91] Alfred TENNYSON: *Király-idyllek* (1859–1885) (ford. SZÁSZ Károly) Budapest, Franklin, 1876, 117.

[92] James BRYCE: *Modern Democracies*. 2., London, Macmillan. 1929, 322.

[93] Például Frank PROCHASKA: *The republic of Britain. 1760–2000*, London, Allen Lane, 2000, különösen „The Advent of Socialism and the Crowned Republic” c. fejezet.

[94] Ez az 1946-ban visszaállított monarchia konzervatív alkotmánya volt, melyet – miután a liberális alkotmány-tervezetet politikai ellentétek miatt 1948-ban nem tudták elfogadni – 1952-ben alkottak meg. A „koronás köztársaság” fogalmat az angol publicisztika is használta Görögországra az „alkotmányos monarchia” szinonimájaként. Lásd Frederick Augustus VOIGT: *The Greek Sedition*, London, Hollis & Carter, 1949, 40.

[95] Maga az alkotmányszöveg egyébként a Βασιλευμενη Δημοκρατία kifejezést használta (vö. 21. cikk), ami fordítói stílustól függően mondható (magyarul) *királyi köztársaságnak*, vagy (angolul) *royal republic*-nek is, bár a korabeli angol fordítások a *crowned republic* kifejezést preferálták.

[96] Egy kritikus alkotmányjogász szerint a fogalom (Ausztrália esetében) azért kerülendő, mert „elhalványítja a monarchia és a köztársaság közötti választást”, holott szerinte „az alkotmányos monarchia és a köztársaság filozófiája megkülönböztethető”. Vö. Glenn PATMORE: *Choosing the Republic*, Sydney, University of New South Wales, 2009, 96, 102. Ezzel szemben tény, hogy a kifejezést éppen azért használják, mert elhalványítja, sőt eltünteti a monarchia és a köztársaság közötti választás kényszerét.

[97] A hazai szakirodalomban Schweitzer Gábor például ezt választotta a korszak közjogi és tudománytörténeti kérdéseiről írott tanulmányait közlő kötete címéül is. Vö. SCHWEITZER Gábor: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársasáig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok*, Pécs, Publikon, 2017.

[98] Lásd *Nemzetgyűlési Napló. XIX. k.*, Budapest, Athenaeum, 1924, 90. (Propper Sándor felszólalása, 1924. január 10.)

[99] Lásd Patrick COLLINSON: „The Monarchical Republic of Queen Elizabeth I.” *Elizabethan Essays*,

London, The Hambledon Press, 1994, 31–57.

[100] Vö. Alice HUNT: „The Monarchical Republic of Mary I.” *The Historical Journal* 2009/3, 557–572.

[101] Ez gyakorlatilag akkor következett be, amikor XVI. Lajost már megvádolták azzal, hogy veszélyezteti a forradalmi állam külső biztonságát. Lásd erről és a kategóriát használva François FURET – Ran HALÉVI: *La Monarchie républicaine. La constitution de 1791*, Párizs, Fayard, 1996, különösen 247.

[102] Lásd ezzel kapcsolatban Deseure BRECHT: „Republican monarchy in the 1830 revolutions. From Lafayette to the Belgian Constitution” *History of European Ideas* 2019/7, 992–1010.

[103] Lásd Maurice DUVERGER: *La monarchie républicaine, ou comment les démocraties se donnent des rois*, Párizs, Robert Laffont, 1974.

[104] Vö. Alfred HENSCHKE: *Geschichte der Weltliteratur in einer Stunde*, Paderborn, Salzwasser Verlag, 1923, 100–103. A Magyarországra vonatkozó rész magyarul 1929-ben jelent meg az *Irodalomtörténet*ben. A külföldi publicisztikát illetően lásd még István CSEKEY: „Das Königreich ohne König” *Reichspost* 25.02.1926, 8.

[105] Vö. KARDOS József: „A király nélküli királyság a szent korona jegyében” in PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1981, 438–469.

[106] Azt a helyzetet, amikor a trón betöltője ismert, de nem gyakorolhatja a hatalmat, a közjog különböző megoldásokkal orvosolni tudja, lásd a *régens*, *régenstanács*, *helytartó*, *örgróf*, *nádor*, *kormányzó* vagy „*homo regius*” kategóriákat. A király nélküli királyság fogalma ezekkel szemben azt sugallja, hogy a trón hosszabb távon – szándékosan vagy felelőtlenségből – üresen áll, mert nem lehet tudni (nincs eldöntve), hogy kinek kellene vagy lehetne betöltenie, azaz nem tudják vagy talán nem is akarják betölteni.

[107] Adolf MERKL: „A mai Magyarország államformájának kérdéséhez” *Jogtudományi Közlöny* 1925/1, 34.

[108] MERKL (107. j.) 34.

[109] E kevesek közé tartozott Faluhelyi Ferenc, aki ez ügyben igencsak óvatosan fogalmazott. Vö. FALUHELYI Ferenc: *Magyarország közjoga.2.*, Pécs, Karl Könyvesbolt, 1926, 6. Az egyetemi közjogászok „Faluhelyi Ferenc volt az egyetlen, aki – még ha nagyon visszafogott formában is – Magyarország kvázi köztársasági államformája mellett foglalt állást”, mondván Magyarország államformája „*ma* [1926-ban] *ténylegesen* a köztársasági államformájú államokéhoz *hasonló*”. Ezzel szemben Egyed István (aki a másik, szinte kizárólagos álláspontot képviselte) „egyáltalán nem tartotta szerencsésnek annak hangoztatását, hogy hazánk államformája a köztársasági államformához hasonlatos. Álláspontja szerint ugyanis a kormányzó jogállását a »meg nem koronázott király« jogállásából lehet levezetni”. SCHWEITZER (89. j.) 13.

[110] Zsedényi Béla szerint például „államformánk ma is alkotmányos, parlamentáris monarchia”. Vö. ZSEDÉNYI Béla: *A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig*, Miskolc, Ludvig, 1939, 3.

[111] RUSZNÁK Rezső: *A kormányformák értelme és tartalma*, Budapest, Pfeifer, 1928. A könyv szerzője – miközben a magyar alkotmányt is elemezte – egyetlen helyen sem tett említést arról, hogy Magyarországnak (bármilyen) államformája lenne. Hasonlóan kezelte a kérdést ismertetterjesztő művében Weis István is. Lásd WEIS István: *Államformák – kormányformák*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939.

[112] Lásd SCHWEITZER (89. j.); SCHWEITZER (97. j.).

[113] Lásd SZABÓ István: „A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon” *Iustum Aequum Salutare* 2006/1–2, 171–189; SZABÓ István: „A tradicionális

államforma" in Nadja EL BEHEIRI – SZABÓ István (szerk.): *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. tanévében*, Budapest, Pázmány Press, 2020, 419–426; István SZABÓ: „Law I of 1920 and the Historical Constitution” in Ferenc HÖRCHER – Thomas LORMAN (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*, London, I.B. Tauris, 2019, 160–183.

[114] Lásd TAKÁCS Péter: „A király nélküli királyság” *Jogtörténeti Szemle* 2017/3, 80–89; Péter TAKÁCS: „On Stateform of Hungary between 1920 and 1944: Applicability of the Term ‘Monarchy without a King’” *Journal on European History of Law* 2019/2, 139–148; TAKÁCS Péter: „Egy ‘köztes’ államformakategória lehetőségének mérlegelése Magyarország 1920 és 1944/46 közötti korszakára vonatkozóan” in Nadja EL BEHEIRI – SZABÓ István (szerk.): *Viginti quinque annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. tanévében*, Budapest, Pázmány Press, 2020, 445–462.

[115] Lásd Péter TECHET: „Adolf Merkl über die Staatsform des Königreichs Ungarn ohne König Anwendung der ‘Reinen Rechtslehre’ auf die ungarische Rechtskontinuitätsthese der Zwischenkriegszeit” *Zeitschrift für öffentliches Recht* 2023/1, 11–54.

[116] Az Alaptörvény deklarációja szerint a magyar állami önrendelkezés elvesztésére 1944. március 19-én, „visszaálltára” pedig 1990. május 2-án került sor. Ennek jogi következményeiről lásd SZENTE Zoltán: „A historizáló alkotmányozás problémái – a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben” *Közjogi Szemle* 2011/3, 1–13; ORBÁN Endre: „A alaptörvény paradoxonjai – Átmenetből? Átmenetbe!” *Közjogi Szemle* 2013/2, 51–58. Az 1944. március 19-i dátumot egyébként először Mindszenty József fogalmazta meg a jogfolytonosság megszakadásaként az amerikai külügyminiszter-helyetteshez írott 1958. január 10-i levelében. Lásd erről BALOGH Margit: „Mindszenty József primás-érsek és az államforma kérdése 1945–1946-ban” *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2010/3–4, 119.

[117] Így azt, hogy 1871 után az új alkotmányok új sorszámú köztársasághoz vezettek, 1793 és 1804 között azonban nem (hiszen ekkor három alkotmány is született, az államot azonban ebben a periódusban első köztársaságnak nevezzük). A francia történelemnek a köztársaságok számozása alapján kialakított szakaszai a következők: *I. Köztársaság*: 1792–1804, amit Napóleon, majd Lajos Fülöp uralma követett; *II. Köztársaság*: 1848–1852, amire a második császárság következett; *III. Köztársaság*: 1870–1940, amire 1944–1946 között az ún. Ideiglenes Köztársaság volt a „válasz”; *IV. Köztársaság*: 1946–1958; s végül az *V. Köztársaság*: 1958-tól.

[118] A legmagasabb szám alighanem egy jogtörténeti tankönyvfejezetben található. Vö. HORVÁTH Attila – TÓTH Zoltán József: „A magyar alkotmány fejlődése 1848-tól a II. világháborúig” in BARNA Attila – HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – TÓTH Zoltán József (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, NKE Közigazgatás-tudományi Kar, 2014, 168. A szóban forgó fejezet szerzői ugyanis úgy vélték, vagy legalábbis úgy fogalmaztak, hogy a XX–XXI. századi Magyarországon nyolc köztársaság létezett. Ezek (szerintük): (1) az 1918. november 16-án kikiáltott Magyar Népköztársaság; (2) az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság; (3) az 1919. augusztus 2-án rendeletileg „visszaállított” a Magyar Népköztársaság; (4) amit 1919. augusztus 8-án az akkori magyar kormány ugyancsak rendelettel Magyar Köztársaságra nevezett át. Továbbá, úgy fogalmaznak, hogy (5) 1946. február 1-jén a „Magyar Köztársaság” köztársaság újbóli „kikiáltása” következett; (6) 1949. augusztus 20-án pedig a sztálini alkotmány „életbe léptette” a „Magyar Népköztársaságot”; (7) 1989. október 23-án a Magyar Köztársaság kikiáltására került sor; (8) 2012. január 1-jén pedig arra, hogy „életbe lépett az új Alaptörvény: Magyarország”. Mondani sem kell, hogy a felsorolás nem minden eleme egyenértékű, és bizonyos elemei nem tekinthetők új köztársaságnak tehát a lista valójában nem nyolc, hanem jóval kevesebb elemből áll. A Tanácsköztársaság és az 1949-es Magyar Népköztársaság nem köztársaság, hanem egy totális állam csírája, illetve kibomlása; 2011-ben pedig még akkor sem került sor új köztársaság proklamálására, ha az Alaptörvény megalkotása a magyar állam új korszakának nyitánya volt. Az is külön elemzést igényel(ne), hogy – miközben még a „proklamálás”, a „kikiáltás” és a „kihirdetés” között is van egy árnyalatnyi különbség – rendeletekkel lehet-e létrehozni (konstituálni,

proklamálni, kihirdetni) államformát, vagy – mint valószínűbb – csak annak létét lehet deklarálni.

[119] A „királyi Magyarország” néven azonosított állam (mely egyébként perszonálunióban állt a Horváth Királysággal) eszerint nem nevezhető Magyar Királyságnak. Ennek az elgondolásnak része, hogy Szapolyai János magyar király erdélyi és kelet-magyarországi területei Keleti Magyar Királyságnak (1526–1570) tekinthető, melynek egyes részeiből később kialakult az Erdélyi Fejedelemség (1570–1711). A viták és nézetkülönbségek arra is kiterjednek, hogy mikor történt meg a szétszakadt országrészek újraegyesítése. A közkeletű és szimbolikus évszám Buda visszafoglalása (1686), más nézetek szerint azonban az 1687-es nagyharsányi, pontosabban: villányi csata, valamint az teremtetten meg ennek lehetőségét, amikor az 1687-es pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek lemondtak a szabad királyválasztás jogáról, és elfogadták a Habsburg-ház örökös trónutódlási jogát. E felfogás szerint az újraegyesítés egy új állami rend kialakítása is volt.

[120] Lásd PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, ²2016.

[121] E folyamatosságot olykor a XIX. század derekának egy történelmi pillanatára tekintettel is megszokták kérdőjelezni, amennyiben azt állítják, hogy az 1849. április 14-én elfogadott Függetlenségi nyilatkozattal (melyben „a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés” megfosztotta trónjától a Habsburg–Lotharingiai-házat, és deklaráta a „magyar álladalom” függetlenségét) Magyar Állam néven új állam jött létre, mely a világsosi fegyverletételig, 1849 augusztus 13-ig létezett.

[122] Lásd például MEZEY Barna: „Respublika 1849-ben” *Rubicon* 1998/2, 27–29; MEZEY Barna: „Az első magyar köztársaság: 1849 reszpublikája” in FEITL István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*, Budapest, Napvilág, 2007, 181–192. Nyelviileg szellemes e kötet recenzióának a megoldása, miszerint az 1849-es trónfosztás után a „nulladik” magyar köztársaság jött létre. Vö. KÉPES György: „Recenzió” *Jogtörténeti Szemle* 2007/1, 76.

[123] E kérdést még az is színezi, hogy a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 8-án Friedrich István kormánya Magyar Köztársaságra „nevezte vissza” a magyar államot, pontosabban azt állapította meg, hogy ez a neve.

[124] A „népköztársaság” szót egyfelől – és általában – általában a szocialista vagy kommunista államkezdemények és államok szinonimájának tekintik; bár másfelől – és ritkábban – polgári politikai tartalmú vagy jobboldali politikát folytató államokat is neveznek így. A magyar Tanácsköztársaság idején baloldali politikát folytató népköztársaság volt például (a nevében is) az 1918. november 14-én kikiáltott Badeni Szabad Népköztársaság; miközben polgári, de legalábbis jobboldali az 1918-as, majd az emigrációban 1920 és 1992 között létezett Ukrán Népköztársaság, illetőleg az 1918/19-es és a később emigrációban létezett Fehérorosz Népköztársaság. Az Ukrán Népköztársaságot (*Українська Народна Республіка*) lényegében a cári Oroszországtól való függetlenedés jegyében kiáltották ki 1918. január 25-én, s az – egy rövid intermezzótól, a néhány hónapig tartó Ukrán Hetmanátustól eltekintve – gyakorlatilag 1920 februárjáig állt fenn, amikor is a szovjet Vörös Hadsereg Ukrajna egészét elfoglalta. A Népköztársaság kormánya ekkor emigrációba vonult, és a szocialista Ukrajnát sosem ismerte el. Ezen emigráns Ukrán Népköztársaság utolsó elnöke, Mikola Plavjuk szimbolikusan 1992. augusztus 22-én adta át a hatalmat Ukrajna új, demokratikusan megválasztott elnökének, Leonyid Kravcsuknak. Ezzel azt hangsúlyozta, hogy az 1991-ben létrejött Ukrajna az Ukrán Népköztársaság jogutódja. A Fehérorosz vagy Belorusz Népköztársaság (*Беларуская Народная Рэспубліка*) még a német hadsereg által kontrolált területen jött létre, majd 1918. március 25-én kiáltotta ki a Belorusz állam függetlenségét. Vele párhuzamosan azonban nagyjából ugyanazon a területen már 1919-ben is létezett egy Fehéroroszországi, majd Litván–Fehérorosz Szovjet Köztársaság, melytől 1920-ban vereséget szenvedett, és képviselői száműzetésbe vonultak. Ez az emigráns „Népköztársaság” a fehérorosz emigránsok körében ma is ismert és elismert; mint mondják, ez a világ legrégebbi emigráns kormánya.

[125] A Magyar Nemzeti Tanács az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása idején, 1918. október 24-

én jött létre különböző pártok képviselőiből, mint forradalmi szerv, mely a polgári (őszirózsás) forradalom győzelme után törvényhozó szervvé vált. 1918. november 16-i ülését a *Magyarország története* című kötet némileg dehonesztáló és vitatható módon „egy budapesti népgyűlésnek” nevezi. Vö. ROMSICS Ignác (főszerk): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai, 2007, 775–781 („A 20. századi Magyarország” című fejezet). A néphatározat elfogadására egyébként IV. Károly három nappal korábbi eckarstai nyilatkozatát követően, s azután került sor, hogy az Országgyűlés képviselőháza feloszlatta önmagát, a főrendiháza pedig „berekesztette ülését”. A másik oldalon – hasonlóan hevenyészett és túlzó kifejezéssel – a Magyar Nemzeti Tanácsot szívesen tekintették ideiglenes törvényhozó (alkotmányozó) hatalomnak, magát a néphatározatot pedig ideiglenes alkotmánynak. Vö. BÉNÁRD Emil: „A Magyar Népköztársaság alkotmánya” *Jogállam 1919/1–2*, 73–85.

[126] A részletekről lásd VÖRÖS Boldizsár: „A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus helyfoglalás térben és időben” *Közép-Európai Közlemények 2009/2–3*, 100–106. További vizsgálatokat kíván, hogy az 1918-as esemény helyszín-választása válasz volt-e a képviselőháznak és a főrendiháznak az 1916-ban a kupolacsarnokban tartott együttes ülésére, amikor is Károly megkoronázásáról itt foglaltak állást. A helyszín kapcsán – a hivatkozott tanulmánytól függetlenül – felvethető továbbá, hogy vajon az is „szimbolikus helyfoglalásnak” tekinthető-e, amikor a magyar állam szempontjából oly sokféle jelentéssel bíró Szent Koronát 2000. január 1-én a Nemzeti Múzeumból átvitték az Országház kupolacsarnokába, és (egy földrengésbiztos vitrinben közszemlére bocsátva) arra a helyre tették, ahol az első magyar köztársaságot kikiáltották.

[127] Az átalakulás a ma tudható változat szerint úgy történt, hogy 1919. március 21-én egy Károlyi Mihály hamisított aláírásával ellátott nyilatkozatot tettek közzé, miszerint az elnök lemond és átadja a hatalmat a Tanácsköztársaságnak. Vö. BÓDI Csaba: „A magyar köztársasági intézmény” *Rubicon 1997/8*. Lásd még ugyanerről RIPP Zoltán: „Köztársaságok Magyarországon” *História 1993/7*. Az utóbbiban ez olvasható: „Károlyi tudta és beleegyezése nélkül [...] felolvasták, majd másnap meg is jelentették lemondási nyilatkozatát, amely szerint átadja a hatalmat a proletariátusnak. Károlyi ismerte ugyan a fogalmazványt, melyet két munkatársa készített, de azt nem írta alá – igaz, nyilvánosan nem határolódott el tőle. A Tanácsköztársaság vezetőit amúgy nem különösebben izgatta Károlyi állásfoglalása, ők az új hatalom legitimitációját a proletárforradalom igazságában fedezték fel, nem pedig közjogi finomságokban.”

[128] A változás egyes államformatani kérdéseiről lásd TAKÁCS Imre: „Az államforma változásai a polgári demokratikus és proletárforradalom államában” in KOVÁCS Kálmán (szerk.): *A Tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*, Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 1979, 16–32.

[129] Az alkotmánytörvény magyar szövegének megfogalmazója, Szabó Imre, ennek már 1949-ben hangot adott, igaz, más szavakkal: „A Magyar Népköztársaság új alkotmánya a Szovjetunió 1936. évi sztálini alkotmányának példáját követi s így szem előtt azt az alkotmányt tartja, amely – mint Sztálin mondja – akcióprogramja lehet más államoknak.” Ez az alkotmány „olyan közjogi rendszert teremt, amely szakít a múlt közjogi felfogásával és rendjével, megszünteti a polgári alkotmányoknak az államhatalmi ágak megoszlásán épülő rendszerét és megteremti a népi demokratikus állam, a proletárdiktatúra állama számára e rendszer közjogi kereteit, – olyan kereteket, amelyek diktatúrát jelentenek a kizsákmányolók maradványaival szemben, de demokráciát adnak a dolgozók széles rétegeinek.” SZABÓ Imre: *Népi demokráciánk jogi feladatai*, Budapest, Jogtudományi Közlöny Tudományos Kiskönyvtára, 1949, 89.

[130] Lásd erről BIBÓ István: „Elit és szociális érzék” in BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. 1.*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 221–242.

[131] A korszak közjogi fejleményeinek áttekintése SMUK Péter: *Magyar közjog és politika 1989–2011. A harmadik Magyar Köztársaság alkotmány- és parlamentarizmustörténete*, Budapest, Osiris, 2011; társadalom-, gazdaság- és politikatörténeti áttekintése ROMSICS Ignác: *A Harmadik Magyar Köztársaság: 1989–2007*, Budapest, Kossuth, 2013; a politikai rendszerre vonatkozóan – a *Magyarország politikai évkönyve* sorozatban megjelent kötetek áttekintésén túl – tanulságos a következő munkák

„szinoptikus” olvasata: KÖRÖSÉNYI András: *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris, 1998; KÖRÖSÉNYI András – TÓTH Csaba – TÖRÖK Gábor: *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris, 2007); KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Magyar politikai rendszer – negyedszázad után*, Budapest, Osiris – MTA TK PTI, 2015; az értelmiségi elittel kapcsolatosan lásd még BOZÓKI András: *Gördülő rendszerváltás: az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977–1994)*. MTA doktori értekezés, Budapest, 2020.

[132] MTI-közlemény, 2006.03.14.

[133] Erre tekintettel 2011-ben sokan attól tartottak, hogy az állam (meglepetésszerű) átnevezése a monarchia visszaállításának tervét rejti. Az alkotmányozók igyekeztek csillapítani az ilyen félelmeket. Az alkotmányozás ikonikus alakjává vált politikus, Szájer József nyilatkozta: „Nincs szó arról, hogy az államformát meg akarnánk változtatni [...] Magyarországon a királyság megszűnt, és ennek helyreállítására nincs semmilyen politikai igény és szándék.” Vö. ABLONCZY Bálint: *Az alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel*, Budapest, Elektromédia Kft., 2011, 59.

[134] TAKÁCS (79. j.) 103–109 és passim.

[135] *A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk* 2. §-a szerint „a bírói hatalom Ő Felsége a király nevében gyakoroltatik”.

[136] *Az 1918. évi 5 354. M. E. számú rendelet* alapján 1918. november 16-tól „A bírói hatalmat a jelenleg működő bíróságok a magyar népköztársaság nevében gyakorolják. A bíróságok ítéleteiket és egyéb ügydöntő határozataikat a magyar népköztársaság nevében hozzák.”

[137] A Tanácsköztársaság alatt – amikor is nem létezett bíróságoknak szóló ún. felhatalmazási törvény – nem volt egységes a gyakorlat. Lényegében három megoldás körvonalazódott. Eleinte gyakori volt, hogy (a) a forradalmi törvényszékek nem vonatkoztatták az államra az ítéleteiket, hanem csak bejelentették, hogy ez és ez a bíróság ezt és ezt az ítélet hozta meg; (b) aztán „A magyar Tanácsköztársaság nevében!” fordulat vált jellemzővé (a jegyzőkönyvekben különböző írásmódokkal; olykor csupa kisbetűvel, máskor végig nagy kezdőbetűkkel); de (c) nem volt ritka „A Forradalmi Kormányzótanács nevében!” fordulat sem. A példákat lásd SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961, különösen 239 –341.

[138] *Az 1919. évi 4 038. M. E. számú rendelet* 1. §-a alapján 1919. augusztus 19-től „a bíróságok az alkotmányosság teljes helyreállításáig a Magyar Köztársaság nevében ítéleznek.”

[139] *Az 1920. évi 2 241. M. E. számú rendelet* 5. §-a szerint 1920. március 14-től „A bírói hatalmat a törvény értelmében szervezett bíróságok a törvényhozás további rendelkezéséig az 1920. évi I. tc. 7. §-a értelmében a magyar állam nevében gyakorolják. Ehhez képest a bíróságok ítéleteiket és egyéb ügydöntő határozataikat a magyar állam nevében hozzák.”

[140] *A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk* (elfogadva: 1930. szeptember 10-én) 1. §-a szerint „A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják. Ennek megfelelően módosulnak az eljárási szabályoknak azok a rendelkezései, amelyek meghatározzák, hogy a bíróságok kinek a nevében hozzák ítéleteiket és más határozataikat.” (A törvény egyes előírásai, illetőleg az annak alapján kiadott egyes rendelkezések különböző időpontokban léptek hatályba.)

[141] *A Magyarország államformájáról rendelkező 1946. évi I. törvénycikk* 18. §-a szerint „A bíróságok a bírói hatalmat a köztársaság nevében gyakorolják és ítéleteiket, valamint egyéb ügydöntő határozataikat 'A Magyar Köztársaság nevében' hozzák.”

[142] Lásd erről KAJTÁR István – KENGYEL Miklós: „»A Népköztársaság nevében!« Adalékok az ítéleti preambulumbhoz” *Jogtudományi Közlöny* 1982/2, 34–38.

[143] *Az egyes törvényeknek az 1989-es alkotmányozással összefüggésben szükségessé vált módosításáról szóló 1989. évi XLII. törvény* 17. § (3) és (5) bekezdése szerint a Polgári perrendtartás vonatkozó szabálya helyébe az a rendelkezés lépett, miszerint „A bíróság ítéletét 'A Magyar Köztársaság nevében'”

hozza”; a büntetőeljárásról szóló akkor hatályos törvény vonatkozó szabálya helyébe pedig az, miszerint „A bíróság [...] ítéletét és ügydöntő végzését ‘A Magyar Köztársaság nevében’ hozza.”

[144] A verbális performatívumok jelentőségétől és elméleti elemzéséről lásd Michael STOLLEIS: „Im Namen des Gesetzes” in Michael STOLLEIS: *Das Auge des Gesetzes. Geschichte einer Metaphor*, München, C.H.Beck, 32014; Horst DREIER (szerk.): *Rechts- und staatsrechtliche Schlüsselbegriffe. Legitimität – Repräsentation – Freiheit. Symposion für Hasso Hofmann zum 70. Geburtstag*, Berlin, Duncker und Humblot, 2005, 33–66.

[145] 2/2016. (XII. 5.) AB határozat, Indokolás, III. [65]. Különös kommentárt fűzött ehhez Schanda Balázs, amikor így fogalmazott: „A köztársasági államforma említése jól mutatja, hogy a vívmányok körét dinamikus értelmezés határozhatja meg, hiszen a köztársasági államformát legalább annyira tekinthetnénk a történeti alkotmányunkkal történő szakításnak, mint a magyar alkotmányfejlődés szerves eredményének.” Vö. SCHANDA Balázs: „Az alkotmánybíráskodás új szerepe az Alaptörvény első évtizedében. Kompromisszumok, identitás és jogfejlesztés” *Acta Humana* 2021/2, 122.

[146] Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása (2018. június 28.) 2 cikk, az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésének kiegészítéseként. A szöveg értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy a „népességre vonatkozó rendelkezési jog” kissé elmosódott fogalmán az alkotmányozó alighanem az állampolgárság, esetleg a bevándorlás és a menedéjog feltételeinek meghatározási igényét érthette; valamely jog „elidegeníthetetlen” voltát pedig – miközben e szó John Locke XVII. századi elmélete alapján lényegében az egyéni jogok szociális-jóléti előnyökre átválthatatlan, azokra felcserélhetetlen, azaz „eladhatatlan” jellegére utal – a szabatosnak nem mondható politikai jellegű jogi terminológiában sokan úgy értik, mint annak „elvehetetlenségét”.

[147] E fogalomról és annak tartalmáról lásd Samuel SALZBORN: „Schleichende Transformation zur Diktatur. Ungarns Abschied von der Demokratie” *Kritische Justiz. Vierteljahresschrift für Recht und Politik* 2015/1, 71–82; Ozan O. VAROL: „Stealth Authoritarianism” *Iowa Law Review* 2015, 1673–1742.

[148] Lásd ehhez SZENTE Zoltán: „Van-e értelme a köztársasági elnöki tisztségnek a mai magyar közjogi rendszerben?” in CSINK Lóránt – SZABÓ István (szerk.): *Az államfő jogállása. I.*, Budapest, Pázmány Press, 2013, 111–126. A köztársasági elnökről lásd még PETRÉTEI József: *A köztársasági elnöki intézmény a magyar alkotmányjogban*, Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2018.

[149] A „republikánusok nélküli köztársaság” paradox fordulatával a szöveg itt részben az 1918-as első magyar köztársaságra utal (melynek több vezetője 1918 novemberében még nem volt republikánus, így például Károlyi Mihály sem, hanem csak később lett azzá), részben pedig a Tanácsköztársaságra (mely a jelzett összefüggések értelmében egyértelműen nem is köztársaság, vagy legalábbis nem valódi köztársaság). A különös fordulat egyébként a XX. században a Weimari Köztársaság gyakori minősítése volt, noha a kifejezés jóval régebbi. Először a német monarchista drámaíró, August von Kotzebue használta azt a Napóleon által 1797-ben a Rajna bal partján létrehozott Cirrén Köztársaságra 1804-ben. Később, 1848-ban, Benjamin Disraeli nevezte így a II. Francia Köztársaságot, s a XIX. század vége felé a III. Francia Köztársaság is megkapta e minősítést. Ez utóbbinak az volt az oka, hogy az egyébként orleanista J. L. A. Thiers egy átfogó, republikánusok nélküli politikai szövetség eszméjeként próbálta elfogadtatni a monarchistákkal ezt a köztársaságot.

[150] 1946 januárjában a Független Kisgazdapárt frakcióülésén Varga Béla, a Nemzetgyűlés későbbi elnöke a következőképpen győzködte képviselőtársait arról, hogy miért is kell támogatniuk a köztársasági államformát: „Legitimista családból származom, a király képe ott függött a tisztaszoba falán. Magam is legitimista vagyok. De ma legitimista meggyőződéselem ellenére azt mondom, a köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.” Vö. HÁM Tibor: „A második Magyar Köztársaság megalakulása 1946. január 31-én” *Hiány* 1990. július 18., 14. Idézi HORVÁTH Attila: „A köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.’ Az 1946. évi I. törvény megalkotása, a köztársaság kikiáltása” *Acta Humana* 2017/1, 7–20. Ugyanekkor egy magánbeszélgetésben Varga így anekdotázgatott: „Gyerekkoromban anyámmal minden reggel imádkoztunk a királyért és a hazáért, de most éljen a

köztársaság!" Vö. FEITL István – GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta – KENDE János (szerk.): *Demokratikus köztársaságok Magyarországon*, Budapest, Napvilág, 2007, 94.

[151] Lásd például TRÓCSÁNYI László – CSINK Lóránt: „Államforma, kormányforma, államszerkezet” in TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*, Budapest, HVG-ORAC, 2012, 77– 90. Némileg módosult fogalmazásban vö. VISEGRÁDY Antal: *Államtan*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004, 91. A három kategória együttes említése ritkán, de előfordul a német tankönyvirodalomban is. Vö. például Alfred KATZ: *Staatsrecht: Grundkurs im öffentlichen Recht*, Heidelberg, C. F. Müller, Jurathek Studium, ¹⁸2010, 28–29.

[152] Szovjet szerzők szerint „[á]llamformán, a szó legszorosabb értelmében, a kormányzás formáját kell érteni. A szó tágabb értelmében jelenti az államszerkezet formáját is. De jelenti az állam egyes részei és az egész, a központi és a helyi szervek közötti viszony jellegét is”. Lásd M. A. ARZSANOV – Sz. F. KECSEKJAN – B. Sz. MANYOVSKIJ – M. Sz. SZTROGOVICS: *Állam- és jogelmélet*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1951, 120. Harminc évvel később egy hazai kézikönyv így korigálta e tant: néhány szerző „az államformát egyetlen tényezőre, mégpedig a kormányformára vezeti vissza, illetve azzal azonosítja. Más szerzők az államformát két elemből, a kormányformából és az államszerkezetből összetevődőnek tekintik. Ismét más szerzők egy harmadik elemet, a politikai rezsimet is felveszik az államforma fogalomkörébe”. Vö. PÉTERI Zoltán: „Az állam formája” SZABÓ Imre (főszerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. 1., Budapest, Akadémiai, 1980, 96. A kérdés további részleteit illetően lásd SAMU Mihály: „Az államforma fogalmi elemeivel kapcsolatos vita” in ANTALFFY György – SAMU Mihály – SZABÓ Imre – SZOTÁ CZKY Mihály: *Állam és jogelmélet*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1970, 229–231.

[153] Az Osztrák–Magyar Monarchia például – ami lényegében a reálunió és a speciális perszónalunió keveréke volt – értelmezhető föderációba (szövetségi államiságba) hajló államszövetségként is. S ha így értjük, kérdés, hogy elnevezésében a „monarchia” vajon államformát jelölt-e.

[154] Alfred Katz például szövetségi államnak két típusát különbözteti meg, az unitáriusát (*unitarischer Bundesstaat*) és a föderatívát (*föderativer Bundesstaat*). Lásd KATZ (151. j.).

[155] Jelenleg 22 állam szövetségi szerkezetű, nem számítva közéjük az ún. regionális államokat, akármennyire is „föderalizáltak” (mint például Belgium). Az amerikai kontinensen hét ilyen állam létezik: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Brazil Szövetségi Köztársaság, Kanada, Mexikói Egyesült Államok, Saint Kitts és Nevis, valamint Venezuela. Európában öt szövetségi állam van: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Németországi Szövetségi Köztársaság, Oroszországi Föderáció, Svájci Államszövetség. Az ausztrál kontinensen egy, nevezetesen Ausztrália, míg Óceániában ugyancsak egy: a Mikronéziai Szövetségi Államok. Ázsiában öt állam szövetségi szerkezetű: az Egyesült Arab Emírségek, India, Malajzia, Mianmari Unió Köztársasága (az egykori Burma) és Pakisztán. S végül Afrikában a szövetségi államok száma három: Comore-szigeteki Unió, Etióp Demokratikus Szövetségi Köztársaság, Nigériai Szövetségi Köztársaság. (A szövetségi jelleget ezen államoknak mintegy fele már a hosszualakos nevében is jelzi.)

[156] Erre a német alkotmányfejlődés jelenthet klasszikus példát. A frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlés általi alkotmánytervezet vitájában (1848/49) egy kisebbségben maradt csoport még felvetette, hogy az újonnan létrehozandó Német Birodalom államformája köztársasági legyen, miközben a tagállamoké maradjon monarchikus. Az 1871-es német birodalmi alkotmány szerint az össz állam államformája monarchia, néhány tagállamé (például Hamburg, Bréma) azonban nem. Az 1919-es weimari alkotmány szerint „a Német Birodalom köztársaság” (1. cikkely), és „minden tagországnak köztársasági alkotmánnyal kell rendelkeznie” (17. cikkely). Vagyis a weimari alkotmány tiltotta a tagországok monarchikus államformáját.

[157] E kérdést egyébként a történelmi tények ismeretében csak nagy körültekintéssel lehet jogi kérdésként felvetni; ilyesmire ugyanis elsősorban a hatalmi erővel összetákolat föderációkban szokott sor kerülni, mint amilyenek a közép- és kelet-európai szövetségi államok (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) voltak, bár másutt sem ismeretlenek (lásd például Banglades esetét, amely

Pakisztánból vált ki 1971-ben).

[158] A regionalizmus ilyen értelmezéséről lásd SIPOS Katalin: *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország)*, Budapest, MTA JTI, 1993; olasz felfogásáról EGRESI Katalin: *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet, alkotmányos rendelkezések*, Budapest, Gondolat, 2013, különösen 243–257. Lásd még HALÁSZ Iván – HORVÁTH Attila – TÉGLÁSI András – SCHWEITZER Gábor – SZALAI András – TAKÁCS Albert: *Összehasonlító alkotmányjog. Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok alkotmányos témaköréből*, Budapest, NKE KTK, 2014, 41–43, általánosabban a témához 39–54.

[159] Például: a Spanyol Királyság közbiztonsági rendszerének üde színfoltja az, hogy a régiók élén – a király által kinevezett – „elnök” áll.

[160] A „kisállam, nagyhatalom, birodalom”-problémáról, valamint e fogalmak jelentésének viszonylagosságáról lásd TAKÁCS Péter: *Államtan. Négy fejezet az állam általános elmélete köréből*, Budapest, Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2011, 92. Az „alakzat” utalhat egy állam sziget-voltára, exklávéra vagy enklávé-jellegére, s általában a területével összefüggő jellemzőkre stb. Lásd ezzel kapcsolatban lásd TAKÁCS Péter: „A területi és a természeti tényezők szerepe az államok életében” in TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*, Miskolc, Bíbor, 1997, 44–51.

[161] Charles-Louis MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről. 2.* (ford. CSÉCSY Imre, SEBESTYÉN Pál) Budapest, Akadémiai, 1962, 268–271.

[162] A hazai szakirodalomban a legutóbbi időben lásd például RAJNAI Gergely: „Államméret és államforma összefüggései” *Államtudományi Műhelytanulmányok* 2018/8, 1–14.

[163] E szakadár „államok” (a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaságok) a népköztársasági államformát és megnevezést választották.

[164] Részletesebben lásd ANISICS Miksa Oszkár: *Az apostoli királyság eszméje világtörténelmi megvilágításban*, Kassa, Szent Erzsébet Nyomda, 1912, különösen 33–42; TUSOR Péter: „Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918” *Aetas* 2019/3, 109–121.

[165] Vö. SZABADOS György: „Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról” *Aetas* 2004/2, 130–139.

[166] Lásd „Szent István király legendája Hartvik püspöktől” in ÉRSZEGI Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 34–53.

[167] Lásd ehhez KÉPES György: „IV. Károly magyar királyi címei, történeti áttekintésben” in GLÄSSER Norbert – MÓD László – VARGA Norbert – ZIMA András – BEKE Zsolt (szerk.): *„Fogadd a koronát...”. Ünnepek és válság, hagyományok és reformkoncepciók*, Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2021, különösen 47–48.

[168] Lásd ezekről – egyebek mellett – ANISICS (164. j.) 43–52; Jacques KRYNEN: „‘Rex Christianissimus’. A medieval theme at the roots of French absolutism” *History and Anthropology* 1989, 79–96; Frank TANG: „The ‘rex fidelissimus’. Spanish-French rivalry in the reign of Alfonso XI of Castile (1312–1350)” *Legal History Review* 2005/1, 93–110.

[169] A walesi herceg 1994-ben kijelentette, hogy a latin *Fidei Defensor* terminust ő szívesebben értelmezi úgy, hogy az uralkodó *Defender of Faith*, s nem *Defender of the Faith*. Károly ezzel a kis nyelvészkedéssel az állam és egyház viszonyát illetően fogalmazott meg egy fontos distinkciót. Lásd erről Michael IPGRAVE: „Fidei Defensor Revisited. Church and State in a Religiously Plural Society” in Nazila GHANEA (szerk.): *The Challenge of Religious Discrimination at the Dawn of the New Millennium*, Springer, 2004, 207–222.

[170] A közel-keleti és észak-afrikai arab monarchiákról lásd Hartmut FÄHNDRICH (szerk.): *Vererbte Macht. Monarchien und Dynastien in der arabischen Welt*, Frankfurt am Main – New York, Campus, 2005.

[171] Bár a *cár* szó a latin *caesar* változata, a *cár* valójában a „király” szláv megfelelője. Először a Bizánci Birodalom szomszédságában élő bolgár kaganátus vezetője, I. Simeon (863–927) vette fel e címet 913-ban, majd a szerb királyok (István Dusán 1346-ban), aztán az orosz uralkodók (legelőször IV. (Rettegett) Iván, 1547-ben).

[172] A *sah* (شاه; šāh) az iráni síita iszlám állam uralkodója a XVI. századtól mintegy kétszáz évig, majd a modern XX. századi Iránban, 1925 és 1979 között. Az elnevezés perzsa gyökerekre utal; a szó újperzsa nyelven királyt jelent, eredeti változatai azonban a *királyok királyára* vagy az *urak urára* (*padisah*), tehát egy *nagykirályra* utaltak. Ezért az iráni sah körülbelül „császári pozícióban lévő királyi uralkodónak” volt tekinthető.

[173] Szultanátus volt a középkorban – egyebek mellett – az Oszmán Birodalom államformája. I. Oszmán turkoman bej 1299-ben vette fel először e címet, e birodalom utolsó szultánja pedig VI. Mehmed volt, akit 1922-ben – a Török Köztársaság létrehozásához vezető folyamat részeként – mondattak le a trónjáról. Szultanátusok másutt is léteztek, így például a XII–XVI. századi Egyiptomban, a XIII–XVI. századi Indiában (Delhi Szultanátus) stb. Jelenleg létező változatai: Omán, Brunei, valamint Malajzia tizenhárom tagállama közül kilenc állam. A belső viszonyokban olykor szultánnak tekintik Szaud-Arábia királyait is, ami azzal függ össze, hogy a *király* arab megfelelője a sémi eredetű *malik* (*al-malik*, الملك), mely az iszlám idején háttérbe szorult a *szultán* (*al-sultan*, سلطان) címhez képest. Mivel azonban ez utóbbit az oszmán kultúra terjesztette el, a XX. században egyes arab országok (például Marokkó, Jordánia, Szaud-Arábia) uralkodói újra a *malik* címet preferálják.

[174] A fejedelemség és a hercegség – bár a protokollban és a heraldikában szigorúan különbséget tesznek közöttük – államformaként gyakran egymás szinonimái. Andorrát (*Principat d'Andorra*) például olykor Andorrai Fejedelemségnek, máskor Andorrai Hercegségnek mondjuk. Liechtensteint (*Fürstentum Liechtenstein*) rendszerint Liechtensteini Fejedelemségnek nevezzük, de kivételesen arra is akad példa, amikor Liechtensteini Hercegségnek mondják. Nincs ilyen elnevezésbeli ambivalencia a Monacói Hercegség (*Principauté de Monaco*) és a Luxemburgi Nagyhercegség (*Grand Duché de Luxembourg*, *Großherzogtum Luxemburg*) esetén. A *nagyherceg* (*magnus dux*) egyébként a király és a herceg közötti rang, mely a Mediciek körében és az orosz cári családokban volt gyakori; a *főherceg* pedig a Habsburg család egyes tagjainak a címe volt, másutt nemigen alkalmazták. A *fejedelem* (*princeps*, *dux*) jelentheti a tényleges és független uralkodót általában, a nem megkoronázott uralkodót, és (történetileg rendszerint) a valamilyen hűbéri viszonyban álló, esetleg később önállósodó uralkodót is, például az Erdélyi Fejedelemség, Moldvai Fejedelemség, Moszkvai Nagyfejedelemség stb. esetén. A *nagyfejedelem* (*Grosfürst*) a középkorban a hercegnél alacsonyabb rangot jelentett, korábban magasabbat. (II. Kónstantinos bizánci császár a *De administrando imperio* című munkájában például Árpádot „Turkia nagy fejedelmének” nevezte. Vö. Bíborbanszületett KONSTANTIN: *A birodalom kormányzása* (ford. Moravcsik Gyula) Budapest, Lucidus, 2003, 40. fejezet.) Mária Terézia az erdélyi fejedelemséget 1765-ben nagyfejedelmi rangra emelte.

[175] A kalifa (خليفة) elvileg az iszlám világ legfőbb vallási vezetője, akinek befolyásához a gyakorlatban olykor világi főhatalom is társult. Ekkor uralmát kalifátusnak (خلافة) nevezik. Ilyen volt például a közel-keleti és észak-afrikai területekre kiterjedő Abbászida Kalifátus (VIII–XIII. század), az Ibériai félszigeten létezett Córdobai Kalifátus (756–1031) és az Egyiptom területén létezett Fátimida Kalifátus (969–1171).

[176] Jelenleg létező változatai: Kuvait, Katar és az Egyesült Arab Emírátság hét emírsége: Abu-Dzabi, Dubaj, Adzsman, Szardzsza, Rász el-Hajma, Fudzsejira, valamint Umm el-Kaivein.

[177] A arab *sejk* („öreg”) szó tapasztalt, bölcs törzsfőt jelent. A sejk régebben vallási vezető is volt (például valamely mecseté), ma egyes államokban hagyományőrző uralkodói cím.

[178] A kaganátus egymással törzsi szövetségben álló nomád vagy letelepedett, de ősi viszonyaik között népek fejedelemsége, élén a gyakran függő helyzetben lévő kagánnal (kánnal).

[179] A „szentkirályokról” és a szent uralkodókról lásd KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Budapest, Balassi, 2000, Szent István vonatkozásában elsősorban 122–133.

[180] A „szabadállam” (olykor így írva: „szabad állam”) kifejezésnek legalább hét jellegzetes jelentése van. Ezek a következők. (a) Amikor a „free state” az angol nyelvben 1646-ban, illetőleg a „Freistaat” a németben 1731-ben először felbukkant, e kifejezések egy *független politikai közösségre* utaltak. Ebben az értelemben használták a szót már a Cromwell előtti Angliára az 1640-es években (mielőtt 1649-ben áttértek a *Commonwealth of England* névre), majd ilyen értelemben tekintették szabadállamnak Svájcot is már a XVIII–XIX. században. (b) A „függetlenség” gondolatához aztán a szó „nem-monarchikus” jelentése is társult, de amíg a republikánizmus nem terjedt el szélesebb körben, a függetlenség nem jelentett automatikusan köztársaságot is. (c) Később és főleg főleg a német történelemben a szabad állam a *köztársaság szinonimája* lett, s több esetben annak óvatoskodó vagy szégyenlős változata volt. Így Coburg, Waldeck-Pyrmont, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz, Anhalt, Brunswick, Hessen, Oldenburg, Lippe, Schaumburg-Lippe és Poroszország (mind 1918 után, különböző ideig), illetve Württemberg (1945-ben két hónapig), valamint Baden, illetőleg Südbaden (ugyancsak 1945-től) ilyen okból és ilyen értelemben volt szabad állam. A Weimari Köztársaság tagállamai – kettő kivételével – azért lettek szabadállamok, mert így a politikusoknak könnyebb volt elfogadtatni a köztársasági államformát. (A két kivétel: a Badeni Nagyhercegségből, *Großherzogtum Baden*, Badeni Köztársaság: *Republik Baden* lett, a Hesseni Nagyhercegségből, *Großherzogtum Hessen* pedig Hesseni Népállam: *Volksstaat Hessen*.) A Németországi Szövetségi Köztársaság tagállamai közül jelenleg három szabadállam: Bajorország mellett – melynek ilyen neve (*Freistaat Bayern*) 1945 után is megmaradt – ezzel az elnevezéssel fejezte ki a föderalizmus iránti hajlandóságot az 1990 utáni években Szászország (*Freistaat Sachsen*) és Thüringia (*Freistaat Thüringen*). A köztársaságra utaló jelentéssel értelmezték a szót az angol uralom alól önmagukat felszabadító írek is; vö. Ír Szabad Állam, 1922–1937. (d) A XIX. század második felében e kifejezéssel utaltak továbbá egy állam *politikai irányvonalára*; ez a jelentés főleg az Amerikai Egyesült Államok egyes tagállamai esetén volt jellemző a rabszolgasághoz való viszony kifejezéseiként; vö. Kansas és Maryland, az utóbbi esetben a polgárháború idején. (e) Ugyanebben az időben a terminus felbukkant nemzetközi kontextusban is, a *nemzetközi hatalmi viszonyoktól való függetlenségre* utalva. Ilyen volt például Oranje Vrijstaat (magyarul olykor: Búr Szuverén Köztársaság, 1854–1902; ezt a hagyományt folytatja Dél-Afrikán belül egy 1994-től máig létező tartományi elnevezés), valamint Kongó Szabad Állam, 1885 és 1908 között. Ez a jelentés korábban sem volt teljesen ismeretlen; lásd Costa Rica Szabad Államot a XIX. sz. első felében (mely az első Costa Rica-i Köztársaság kikiáltásáig, vagyis 1847-ig létezett), és később is előfordult. E tekintetben lásd Puerto Rico spanyol nevét 1952-től mindmáig (*Estado Libre Asociado de Puerto Rico*), bár angolul ezt az államot az „államközösség” szóval nevezik meg: *Commonwealth of Porto Rico*. (f) A kifejezés, főleg a nemzetközi hatalmi rendszer töredezettsége idején jelölhet *speciális politikai egységeket* is; mint például Fiume (Fiumei Szabad Állam, 1918–1920, hivatalosan 1924-ig), Trieszt (mint „szabad terület” 1947-től ugyancsak néhány évig), Kamcsatka (1921/22), Csukcsföld vagy Csukotka (1923) esetében, valamint Libanon határán egy független ütközőzóna megnevezéseként, 1979-től 1984-ig. (g) Végül, a kifejezés használható *metaforikus* értelemben is; vö. Icaria (1912), vagy *Free State of Galveston* (1920).

[181] A táblázatban jelzett két példa mellett a harmadik eset az Egyesült Arab Emírátságok. Vitatható, hogy esetleg ide sorolható-e az Amerikai Egyesült Államok, amennyiben annak országnéve esetleg nem a köznyelvi „Egyesült Államok”, „Amerikai” nélkül, hanem hivatalosan „Amerikai Egyesült Államok”.

[182] A Cseh Köztársaságnak 2016-ig nem volt elfogadott angol országnéve; ezért addig ide tartozott; azóta azonban – miközben a teljesalakos államneve továbbra is Czech Republic – rövidalakos formában angolul *Czechia*-nak nevezik. A Csehország hivatalos és egyéb neveiről (*Čechy*, *Česko*, *Czechia*, *Bohemia*, *Böhmen*) lásd TAKÁCS (79. j.) 16, 64–69, 119, 130, további szakirodalommal. A 2016 utáni nevééről lásd Péter TAKÁCS: „On the Names of States: Naming System of States Based on the Country Names and on the Public Law Components of State Titles” *German Law Journal* 2020/6, 1273.

[183] Lásd ezekről TAKÁCS (182. j.) 1281.

[184] E csoportba bizonyos megszorításokkal felvehető volna még Lengyelország is, melynek

alkotmányos neve *Rzeczpospolita Polska*, ami jelenleg Lengyel Köztársasággént fordítandó, de a *rzeczpospolita* eredetileg a választott királlyal kiegészülő nemesi nemzeti közösséget jelentett, az államközösség értelmében, amit később, nevezetesen a XVII–XVIII. században a monarchiára is alkalmazták, s a szó csak a XX. század első fele óta jelent köztársaságot.

[185] Magyarország 2011/12-es névváltoztatása vonatkozásában lásd Péter TAKÁCS: „Renaming States – A Case Study: Changing the Name of the Hungarian State in 2011. Its Background, Reasons, and Aftermath” *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de sémiotique juridique* 2020, 899–927.

[186] Az *Éire*-nek az angol *Ireland*-ra való fordítását illetően érdekes adalékok találhatók a Nagypénteki Egyezmény ratifikálásával kapcsolatos Lordok Háza-vitában (*House of Lords Debates*. 1998. vol. 593, col. 1188).

[187] Vö. SZENTE Zoltán: „Az európai parlamentarizmus a két világháború között” in MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*, Budapest, Osiris, 2003, 388–389. Lásd még D. TÓTH Balázs: „Ír Köztársaság” in CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea (szerk): *Európai kormányformák rendszertana*, Budapest, HVG-ORAC, 2007, 193–194. Az ír állam nevééről részletesebben lásd Mary E. DALY: „The Irish Free State / Éire / Republic of Ireland / Ireland: ‘A Country by Any Other Name?’” *Journal of British Studies* 2007/1, 72–90.